

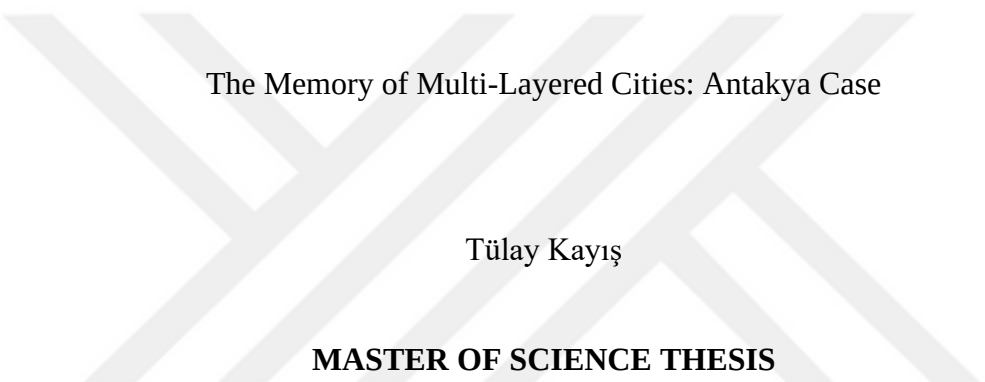
Çok Katmanlı Kentlerin Hafızası: Antakya Örneği

Tülay Kayış

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Haziran 2023

The Memory of Multi-Layered Cities: Antakya Case

Tülay Kayış

MASTER OF SCIENCE THESIS

Department of Architecture

June 2023

Çok Katmanlı Kentlerin Hafızası: Antakya Örneği

Tülay Kayış

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği Uyarınca

Mimarlık Anabilim Dalı

Bina Bilgisi Bilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

Danışman: Doç. Dr. Ayşe Duygu Kaçar

İkinci Danışman: Doç. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu

Haziran 2023

ONAY

Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Tülay Kayış'ın YÜKSEK LİSANS tezi olarak hazırladığı “Çok Katmanlı Kentlerin Hafızası: Antakya Örneği” başlıklı bu çalışma, jürimizce lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek oy birliği ile kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Ayşe Duygu Kaçar

İkinci Danışman : Doç. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu

Yüksek Lisans Tez Savunma Jürisi:

Üye : Doç. Dr. Ayşe Duygu Kaçar

Üye : Doç. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu

Üye : Doç. Dr. Meltem Özten Anay

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Açıya Alpın

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kader Reyhan

Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Hürriyet ERŞAHAN
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Ayşe Duygu Kaçar danışmanlığında ve Doç. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu eş danışmanlığında hazırlamış olduğum “Çok Katmanlı Kentlerin Hafızası: Antakya Örneği” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezimin özgün bir çalışma olduğunu; tez çalışmamın tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; tezimde verdiğim bilgileri, verileri akademik ve bilimsel etik ilke ve kurallara uygun olarak elde ettiğimi; tez çalışmamda yararlandığım eserlerin tümüne atıf yaptığımı ve kaynak gösterdiğimi ve bilgi, belge ve sonuçları bilimsel etik ilke ve kurallara göre sunduğumu beyan ederim. 26.06.2023

Tülay Kayış

ÖZET

Tarihi çevrelerin oluşumunda ve katmanlaşarak günümüze kadar ulaşmasında somut ve somut olmayan değerler etkilidir. Geçmişten günümüze bu değerler; mimari elemanlar, yapım teknikleri, yaşam biçimleri, geçim kaynakları, ekonomik, sosyal, dini ve inanç sistemleri, kültürel değerlerin tümünü içerir. Kentlerin kimliklerini oluşturan bu değerler yerin ruhunu oluşturarak fiziksel yapıyı çevrenin biçimlenmesiyle birlikte kültürel zenginliği ortaya koyarak somut olmayan değerlerin kuşaklar arasında aktarılmasında önemli yer tutar.

Birçok medeniyete ve tarihsel döneme ev sahipliği yapan Antakya kentinde seçilen çalışma alanı ile bölgenin antik çağdan günümüze kadar geçirdiği değişim ve dönüşümlerin inanç sistemleri, yaşam biçimleri, farklı kültürler ve yönetimler ile şekillenmesini; fiziksel, sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alarak katmanlar içinde ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Kentin kimliğini oluşturan somut ve somut olmayan değerlerin birlikteliğini, kent hafızasındaki katmanlar arası ilişkilerle değerlendirerek geleneksel dokuya özgü niteliklerin ortaya çıkarılması, bu değerlerin sürdürülebilirliği ve kentle olan yeni etkileşimi tartışılmaktadır. Gerek kentsel ölçekte gerek yapı bazında irdelenmesi ile açığa çıkacak geleneksel dokuya ait özellikler bağlama ait olarak değerlendirilecektir. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş-Pazarcık ve Kahramanmaraş-Elbistan merkezli gerçekleşen 7.7 ve 7.6 Mw büyüklüğündeki depremler, Hatay ilini derinden etkileyerek yıkımlara sebep olmuştur. Bunun yanı sıra 20 Şubat 2023 tarihinde Hatay-Samandağ merkezli gerçekleşen 6.4 Mw büyüklüğündeki deprem, yıkımların ve hasarların derecesini arttırmıştır. Çalışmanın amacı Antakya kentinin kuruluşundan günümüze katmanlaşarak oluşturduğu zengin kent hafızasını, somut ve somut olmayan değerleriyle birlikte tarihsel, fiziksel, kültürel katmanlar altında tanımlamaya çalışmaktır. Deprem sonrasında daha büyük öneme sahip olarak Antakya üzerine yapılan bu çalışma, kent için deprem sonrası yapılacak tüm planlamalara referans olma niteliği taşımaktadır. Çalışma, Antakya kentinde Asi nehrinin batı kıyı çeperi ve Habibi Neccar (Silpius) Dağları arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır. Çalışmada tarihi araştırma ile kadastral planlar, tarihi belgeler, eski fotoğraflar, alana dair güncel fotoğraflardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent hafızası, Çok katmanlılık, Kültür-mekân, Antakya

SUMMARY

Tangible and intangible values are effective in the formation and stratification of historical environments. These values from past to present; It includes all architectural elements, construction techniques, lifestyles, livelihoods, economic, social, religious and belief systems, and cultural values. These values, which constitute the identities of the cities, have an important place in the transfer of intangible values between generations by creating the spirit of the place and revealing the cultural richness together with the shaping of the physical built environment.

In Antakya, which has been home to many civilizations and historical periods, the selected work area and the changes and transformations that the region has undergone from ancient times to the present are shaped by belief systems, lifestyles, different cultures and administrations; is to ensure that it is revealed in layers by considering its physical, social and economic aspects. Evaluating the unity of the tangible and intangible values that make up the identity of the city, with the relations between the layers in the urban memory, revealing the characteristics specific to the traditional texture, the sustainability of these values and their new interaction with the city are discussed. The features of the traditional texture, which will be revealed by examining both on an urban scale and on a building basis, will be evaluated as pertaining to the context. Earthquakes of 7.7 and 7.6 Mw, which took place in Kahramanmaraş-Pazarcık and Kahramanmaraş-Elbistan on February 6, 2023, deeply affected the province of Hatay and caused destruction. In addition, the 6.4 Mw earthquake that took place in Hatay-Samandağ centre on February 20, 2023 increased the degree of destruction and damage. The aim of the study is to try to define the rich city memory, which the city of Antakya has formed by stratification from its foundation to the present, under historical, physical and cultural layers, together with its tangible and intangible values. This study, which was made on Antakya with greater importance after the earthquake, has the quality of being a reference for all the plans to be made for the city after the earthquake. The study covers the area between the western shoreline of the Asi River and the Habibi Neccar (Silpius) Mountains in the city of Antakya. In the study, historical research, cadastral plans, historical documents, old photographs, current photographs of the area were used.

Keywords: Urban memory, Multilayeredness, Culture-space, Antakya

TEŞEKKÜR

Öncelikle araştırma sürecinde her zaman beni destekleyen, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen danışmanlarım sevgili Doç. Dr. Ayşe Duygu Kaçar ve Doç. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu'na çok teşekkür ederim. Bu süreçte her zaman yanımda olan, sevgilerini ve varlıklarını hissettirerek beni motive eden canım babam Vahap Kayış ve canım annem Leyla Kayış başta olmak üzere kardeşlerim Bilge Erkek ve Hasan Kayış'a çok teşekkür ederim. Deneyim ve tecrübeleriyle bana kütüphanesini açan ve yardımcı olan Müjde Nur Rifaioğlu başta olmak üzere MNR Mimarlık ekibine teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
ÇİZELGELER DİZİNİ	xxiii
1. GİRİŞ VE AMAÇ	1
2. YÖNTEM	3
3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE KAVRAMLAR	4
3.1. Kent Hafızası.....	4
3.2. Çok Katmanlı Kent.....	11
3.2.1. Çok katmanlı kentte tarihsel katmanlaşma.....	14
3.2.2. Çok katmanlı kentte fiziksel katmanlaşma.....	16
3.2.3. Çok katmanlı kentte kültürel katmanlaşma.....	20
3.3. Kent ve Kültür	23
3.4. Yapılan çalışmalar.....	26
4. ANTAKYA KENT HAFIZASI	30
4.1. Tarihsel Katmanlar.....	34
4.1.1. Helenistik Dönem.....	34
4.1.2. Roma Dönemi.....	37
4.1.3. Bizans Dönemi.....	41
4.1.4. İslami Dönem.....	41
4.1.5. II. Bizans Dönemi.....	41
4.1.6. Selçuklular Dönemi.....	42
4.1.7. Haçlılar Dönemi	42
4.1.8. Memlûk Dönemi	44
4.1.9. Osmanlı Dönemi.....	45
4.1.10. Fransız Mandası Dönemi.....	47
4.1.11. Hatay Devleti ve günümüz.....	50
4.2. Fiziksel Katmanlar.....	53

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
4.2.1. Helenistik ve Roma fiziksel katmanı.....	53
4.2.2. Bizans fiziksel katmanı.....	59
4.2.3. Selçuklu fiziksel katmanı.....	61
4.2.3. Memlûk fiziksel katmanı.....	63
4.2.4. Osmanlı fiziksel katmanı.....	68
4.2.5. Fransız Mandası fiziksel katmanı.....	92
4.2.6. Hatay Devleti ve günümüz fiziksel katmanı.....	104
4.2.7. Yapılı çevre: Sokaklar ve konutlar.....	113
4.3. Kültürel Katmanlar.....	123
4.3.1. Mitolojik Öyküler, Anılar, Şiirler.....	123
4.3.2. İnançlar.....	133
4.3.3. Üretim biçimleri.....	151
4.3.4. Mutfak.....	153
4.3.5. Geleneksel el sanatları.....	154
5. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	167
5.1. Antakya Kent Hafızasını Oluşturan Katmanların Birlikte Değerlendirilmesi.....	167
5.1.1. Kurtuluş Caddesi'nin katmanlaşması.....	168
5.1.2. İplik Pazarı Mahallesi'nin katmanlaşma izleri.....	170
5.1.3. Saray Caddesi'nin gelişimi.....	172
5.1.4. Şeyhali Mahallesi yerleşim planında katmanlaşma izleri.....	174
5.1.5. Fransız Mandası Dönemi'nden beri işlevini sürdüren fırın.....	174
5.1.6. Asi Nehri Köprübaşı ve Camlı Kahve.....	175
5.1.7. Hünkâr Köşesi Kahvesi'nin katmanlaşması.....	180
5.1.8. Antik Beyazıt Otel ve Hükümet Caddesi.....	180
5.1.9. Gazi Paşa İş Hanı'nın katmanlaşması.....	182
5.1.10. Mahalle isimlerinin değişimi.....	183
5.1.11. Meclis Kültür ve Sanat Merkezi'nin katmanlaşması.....	185
5.1.12. Kilise ve okullar.....	187
5.1.13. Ziraat Bahçesi'nin Antakya Parkı'na dönüşümü.....	189
5.1.14. Hamamlardaki dini uygulamaların kaybolması.....	190

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
5.1.15. El sanatlarının günümüzde azalması.....	191
5.1.16. Katmanların çalışma alanı içerisinde bir aradalığı.....	192
5.1.17. Yapıların işlevsel katmanlaşmasına dair örnekler.....	192
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	196
KAYNAKLAR DİZİNİ.....	199

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

3.1. Miletos Antik Kenti (Wycherley, 1993, sy.18).....	6
3.2. Poligonal biçimli ideal kent modelleri (Rasmussen, 2020).....	7
a) Buonaiuto Lorini'den ideal kent planı: “Delle fortificatione libri cinque”, Venedik, 1592, b) Vincenzo Scamozzi'den ideal kent planı: “Dell idea dell architettura universale”, Venedik, 1615	
3.3. Prienne planında dikdörtgen konut blokları (Rasmussen, 2020, sy.21).....	19
3.4. Francesco di Giorgio Martini tarafından 1500'lerde üretilen ideal kent planları (Rasmussen, 2020, sy.33).....	20
3.5. Erken İslami Dönemden kalma avlulu ev kalıntıları ve planı (Princeton Üniversitesi; De Giorgie & Eger, 2021, sy.262).....	20
4.1. Hatay Google Earth görüntüsü (Erişim 10.11.2022)	32
4.2. Kentte yer alan su kemerleri ve surlar	33
a) Harbiye yakınlarındaki bir vadiyi geçen Daphne-Antioch su kemerleri (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton). b) Surun kuzeydoğu kesimi: Sağ altta Bab el-Hadid kuleleri, sol üstte sarnıç (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton)	
4.3. Helen Krallıkları (Giorgie & Eger, 2021, sy.16)	35
4.4. Kentin kuruluşunda uygulanan şehircilik nizamı (Sauvaget, 1934; Demir, 2016).....	35
4.5. Yunan Mitolojisinde Cehennem Kayıkçısı Charon, (Demir, 2016)	36
4.6. Helenistik kent planlamasından günümüze gelen izler.....	37
4.7. Roma Döneminde Antakya (Giorgie & Eger, 2021, sy.34)	38
4.8. Kurtuluş Caddesi (Kayış, T.).....	39
4.9. St. Piyer Kilisesi (Fotoğraf: Kayış, T. 2021).....	40
4.10. C Hamamı ve E Hamamı (Levi, 1947; Demir, 2016)	40
4.11. Haçlı Hücumu ve Antakya'nın ele geçirilmesi (William Tyre; Demir, 2016).....	43
4.12. 1098 yılında Antakya (Runciman, 1951; Demir, 2016, sy.87)	43
4.13. Sokullu Mehmet Paşa Hanı (Fotoğraf: Kayış, T. 2021)	46

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

4.14. Princeton Üniversitesi ve Louvre Müzesi tarafından yürütülen çalışmalar.....	49
a) Antakya'nın ana caddesi olan günümüzdeki Kurtuluş Caddesi'nin genişletilmesi çalışmalarında Habibi Neccar Cami önünde deneme kazısının yapılması ile beş metre derinlikte Roma Döneminde kalma kıvrımlı basamaklı bazalt döşemenin bulunması, 1932 (Reford, 2014; Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)	
b) Roma Dönemi konutlara ilişkin mutfak duvarlarının içindeki su sisteminin detayı, 1934. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)	
c) Roma Binasının altında Helenistik duvarların bulunması, 1934. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)	
d) Bizans duvar borularının yüksek mutfak duvarını ve kuyuların etrafındaki kaldırımı gösteren genel görünüm, 1934. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)	
e) 1932 yılına ait fotoğrafta görülen Antik Roma Yolu üzerindeki, Kurtuluş Caddesinin otomobiller için dar olan kısımlarında belediye tarafında genişletilme çalışmaları yapılmıştır. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)	
f) Sütunlu ana caddenin üzerinde olduğu düşünülen modern ana cadde hizasındaki bir sabunhane fabrikasının (Ali Meşri ve Hacı Kuri'ye ait) avlusunda yapılan kazı çalışmaları, 1932. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)	
4.15. Yenigün Gazetesi kupürü, (Tekin, 2000)	50
4.16. Le Camus'un Antik Antakya Haritası (Lecamus, 1890; Açıkgöz, 2016).....	54
Helenistik çakıl döşeme	44
4.17. Ada'nın günümüzdeki konumu	55
a. Google Earth Görüntüsü (Erişim: 11.06.2023)	
b. Ada'nın konumu (Pamir, 2014, sy.252)	
4.18. Hipodrom'un doğu kanadındaki merdiven kalıntısı (Pamir, 2014, sy.254)	55

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

4.19. Kent merkezinde yer alan Ada'nın konumu	56
a. Pamir, 2014, sy.252, b. Google Earth, Erişim: 05.06.2023	
4.20. Ada'nın kuzeyinde bulunan sur kalıntısı (Princeton Üniversitesi).....	56
4.21. Bir zamanlar kentin sınırlarını belirleyen surların kent içerisindeki	57
kalıntılarının kullanımı (Princeton Üniversitesi).....	57
4.22. Roma Dönemi kalıntıları	57
a) 1936 yılında açığa çıkarılan Roma borularının detayı ve altında Helenistik çakıl döşeme (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton) b) Roma Dönemi villa kalıntısı, Teleferik Kazısı (http://tebmimarlik.com/hatayteleferik , Erişim: 25.05.2023)	
4.23. Roma Dönemi Villa Kalıntılarının Çıkarıldığı Teleferik Alanı ve	58
Kolonadlı Cadde	58
a. De Giorgi & Eger, 2021, sy.87, b.Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı, 2019	
4.24. Bizans kralı Justinianus'ın bina programlarından sonra Antakya	59
(De Giorgi & Eger, 2021)	59
4.25. Silpius Dağı üzerinde yer alan sarnıç ve surlar (Princeton Üniversitesi).....	60
4.26. Antakya'nın Jüstinyen surlarının I. Kulesi (De Giorgi & Eger, 2021)	60
4.27. Selçuklu Katmanı.....	61
4.28. Meydan Hamamı	62
a) 1950 yılında Antakya (Cafer Türkmen, 1950; Demir, 2016) b) Meydan Hamamı (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv) c) https://atlas.harita.gov.tr/, Erişim:18.06.2023 d) https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/, Erişim: 18.06.2023	62
4.29. Memlûk katmanı.....	63
4.30. Habibi Neccar Cami (Kayış, T. 04.04.2022, Kişisel Arşiv)	64
4.31. Ulu Cami (Kayış, T. 05.06.2021, Kişisel Arşiv)	65
4.32. Ağca Cami (Şancı, 2006, sy.164).....	66
4.33. Cindi Hamamı (Kayış, T. 15.12.2021, Kişisel Arşiv).....	67

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

4.34. Saka Hamamı (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv, a) T.C. Hatay Valiliği, 2011)	68
4.35. Antakya'nın mahalleleri (1934 ve 2023)	69
a) 1934 yılında Antakya'nın mahalleleri (J. Weulersse, 1934; Demir, 2016)	
b) 2023 yılında Antakya'nın mahalleleri (Kayış, T.)	
4.36. Osmanlı Dönemi fiziksel katmanı.....	70
4.37. T.C. Hatay Valiliği (Saray).....	71
4.38. Kurşunlu Han (Kayış, T. 05.06.2021, Kişisel Arşiv).....	72
4.39. Sokollu Mehmet Paşa Hanı (Kayış, T., 31.12.2021, Kişisel Arşiv).....	73
4.40. Mahremiye Cami (Kayış, T. 31.12.2021, Kişisel Arşiv).....	74
4.41. Meydan Cami (Kayış, T. 27.12.2021, Kişisel Arşiv).....	75
4.42. Şeyh Ali Cami (Kayış, T. 22.11.2021, Kişisel Arşiv).....	76
4.43. Şeyh Muhammed Cami (Kayış, T., 07.01.2023, Kişisel Arşiv)	77
4.44. İhsaniye Cami (Kayış, T., 27.12.2021, Kişisel Arşiv)	78
4.45. Sarımiye cami (Kayış, T., 04.07.2022, Kişisel Arşiv)	79
4.46. Nakip Cami (Kayış, T. 2021).....	80
4.47. Affan Cami (Kayış, T. 07.01.2022, Kişisel Arşiv)	81
4.48. Havra (Kayış, T., 15.01.2022, Kişisel Arşiv)	81
4.49. Ortodoks Kilisesi (Kayış, T., 23.11.2023, Kişisel Arşiv).....	82
4.50. Türk Katolik Kilisesi (Kayış, T. 04.01.2023, Kişisel Arşiv)	84
4.51. Fehim Paşa Konağı (Kayış, T. 27.12.2022, Kişisel Arşiv).....	85
4.52. Şair Yahya Efendi'nin Evi (Kayış, T. 05.05.2016, Kişisel Arşiv).....	86
4.53. Ziver Paşa Konağı (Kayış, T. 25.02.2021, Kişisel Arşiv).....	86
4.54. Adalı Hacı Mehmet Efendi'nin Konağı (Fotoğraflar; Nakib, 2012).....	87
4.55. Belediye Hanı (Mehmet Tekin; Nakib, 2012).....	87
4.56. Kuseyri Sabunhanesi (Fotoğraf; Camuz, 2016, sy.97).....	88
4.57. Aselcioğlu ve Ökten Sabunhaneleri 1929 Fransız Kadastrali.....	89
4.58. Şehoğlu Sabunhanesi 1929 Fransız Kadastrali.....	90
4.59. Selahattin Ökten Sabunhanesi Fotoğrafları ve Fransız Kadastrali, 1934	91
(Fotoğraflar: Princeton Üniversitesi).....	91

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
4.60. Fransız Mandası fiziksel katmanı.....	93
4.61. Antakya Başkonsolosluğu’nun katmanları.....	94
a) Türkiye Cumhuriyeti Antakya Başkonsolosluğu 1938 (T.C. Hatay Valiliği, 2015) b) Kayış, T. Kişisel Arşiv, 29.06.2022 c) 1950 yılında Antakya (Cafer Türkmen, 1950; Demir, 2016)	
4.62. Kuseyri Konağı	95
a. T.C. Hatay Valiliği, 2015, b. Kayış, T., 03.01.2023, Kişisel Arşiv	95
4.63. Saffet Bereket’in (Saffet Hanımın) Konağı (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv)	95
4.64. Mutasarrıfın Evi (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)	96
4.65. Frerler Mektebi daha sonra Gazipaşa İlkokulu ve yerine yapılan Gazi İşhanı.....	97
a. Fotoğraf: Nakib, 2012, b: Fotoğraf: Google Earth, Erişim: 05.06.2023	
4.66. Protestan Kilisesi (Kayış, T. 03.01.2023, Kişisel Arşiv).....	98
4.67. Eski Turizm Oteli (Ata Koleji) a) Fotoğraf; Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv	99
b) Turizm Oteli 1940’lar, Fotoğraf; T.C. Hatay Valiliği, 2015.....	99
4.68. Cine Empire-Meclis Kültür ve Sanat Merkezi (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv).....	99
4.69. Ecole des Souers (Fevzi Çakmak İlkokulu) (MNR Mimarlık Arşivi, 2019).....	100
4.70. Antakya Belediye Binası (Kayış, T., 27.05.2021, Kişisel Arşiv).....	101
4.71. Antakya Köprüsü ve Camlı Kahve 1935 (T.C. Hatay Valiliği, 2015).....	102
4.72. 4.72. Empire Kahve Gazinosu, Cine Empire Üst Katı	102
a. Fotoğraf: Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001	
b. Fotoğraf: Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv	
4.73. Hatay Devleti ve günümüz fiziksel katmanı.....	105
4.74. Postane (Kayış, T. 27.05.2021, Kişisel Arşiv).....	105
4.75. Ziraat Bankası (Kayış, T., 27.05.2021, Kişisel Arşiv).....	106
4.76. Müze (Kayış, T. 27.05.2021, Kişisel Arşiv).....	107
4.77. Antakya Halk Evi	107
a) Halk Evi 1940, Fotoğraf; www.modamüzayede.com, Erişim: 28.05.2023	
b) Hatay Sağlık İl Müdürlüğü, Fotoğraf; Google Earth, Erişim 28.05.2023	
4.78. Adliye, Günümüzde Antik Beyazıt Otel (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).....	108

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
4.79. Ankara Kahvesi Yeri, Yıkılan Mehmet Şah İşhanı (Kayış, T. 2021).....	109
4.80. Kadınlar Kulübü a) Kayış, T. 2021) b) Google Maps, Erişim: 05.06.2023).....	111
4.81. Şehir Kulübü a. Google Earth (Erişim: 10.05.2023)	112
b. Instagram, https://www.instagram.com/reel/Cqn732ANz0c/ , Video, Erişim: 19.05.2023).....	112
4.82. 1936 yılında açığa çıkarılan Roma borularının detayı ve altında Helenistik çakıl döşeme (Princeton Üniversitesi.....	113
4.83. Antakya kent oluşumunda günümüze ulaşan kent nizamı	114
A: Sauvaget, Mousterde & Mousterde (1934)	114
B: Antakya Belediyesi Koruma Amaçlı İmar Planı	114
4.84. Taş döşemeli Antakya Sokağı	
a) 1932 yılında bir Antakya sokağı, Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton.	
b) MNR Mimarlık Danışmanlığında Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen Sokak Sağıklaştırma Projesi kapsamında açığa çıkarılan arıklı özgün taş döşeme ve taşların numaralandırılması (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)	
4.85. Izgara plan kurgusunda özel mülkiyette olan ve olmayan çıkmaz sokaklar	117
(Rifaioğlu, 2012'den oluşturulmuştur).....	117
4.86. 3.mıntıka 516 parsel (Kayış, T. 2018).....	119
4.87. 4. Mıntıka 198 parsel zemin kat planı ve fotoğraflar	120
(Fotoğraflar: MNR Mimarlık Arşivi, 2022).....	120
4.88. Avlulu geleneksel Antakya evi (Kayış, T. 2018, Kişisel Arşiv).....	120
4.89. Kuyu Örnekleri a: Yapıyla birlikte çözümlenen kuyu örneği	122
(MNR Mimarlık arşivi, 2021), b. Yapıyla birlikte çözümlenen kuyu örneği (Fotoğraflar: Kayış, T. 2022), c: Avlu duvarında kuyu örneği (Fotoğraflar: Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)	
4.90. Kuseyri evindeki tavan ve alınlarda yer alan resimler (Kayış, T. 2022).....	122

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

4.91. Sarhoş Dionysos Mozaïği (T.C. Hatay Valiliği, 2011).....	124
4.92. Kentteki dini yapılar (Kayış, T.).....	134
4.93. St. Pierre Kilisesi (Kayış, T. 31.12.2021, Kişisel Arşiv).....	136
4.94. Asi Nehri kenarında konaklayan hac kervanı (T.C. Hatay Valiliği, 2013).....	138
4.95. Enzehlet ismi verilen sokak (Google Maps, Erişim:05.06.2023).....	143
4.96. 3. Mıntıka 1221 Parsel’de yer alan avlulu konuttaki kitabe nişi (MNR Mimarlık Arşivi).....	147
4.97. Yüksek avlu duvarlı Antakya evleri (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).....	148
4.98. Fanus taka örnekleri a) 5. Mıntıka 1309 Parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2022, Antakya El Sanatları Müzesi) b) 4. Mıntıka 290 Parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2022, Geleneksel Antakya Evi) c) 3. Mıntıka 457 parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2023, Türk Katolik Kilisesi) d) 3. Mıntıka 619 Parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2023, Fehimpaşa Evi, Mimarlar Odası)	148
4.99. Fanus takaları, kuş takaları ve yazıtlar (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).....	149
4.100. Fehim Paşa Evi Kalem İşİ Süslemeleri (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).....	150
4.101. Kitabe örnekleri (MNR Mimarlık Arşivi, 2022).....	150
4.102. Sabunhaneye dönüştürülen Sokollu Mehmet Paşa Hanı (Kayış, T. 2021).....	151
4.103. Kentte ipek ticareti a) De Giorgi & Eger, 2021, sy.324, fig. 6.19; Cleveland Sanat Müzesi, 10. yy.dan kalan Bizans İpeği. b)“İpek Talim Evleri Açılması”nı içeren Osmanlı Belgesi, 4 Şubat 1895, , BEO, 570/42732 (Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya, Hatay Büyükşehir Belediyesi, sy.288)	152
4.104. Seki ve eyvan örnekleri a) 3.mıntıka 105 parselde yer alan eyvan. b) 5.mıntıka 1309 parselde yer alan seki, c) 3.mıntıka 516 parselde yer alan eyvan (Kayış, T., 2022)	154
4.105. Antakya Uzun Çarşı a. Geleneksel çarşı bölgesi ve dükkanlar (Çekmecelioğlu, 2016, sy.86) b. Çarşı sokakları (Çekmecelioğlu, 2016, sy.87)	158

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

4.106. Taş motif ve kitabe örnekleri (Kayış, T.,2022).....	160
a) 5. Mıntika 1309 Parsel Fanus Takası. b) 3. Mıntika 105 Parsel Kemer Yastığı. c) 4. Mıntika 290 Parsel Fanus Takası. d) Sarımiye Cami Kitabesi	
4.107. Neoklasik üslupta sütun başlığı, kemer ve söve örneği (Kayış, T. 2022)	161
a.) 4.Mıntika 827 parsel, b.) 3.Mıntika 1237 Parsel	
4.108. Çiçek motifli kapı sövesi örnekleri (Kayış, T.,2022)	162
a) 3.Mıntika 514 parsel kapı sövesi, b)3.Mıntika 107 parsel kapı sövesi	
4.109. 5.mıntika 1549 parselde yer alan geometrik taş işleme (Kayış, T. 2022).....	163
4.110. Ahşap tavan göbeği motif örnekleri (MNR Mimarlık arşivi).....	163
4.111. Kök boyalı ahşap doğrama örnekleri (Kayış, T.,2022).....	164
4.112. Bitkisel örücülüğe dair örnekleri (Kayış, T.,2022).....	165
4.113. Demirciler Çarşısı (Çekmecelioğlu, 2016, sy.110).....	165
4.114. Ferforje korkuluk örnekleri (Kayış, T. 2022).....	166
5.1. Kent Hafızası (Kayış, T.).....	167
5.2. Çalışma Alanı.....	167
5.3. Erken İslami Dönem Antakya Planı (De Giorgi & Eger, 2021, sy.249).....	168
5.4. Kentin ana aksını oluşturan günümüzdeki Kurtuluş Caddesinin katmanlaşması.....	169
a) Kolonadlı Caddenin çarşı haline dönüşmesini gösteren şema: Sauvaget, Mouterde & Mouterde (1934) b) Antakya Belediyesi Koruma Amaçlı İmar Planı (2019), kırmızı ile gösterilen Kurtuluş Caddesi c) Lazkiye'den Halep'e uzanan antik Roma yolu, 17 Ağustos 1937, Princeton Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Bölümü	

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

5.5. Katmanlaşmanın izleri.....	171
a) Teleferik Alt İstasyon Kazı Alanı, Roma Villası Kalıntısı (http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik, Erişim: 13.05.2023) b) Roma Villası 3 Panolu Mozaik Kalıntısı (http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik, Erişim: 13.05.2023) c) Ticari çekirdeğin yeri (Rifaioğlu, M.N. 2012) d) 1957 yılında park olarak planlanan alan (Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı 2009) e) Park yanında Halk Ekmek Büfesi (Rifaioğlu, M.N. 2012) f) Teleferik Alt İstasyon Yapısı Tasarımı-Teb Mimarlık (http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik, Erişim: 13.05.2023) g) Teleferik Alt İstasyon Yapısı devam eden inşaatı (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)	
5.6. Saray Caddesi	172
5.7. 1938 yılında Saray Caddesi (Hatay İl Yıllığı, 2011).....	173
5.8. Hüküm Konağı'na ulaşan Hükümet Caddesi	173
a. 1938 Hükümet Caddesi, Hatay'ın plebisit kararını Hükümet Konağına yürüyerek protesto eden vatandaşlar b. Hükümet Caddesi 1999 (Güzelmansur, 2000)	
5.9. Antakya Şeyhali mahallesi	174
5.10. Fırın işlevinin sürekliliği (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).....	175
5.11. Köprübaşı ve çevresi	176
a. Fotoğraf: T.C. Hatay Valiliği, 2015, b. Fotoğraf: Google Maps, Erişim: 05.06.2023, c. Fotoğraf: Kayış, T. 2020, Kişisel Arşiv	
5.12. Camlı Kahvenin konumu, Nehir üzerindeki değirmenler ve Akakir Deresi.....	177
a. 1929 Fransız Kadastrali, b. Fotoğraf: 1912 yılında Antakya, T.C. Hatay Valiliği, 2015)	
5.13. 1929 Kadastralinde görünen Asi Nehrine dökülen Akakir Deresi,	178
günümüzde Asi Sokak (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).....	178

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

5.14. Akakir deresinin kurutulduğu alanda ortaya çıkan su kanalı ve179	
yıkılan Kuseyri Konağı.....179	
a. 1929 yılı Fransız Kadastrali	
b. Deprem sonrası enkazda açığa çıkan su kanalı, Fotoğraf: Instagram, https://www.instagram.com/p/CtBzFN9uKYe/ , Video, 03.06.2023, Erişim: 17.06.2023.	
c. Instagram, https://www.instagram.com/p/CsqOq1JAtVQ/ , Fotoğraf, 25.06.2023, Erişim: 17.06.2023.	
5.15. Hünkar Köşesi Kahvesi'nin yerinde deprem öncesi hizmet veren fırın,180	
2022 yılı (Google Earth, Erişim:15.05.2023).....180	
5.16. Antik Beyazıt Otel181	
a) Fransız Generali Lamothe'nin Antakya'yı Ziyareti, Saray Caddesi 1918 (T.C. Hatay Valiliği, 2015)	
b) Antik Beyazıt Otel (Kayış, T. 2022)	
c) Deprem öncesi çekilen 1918'e dair izler (Kayış, T. 2022)	
d) Deprem sonrası (Instagram, https://www.instagram.com/p/CoomoItoIQ5/ , Fotoğraf, 14.02.2023, Erişim: 16.02.2023)	
5.17. Latin Kilisesi (Eglise Latin) olarak da bilinen Frerler Mektebi daha sonra Gazipaşa İlkokulu ve yerine yapılan Gazi İşhanı183	
a. 1929 Fransız Kadastralinde Latin Kilisesinin bulunduğu alan b. Latin Kilisesi (Frerler Mektebi) (Nakib, 2012) c. Gazi Paşa İşhanı (Google Earth, Erişim:17.06.2023) d. Deprem sonrası (https://atlas.harita.gov.tr/ , Erişim: 17.06.2023) e. Deprem sonrası (Instagram, https://www.instagram.com/p/CsouBNMumiW/ , 24.05.2023, Video, Erişim:17.05.2023)	
5.18. Meclis Kültür ve Sanat Merkezi186	
Fotoğraf a, b: Nakib, 2012 Fotoğraf c, d, e, f: T.C. Hatay Valiliği, 2015 Fotoğraf g: https://www.mecliskunefe.com/meclis-tarihi , Erişim:18.06.2023 Fotoğraf h: Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv	

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sekil

Sayfa

5.19. 1929 yılında Eglise Arm Orthodoxe'nin bulunduğu alanın günümüz hâli	187
a. Hristiyan mezarlığının bulunduğu alanın günümüz hali (Google Earth görüntüsü, Erişim: 10.12.2022) b.Ortodoks Kilisenin bulunduğu alanın günümüz hali (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)	
5.20. 1929 yılında yer alan kilise ve okullar (Kayış,T.).....	188
5.21. Antakya Parkı	190
a. Fotoğraf: 1930'larda Asi Nehri ve Büyük Antakya (Atatürk) Parkı (De Giorgi & Eger, 2021) b. Parkta gerçekleşen bir eğlence (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001) c. Asi nehri ve Büyük Antakya (Atatürk) Parkı (Kayış, T. 2022)	
5.22. Bakırcılık (T.C. Hatay Valiliği, 2011).....	191
5.23. Kent hafızasını oluşturan katmanların çakışması.....	192
5.24. T.C. Antakya Başkonsolosluğu'nun Katmanlaşması.....	193
5.25. Protestan Kilisesi'nin Katmanlaşması.....	194
5.26. Ata Koleji yapısının katmanlaşması.....	195

ÇİZELGELER DİZİNİ

<u>Cizelge</u>	<u>Sayfa</u>
3.1. Mekân sınıflandırmaları (Norberg-Schulz, 1968; Gür, 1996, sy.46)	11
3.2. Çok katmanlı kenti oluşturan etmenler (Tez kapsamında üretilmiştir.).....	12
3.3. Çok katmanlı kenti oluşturan öğelerin ortaya çıkarılmasında yararlanılan veriler (Tez kapsamında üretilmiştir.).....	13
3.4. Aktivite (faaliyet) analizi (Rapoport, 1990, sy.15).....	21
3.5. İletişimsel ve kültürel hafıza: farklılık alanları (Assmann, 2011, 22)	22
3.6. Çevre tasarımı etkili dört önemli öge (Rapoport, 1981; Gür, 1996).....	23
3.7. Mekân örgütlenmesinde etkili parametreler (Gür, 1996).....	23
3.8. Kültürel değişim sürecinde etkili kültürel öğeler (Gür, 1996).....	24
4.1. Kentleşme süreci ve Antiokheia (Hatice Pamir'in "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci" makalesinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.)	37
4.2. Antakya Tarihsel Katmanları.....	40
4.3. Antakya'da yaşanan depremler (Cuinet, 1891- Demir, 1996- Sarı, 2015).....	52
4.4. 1709 ve 1829 tarihlerinde Antakya mahallelerindeki etnik ve dini duruma göre demografik yapı (Özdemir, 1994, sy.147)	116
4.5. Tarihi kentsel çekirdek içindeki bölgeler ve oranları (Antakya Belediyesi; Rifaioğlu, 2012, sy.187).....	117
4.6. Fransız Hükümetine Göre Sancağın 1924 Demografik Kompozisyonu (Yerasimos, 1988; De Giorgie & Eger, 2021, sy.498).....	128
4.7. Antakya'da İnanç Merkezlerine Gidiş Nedenleri (Yenipınar, 2010)	140
4.8. Antakya'da Yatır ve Ziyaretlerde Sürdürülen Uygulamalar (Yenipınar, 2010).....	141
4.9. Antakya'da Hamam Geleneği (Arı, 2013).....	144
4.10. Beyseri Hamamı Restitüsyon Dönemleri (Rifaioğlu, 2018'den üretilmiştir).....	145
4.11. Antakya Hamamlarında Dini Uygulamalar (Arı, 2013).....	146
4.12. Antakya kentinde görülen Osmanlı süsleme sanatının konularına göre sınıflandırılması (Tekin, 2011).....	155
4.13. 1935'te Antakya Esnafının Listesi ve Sayıları (P. Bazantay; Tekin, 1993).....	156

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Fiziksel somut biçimlenişlerin sosyal pratiklerle birleşmesi üzerine geçmiş uygarlıklardan günümüze kadar gelebilen doğal ve yapılı çevreler, tarihi yerleşkeleri oluşturur. İnsanlar tarih boyunca milli, manevi, kültürel, sosyal ve özgünlük değeri olan bu tarihi yapı ve çevreler için koruma, onarım, restorasyon faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Tarih boyunca bu yerleşimlerde dikkat çeken unsurlar aidiyet duygusu ve bağlamla olan etkileşimi olmuştur. Günümüze kadar ulaşmış bu özel yerleşimleri koruma ihtiyacı duymamızın sebebi yerleşimlerinde kendi kimliklerini bağlamlarına özgü biçimde yansıtıyor olmalarıdır. Kültürel, sosyal, ekonomik birtakım sebeplerle oluşturulan gerek konut gerek kamusal ya da dini mekanları özel kılan bu kent belleğindeki yeridir. Malzemesinden mekân oluşumuna, formuna, kütleli doluluk-boşluk oranına, sınırlılıklarına ve hatta parselasyonuna kadar bu yerleşimler ve mekanlar özel kılınarak kente dair katmanları ve kültürel zenginliği gösterirken diğer yandan da kentlerin özgün kimliklerini ortaya çıkarmakta ve yerin ruhunu yaşatmaktadır.

İnsan-doğa birlikteliği ile farklı kültürel süreçlerin, toplumsal hafızanın katmanlarla inşa edildiği tarihi yerleşkelerdeki geleneksel tasarımlar, bağlam ve toplumla kurduğu ilişki sayesinde özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu tarihi yerleşkeler belli bir açık alanı ya da yapı çevresini ifade etmez. Genel olarak yaşanmışlık ve kültürel değeri olan gerek anıt ve çevreleri gerek somut olmayan miras değerleri bu yerleşkelerde önemli parametrelerdir. Mekân kavramının “yer” e dönüşümü bu değerler ile mümkün kılınabilir. Anlam kazanan “yer” kavramı ile insan-doğa-yapı birlikteliğini kültürel ve fiziksel değerler ile ortaya koyarak kentin kimliğini, tarihi sürekliliğini, toplumsal hafızadaki kültürel birikimini ortaya koyabiliriz. Tarihsel katmanlaşma, yapısal katmanlaşma ve kültürel katmanlaşmaların tümünün birlikte değerlendirilmesi ve dinamik etkileşimlerin ortaya çıkarılması ile kente dair kimlik alanları arasındaki etkileşim ortaya çıkacaktır. Coğrafya, bitki örtüsü, iklim, jeopolitik konum, çoklu kültür yapısı, geçim kaynağı, inanç sistemleri, savaşlar, yönetimler kent kimliğinin oluşmasında etkili faktörlerdir. Somut olmayan değerlerin vücut bulmuş halleri ile sosyal pratiklerin mekanlara yansması kentteki toplumsal hafızayı ve katmanlaşmayı gözler önüne sermektedir. Bu değerlerin anlaşılması ve ortaya çıkarılması

ile kentin özgünlüğü sürdürülebilir kılınarak yerin ruhunun yaşatılması kentteki yapılan ve yapılacak olan tüm faaliyetlerde büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı Antik çağdan günümüze kadar katmanlaşarak yaşamını sürdüren tarihi bir çevrede yer alan Antakya kenti üzerinden; çok katmanlılık, kent hafızası, toplumsal bellek, yerin ruhu, somut ve somut olmayan değerler gibi kavramların içeriklerinin incelenerek bu kavramların karşılığını oluşturan değerlerin ve bulguların ortaya çıkarılması ile kentin değerlerinin sürdürülmesi ve kent için gelecek çalışmaların bu değerlerin farkındalığı ile oluşturulması, rehberlik etmesi ve bu tür çalışmaların geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Kavramların konut, ticari, dini ve kamusal yapılarla birlikte yaşam biçimlerinin kültür-mekân etkileşimlerinin değerlendirilmesi, katmanlaşma izlerinin ortaya çıkarılması ile bu değerlerin günümüzdeki entegrasyonunu sergilemek ve bu sayede gelecek tasarım stratejilerine rehberlik etmektir. Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan merkezli 7.7 Mw ve 7.6 Mw şiddetlerindeki depremler, çok katmanlı bir kent olan Antakya'yı derinden etkileyerek büyük yıkım ve can kaybına sebep olmuştur. 20 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Samandağ-Hatay merkezli 6.4 Mw şiddetindeki deprem, hasar boyutunu arttırmıştır. Antakya'da yaşamın normalleşmesi ve kentin kentliyle birlikte yaşanılabilir kılınmasında, kent hafızasının tanımlanması büyük önem arz etmektedir. Tarihsel, fiziksel, kültürel katmanlar ışığında tanımlanan kent hafızasıyla ortaya konan somut ve somut olmayan değerlerin anlaşılması, kent için yapılacak çalışmalara, verilen kararlara, imar planlarına referans olması hedeflenmektedir.

Tez kapsamında yapılan alan çalışması 6 Şubat 2023 depremi öncesinde tamamlanmış olup, kent hafızasını tanımlama ve değerleri ortaya koyma amacı güden tez çalışması bu amaçla devam ederek deprem sonrası yapılacak araştırmalara ve planlama çalışmalarına da referans olma niteliği göstermektedir.

2. YÖNTEM

Disiplinler arası bir çalışma olarak sosyal bilimlerle birlikte mimarinin içinde bulunduğu bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak alan çalışması ile seçilen bölgedeki tarihi kentin oluşum katmanları tarihsel, fiziksel, kültürel katmanlar altında incelenerek kent hafızası ortaya koyulacaktır. Tanımlanan tarihi ve kültürel özelliklerin, kent hafızasındaki yerini ortaya koyarak somut ve somut olmayan kültürel değerleri birlikte irdelenecektir. Tarihi kentte seçilen çalışma alanı, tarihi kent surlarının yer aldığı Habibi Neccar Dağı etekleri ile kenti yeni-eski yerleşim alanı olarak ikiye bölen Asi Nehrinin batı kıyı çeperi arasında sınırlandırılmıştır. Kamusal mekanları, yerleşim alanları ve ticari mekanları içeren çalışma alanında yürütülecek araştırmada; alan araştırması, tarihi araştırma ve tarihi yorumlama yöntemleri kullanılarak dokümanlardan elde edilen bilgilerle günümüzdeki durumun karşılaştırılması yaşanan değişim ve dönüşümler yazılı-görsel kaynaklar, arşivler, haritalar, kadastral planlar, fotoğraflar ve çizimler gibi görseller ile ifade edilecektir. Tarihi araştırmada; T.C. Hatay Valiliği ve Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan Hatay Tarihi ile ilgili kitapların yanı sıra kültür envanterlerinden, Antakya'yı konu alan yerel kitaplar, romanlar ve tezlerden, sergi broşürlerinden, internet kaynaklı haberlerden taramalar yapılmıştır. Bu taramalarda elde edilen bilgiler ve görseller; tarihsel, fiziksel, kültürel katmanlar başlığında sınıflandırılarak detaylandırılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında, alan çalışması yapılarak, fotoğraflar ile günümüz durumu karşılaştırılmıştır. Alan çalışması, deprem öncesinde tamamlanmış olup yapılan araştırmalar deprem sonrasındaki çalışmalara ışık tutacak niteliktedir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE KAVRAMLAR

3.1. Kent Hafızası

Fiziksel olarak doğal ve yapılı çevrelerden oluşan kentlerin doğuşu Neolitik dönemle ilişkilendirilir. İklim koşullarının iyileşmesi ile insanların yerleşim ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturdukları çeşitli yerleşim birimlerinin tarihi M.Ö. 8000 yıllarına dayanmaktadır. Toplumsal örgütlenmeler üzerine kurulu dinamik kentler, insanların kulübe ve barınak deneyimlerinin gelişmesi ve aletleri kullanmaya başlamasıyla gelişen malzeme ve yapım teknikleri ile önce su kenarlarında köyler oluşturulmuş daha sonra genişleyerek kasaba ve kentleri oluşturmuştur (Childe, 2003; Toprak, 2019). Roth (2006, sy.222), insanların tanrı ile iletişim kurmalarını sağlayacak olan dini nitelikli kamusal yapıları, ilk dayanıklı ve kalıcı yapı olarak nitelemektedir. Tarımın yaygınlaşması sebebiyle kalıcı ve dayanıklı yerleşim birimleri kurma ihtiyacının oluştuğunu ve böylece kentlerin ortaya çıktığını savunan Childe (2000) ve Roth (2006)' un tersine Tekeli (2010), kentlerin yerleşik tarımın oluşması ile değil avcılık ve toplayıcılığın sistematize edilmesiyle birlikte artı ürün oluştuktan sonra oluştuğunu ve yerleşik tarıma geçildiğini savunmaktadır. Weber'e (1962) göre ise kent ekonomik ve siyasi örgütlenmeler üzerinde şekillenir. Rossi (1984) ise kentleri kolektif hafızanın yeri olarak tanımlar. Tüm bu tanımlar, kentlerin dinamik oluşumlar olduğunu gösterir.

“Savaş insanlık kadar eski, kale yapımı ise hemen hemen savaş kadar eski... Yunanlıların acropoles'i, Etrüsklerin, Latinlerin ve Galyalıların oppiadası, Almanların burgen'i, Slavların Gorod'ları, tıpkı Güney Afrikalı zencilerin kraal'leri gibi başlıngıçta, toplanma ve özellikle koruma yerlerinden başka bir şey değildi.” (Prienne, 2005, sy.48).

Prienne (2005), kentlerin kökenlerini incelerken üç farklı kent tanımından yola çıkar. Kenti; geçimini tarımla değil ticaretle sağlayan yer, hukuksal olarak varlığı kabul edilen yasa ve kurumları olan toplum ya da bir yönetim merkezi ve kale etrafında şekillenen yer olarak tanımlar. Bu ayrı tanımlarda kent kökeninin oluşumu aslında birbiriyle ilişkili ve bütündür. Toplumlar öncelikle ele geçirdikleri bölgelerde güvenli bir ortam oluşturmak adına kenti

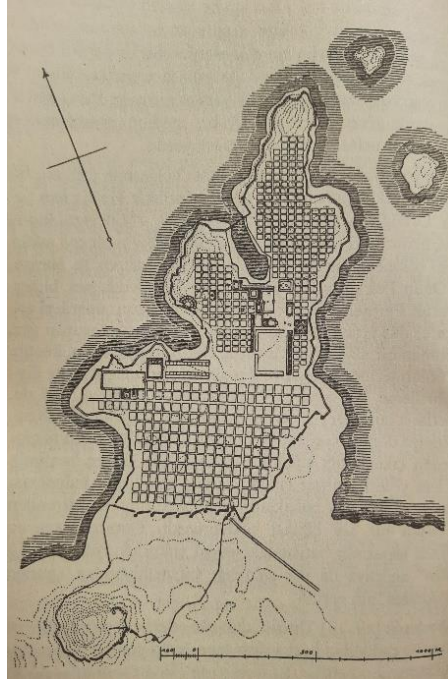
kale ve surlarla çevrelerler. Bu bölgelerde insanlar, ticaret veya tarım ile uğraşarak farklı toplumlarla ilişkili bir şekilde geçimlerini sağlarlar. Zamanla deneyimlerle ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda açığa çıkan problemlere karşı üretilen yasa ve kurumlar ile kent, hukuksal varlığını içerisinde yaşayan halkla birlikte sağlamış olur. Toplumların dini, ticari, siyasi (yönetmel) ve sanatsal ihtiyaçlarını karşıladıkları kentler, yaşayan toplumların zaman içerisinde yerleşen gelenekleri ile heterojen özelliğe sahiptir.

Rasmussen (2020), kentlerin varoluşlarını belirli idealler ile açıklar. Her kentin kuruluş hikayesi bu anlamda birbirinden farklılık gösterir. Günümüzde modern çağlardaki kent anlayışı ve büyüklükleri, Antik çağda var olan kentlerle oldukça farklıdır. Tapınak ya da törenler için oluşturulan düz geniş kentler, ticari ve askeri amaçlı kurulan koloni kentler bunlara örnek verilebilir. Orta Çağ kentlerinde anıt, abide ve meydanlar dikkat çekerken İslam kentlerinde çıkmaz sokaklar ve mahremiyetin önemli bir parametre olduğunu görürüz. Roma kent modelinde ızgara planda kesişen birbirine dik iki ana caddenin varlığını kenti korumak adına askeri stratejik yöntemle oluşturulduğunu söyleyebiliriz (Şekil 3.1.). Miletoslu Hippodamos'un kurucusu olduğu; antik çağda karşımıza çıkan kentlerin oluşumunda kullanılan ızgara planının askeri stratejik faydalarının yanı sıra düzenli olması, kare ve dikdörtgen formu sayesinde kolay yerleşimi ile kentin düzenli bir şekilde gelişmesine imkân sağladığı söylenebilir.

Kentler, orada yaşayanlar için varoluşun temeliydi. Helenistik ve Roma kentlerinin ortak özelliği olarak, kentler bir sanat yapıtı olarak görülerek yönetilebilir bir tasarımı oluşturulardı (Çelik, Favro, Ingersoll, 2017). Kendi kendini yöneten eski kentlerde özel yaşam alanını oluşturan evlerden çok toplumsal yaşamın geçtiği kamusal alanlar önem arz etmekteydi. Toplumunu ifade ettikleri düşünülen ve kenti oluşturan kamusal mekanlar, zenginlik göstergesi olarak görkemli bir şekilde oluşturulurdu. Orta Çağ kent örneğinde meydanları oluşturan üç ana merkezden bahsedebiliriz. Bunlar pazar, ticaret anlamında kullanılan alanlar, kent meclisini bulduğu yönetim amaçlı alanlar ve dini faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar olarak sıralanabilir.

Kentlerin kurulma aşamasında en önemli etkenler doğal konum, stratejik ve ekonomik etkenler olmuştur (Wycherley, 1993, sy.4) Helenistik kent yapısını incelediğimizde savunma duvarlarıyla (surlarla) çevrili alan içerisinde yerleşmiş çeşitli

birimleri görebiliriz. Kent yapısını oluşturan birimleri tapınaklar, resmî kurumlar, agoralar, gymnasium, stadyum, tiyatrolar ve evler olarak sıralayabiliriz. Gymnasium, stadyum, tiyatro gibi geniş alanlara ihtiyaç duyan birimler kent dışında yer alabildiği gibi aslında topoğrafyanın izin verdiği alanlarda konumlanırdı (Wycherley, 1993). Toplum için kutsal olarak görülen tapınaklar için kalıcı, dayanıklı malzemeler ile özenli yapılar inşa edilirdi. Kentin kalbini oluşturan “toplanma” anlamına gelen agoralar, kentliler için önemli bir yere sahipti. Agoralar; ticari, dini, siyasi ve sanatsal faaliyetlerin gerçekleştiği ve halk için oldukça önemli karma işlevli bir kamusal yaşam alanını oluşturuyordu. Genellikle kentin ortasında basit bir şekilde geniş düzlüğe ihtiyaç duyan agoralar, kentin gelişmesi ve nüfus artışı gibi sebeplerle özellikle liman kentlerinde ticaret agorası ve diğer işlevler için agora olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk planlı kent olma özelliği gösteren ve liman kenti olan Miletos'ta Şekil 3.1'de görüldüğü gibi iki agoranın varlığını görebiliriz. Doğu yönündeki koya yakın bir şekilde oluşturulan ticaret agorası ve kentin daha iç kısmında yer alan diğer agora olmak üzere iki agora bulunmaktadır. Etrafı denizlerle çevrili yarımada şeklindeki kentte düz geniş alanlarda agoranın yerleştirildiğini ve yarımada boyunca sokakların ızgara biçimde düzenlendiğini görebiliriz.

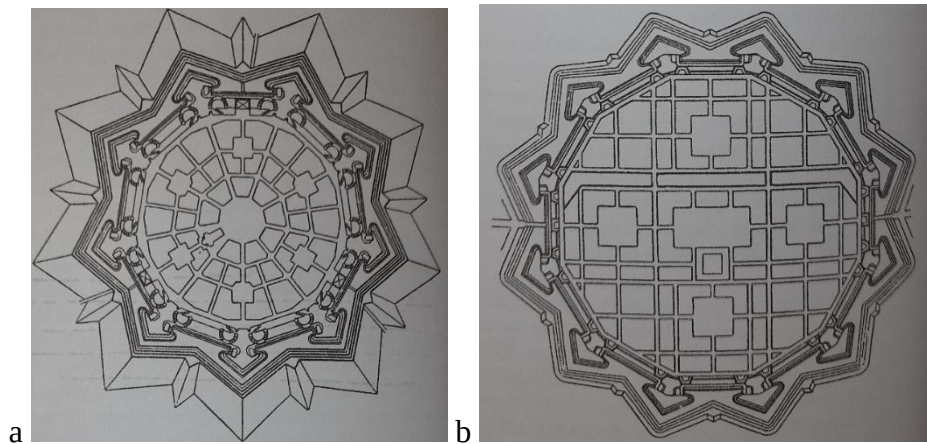

Şekil 3.1. Miletos Antik Kenti (Wycherley, 1993, sy.18)

“Tanrı kenti korurdu; kent tanrıya aitti.” (Wycherley, 1993)

Dinsel törenlerin, siyasi toplantıların, alışverişin ve eğlencenin yeri olarak agoralar, zamanla bölünerek tekil işlevlere hitap eden toplantıların yapıldığı meclis ve dinsel törenlerin gerçekleştiği tapınak gibi kamusal yapılarda özelleşti. Helenistik dönem mimarlığında dinsel anlamda kentler çok önemliydi. Tapınak olarak görülen kentlerde tepeler, mağaralar, akarsular gibi coğrafi fiziksel özellikler ve doğanın kendiliğinden oluşturduğu alanlar kutsal sayılırdı. Kökenleri ve biçimleri farklılık gösteren kutsal alanlarda yerin kutsallığı; etrafı sınırlandırılarak, çevrelenerek korunur ve sunak, heykel gibi öğelerle desteklenerek kült gerçekleşirdi (Wycherley, 1993, sy.80). Gösterişli ve dayanıklı bir şekilde oluşturulan bu tapınaklar, tören yolu ile kente bağlanabildiği gibi kimi zaman kent içerisinde de karşımıza çıkmaktadır.

Rönesans döneminde Hümanizm akımı etkisiyle kent planlamalarında insan ölçeğinde mekanlar oluşturulmuştur. Cadde-sokak-meydanlarla oluşan yapılı çevre geometrik formlarda ve insanın hakimiyet kurabileceği küçük ölçeklerde tasarlanmıştır. Vitruvius, ideal kent modelini geometrik formda poligonal bir şekilde tasarlamıştır. Güzellik arayışını mükemmel matematikte ve oranlarda arayan Vitruvius, kentlerin kurulmasında en önemli faktör olan surları (Şekil 3.2), kentin kolay savunulabilmesi için poligonal biçimde oluşturmuştur (Rasmussen, 2020).

Şekil 3.2. Poligonal biçimli ideal kent modelleri (Rasmussen, 2020)

- a) Buonaiuto Lorini'den ideal kent planı: “Delle fortificatione libri cinque”, Venedik, 1592
b) Vincenzo Scamozzi'den ideal kent planı: “Dell'idea dell'architettura universale”, Venedik, 1615

Barok dönemde, Rönesans döneminde hâkim olan insan boyutunu ve algısını baz alan kentsel tasarımlar yerine yönetimin gücünü gösteren anıtsal mekanlar ile görkemli manzaralar oluşturma çabasına girilmiştir (Çelik, Favro, Ingersoll, 2017). Kentlerde soylu saraylar ve kiliseler, devasa meydanlar ve caddelerdeki anıtsal heykeller ile yönetimin gücünü temsil eden tasarımlar kendini göstermiştir. XVI. Louis'in egemenliğinde yapılan Versay Sarayı'nda barok dönemin özelliklerin görmemiz mümkün. Rasmussen'in (2020, sy.74) betimlediği gibi ağaçlarla sınırlandırılmış ve sarayın merkezi ve Louis'in atlı heykeline odaklanan ışınal üç cadde ile oluşturulan saray, görkemli bir manzaraya ve alana hakimdir.

Kültürel farklılıkların yanında sosyo-ekonomik yapıda farklı düzeydeki gruplar içeren kentler, siyasi-ekonomik-sosyal örgütlenmeleri içerir. Bu karmaşık yapıda kentin kimliğini oluşturan öğeleri tek maddeye sığdırılamayacağını savunan Bilgin (2011, sy.41); kent kimliğinde etkili olan parametreler mimari elemanlar, gelenekler, görenekler, yaşam pratikleri, anıt yapılar, sokaklar vb. olabilir ve bu etmenler zaman içerisinde değişebilir. Kente kimliğini kazandıran birtakım olaylarla birlikte ötekileştirilerek 'benlik' kavramının çıkışıyla toplumsal aidiyet duygusunun oluşması da kent kimliğinin oluşmasında etkilidir. Halbwachs (1992, sy.145), uzun süre aynı yerde yaşayan insan grubunun alışkanlıklarının ve hareketlerinin yanında düşüncelerinin de dış nesneleri temsil ettiğini ve aslında toplumsal benliğin vücut bulduğunu söylemektedir.

İnsanların kendi dünyalarında kentleri anlama biçimleri farklılıklar gösterir. Kentlerin özellikleri ve betimlenmesi sadece sayısal veriler ve turistik yerleri içermez. Kentlerin betimlenmesi ve temsiliyetlerinin anlaşılması, öteki kentlilerden ve kentlerden ayırtılması; an'a tanık olmak ile başlar. Bu ayırtırma ve tanıklık (deneyimler) kent kimliğini oluşturur. Lynch (2010, sy.3) kentleri anlamak için kenti kentlilerin gözünden değerlendirmemiz gerektiğini belirtir. Çünkü kentin kimliğini oluşturan etmenler yaşayan kesimle birlikte zamanda aktarılır. Aktarılan deneyimler, çevresinden bağımsız değildir, kentte zaman ve mekanla etkileşimli olduğu gibi toplumla da etkileşimlidir. Deneyimleyen insanların bireysel hatıralarının bütünü olarak kentler, Lynch'a (2010) göre uzun sürede oluşabilen farklı milyonlarca karakterin deneyimlerinden oluşan bütüncül olmayan parçalı bir algıdır. Bu parçalı özelliği kentin dinamik özelliğiyle bağdaştırılabilir.

Kentlerde görünür algılarla gözlemcilerin deneyimlediği mekanlar, sokaklar, meydanlar ve yeme-içme gibi faaliyetlerin gerçekleştiği yapay çevrelerden ibaret değildir. Kentlerdeki karmaşık düzenlerde görülmeyen imgeleri keşfetmek zaman alabilir. Lynch'in (2010) de dediği gibi imgeler her zaman açık, net belli olması gerekmez. Kimliğini oluşturan anlamları benimseyerek çevresel algımızı genişletmek biyolojik ve kültürel süreçleri içerir. Lefebvre (1996), toplumların kültürel yaşam deneyimlerini içeren sosyal mekânı, toplumsal varoluşun hem emek hem de ürün olarak maddeleşmiş hali olarak tanımlar. Toplumsal bir ürün olan mekanlar, gündelik yaşam pratiklerinin bireysel düşünce ve deneyimleriyle algılanarak şekillenen, soyut algıların fiziksel biçimlenişleridir. Bu anlamda derin ve farklı katmanlar içerebilir.

Tarihi çevrelerde somut olan mekanla birlikte somut olmayan pratiklerin çözümlenmesi ve anlaşılması kültürel değerlerin korunması ve aktarılmasında büyük önem arz etmektedir. Bu değerler zaman içerisinde farklı etkileşimlerle değişerek günümüze gelmiş olabilirler. Kente dair yapı tipolojisi, işlev ve geçim kaynakları, sokak kurgusu, mekânı oluşturan yapı malzemeleri ve yapım teknikleri, gelenek görenekler, yemek kültürü vb. gibi birçok parametre ve somut olmayan değer ile şekillenen kentler, bu değerlerin fiziksel biçimlenişleri olan mekanları içerir.

Kentler meydana gelen tarihsel olaylara, savaşlara, toplumsal örgütlenmelerdeki değişikliğe bağlı olarak farklı zamanlarda farklı biçimlenmeler ya da aynı biçimlerin devamı niteliğinde günümüze ulaşmışlardır. Lynch (2010) bireysel imgelerin bir araya gelmesiyle oluşan "halk imgesi"nden bahseder. Mekânın ismi, sosyal anlamı, işlevi, tarihle ilişkisinin bu imgeyle etkileşimini vurgular. Tarihsel olayların, farklı işlevlerin, yaşam pratiklerinin deneyimleriyle günümüze gelmiş kentsel mekanlar "yer" i oluşturarak ve günümüze kadar katmanlaşarak toplumsal kolektif hafızayı oluşturmaktadır.

Zaman içerisinde aktarılacak yaşıyan, bireysel deneyimlerin tümünü oluşturan kolektif hafızanın Halbwachs'a (1992, sy.80) göre sınırları vardır. Belli bir sınıra kadar geçmişteki olay ve kişilerin hakimiyetine, imgelerine ulaşabiliriz. Ancak bu kolektif süreler çoklu ve heterojendir. Kent katmanları da gerek kültürel gerek tarihsel süreç ve yaşam pratikleri ile heterojenlik gösterir. Yerin ruhunu oluşturan kent hafızasında zaman-hafıza arasındaki ilişkiyi ortaya koyan göstergeler arasında; tarihi kalıntılar, ekonomik kaynaklar,

kent mimarisi, haritalar, gelenek-görenekler, sözlü ve yazılı kaynaklar örnek olarak verilebilir.

Halbwachs'a (1992) göre hafızadan bahsedebilmemiz için belli bir dönemde bölümlerin birbirinden farklılık göstermesi gerekir. Gruplar içerisinde oluşan bireysel hafızalar tamamen dışarıya kapalı değildir, toplum tarafından onanmış kolektif hafızaların referanslarına ihtiyaç duyarlar. Kolektif hafıza, grup veya toplumları bir araya getiren görüş açılarını oluşturur, evrensel değildir. Bu yönden heterojendir ve birçok farklı bireysel hafıza içerir.

Assmann (2011), hafızayı iletişimsel hafıza ve kültürel hafıza olarak ikiye ayırarak, bu hafızaların sembolik biçimlerle nesnelleştirilerek saklandığını savunur. Bu hafızaların geleceğe aktarılması ise toplumla etkileşime girmesi ile mümkün kılınabilir. Halbwachs'ın (1992) tersine Assmann (2011), kolektif hafıza yerine iletişimsel hafıza olarak adlandırdığı yaşanmışlıklar bütünü, günlük etkileşimle sınırlandırarak imgeleştirmeden geçici bir şekilde sınırlı bir zamana tabi tutmaktadır. Kültürel hafızayı ise geçmişte sabit noktalara dayandırarak zamansal olarak aktarıldığını savunmaktadır. Assmann'a (2011) göre kültürel hafıza sözlü mitlerle temsil edilir ve grubun uzmanları tarafından geleceğe aktarılır. Bu uzmanlar toplumda sanatçılar, din adamları, öğretmen gibi kişiler olabilir.

Kentleri oluşturan sokaklar, yapı blokları, anıtlar hafızanın somut biçimlenişleri olarak kent biyografilerini oluştururlar. Bireysel ve kolektif hafızanın örtüşmesiyle zaman içinde kentin anlamının özdeşleştiğini belirten Rossi (1984, sy.18), insan yaratımı olan kentin somut biçimlenişinde mimari estetik kaygısının var olduğunu savunur. Kentlerin kurulduğu zamandan günümüze kadar deneyimlediği evrelerden geriye kalan yapısal ve mimari biçimlenişler kent hafızası hakkında bizi bilgilendirebilir. Malzeme ve biçimlenişle maddi değerlerin yanı sıra işlevsel özellikler kent hafızasında manevi değerlerin mimariye yansımış biçimleri olarak karşımıza çıkar.

Kamusal ve özel kullanım alanı olarak kentsel mekanlar, kimi zaman bir toplanma kimi zaman geçiş mekânı kimi zaman ise ticaretin işlediği mekanlar olarak kentin sürekliliğini sağlamasının yanında farklı işlevlerde hizmet vermektedir. Norberg-Schulz (1968), Çizelge 3.1'de gösterildiği gibi mekanları; faydacı, simgesel, varoluşsal, mimari,

soyut geometrik mekân olarak sınıflandırır (Norberg-Schulz, 1968; Gür, 1996, sy.46). Kent organizasyonunda yer alan farklı mekanlar, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda oluşabildiği gibi anılar, toplumsal uygulamalar ile de şekillenebilmektedir. Faydacı mekân, ihtiyaçlara cevap verecek şekilde fiziksel çevreyi şekillendirerek sürekli kullanılan mekanları içermektedir. Simgesel mekân, bireyin kültürel ve toplumsal yapısına bağlı olarak bireyle ilişkilendirilen mekânı tanımlamaktadır. Varoluşsal mekân, bireyin öznel yorumlarla tanımladığı ve eylemleriyle sürekli yeniden biçimlendiği mekânı tanımlamaktadır. Mimari mekân, boyut olarak sınırlandırılmış coğrafi mekândan binaya kadar çeşitli düzeyleri kapsamaktadır. Soyut geometrik mekân, mimari mekânın soyutlama ile elde edilen kurgu ve organizasyonu içermektedir (Norberg-Schulz, 1968; Gür, 1996, sy.46). Farklı kültürlerin etkisiyle zamanla katmanlaşarak günümüze gelen kentsel mekânlar gerek işlevleri gerek mekâna ve çevresine yükledikleri anlamlar ile kent hafızasında önemli yere sahiptir.

Çizelge 3.1. Mekân sınıflandırmaları (Norberg-Schulz, 1968; Gür, 1996, sy.46)

MEKÂN	
Faydacı Mekân	Fiziksel çevreyi kendi gereksinimleri doğrultusunda kullanan ve değiştiren insanın yaşama, çoğalma ve üretmeye ilişkin sürekli kullandığı davranış modlarının yer aldığı ekolojik ve operasyonel mekân
Simgesel Mekân	Bireyin doğrudan algısal boyutları içinde olmayan siyasal, ekonomik, kültürel, toplumsal sistemler ve bunların simgesel yapısına bağlı olan, toplumun biliş, duygu ve değerlendirmeleri ile birleşerek bireye nüfuz eden mekân
Varoluşsal Mekân	İnsanın duyu organlarıyla algıladığı fiziksel mekânın ilişkiler, anılar, beklentiler gibi örneklenebilen, bilişe dayalı öznel yorumlarla tanımlanmasıdır. Varoluşsal bir gerçeklik olan bu mekan pasif olmayıp insanın eylemleri tarafından sürekli olarak yeniden yaratılan ya da biçimlenen mekandır. Yaşayan mekan olarak da adlanabilecek varoluşsal mekânı zihinsel yapı ve süreçler belirler.
Mimari Mekân	İnsanı barındıran, zaman dahil dört boyutu olan sınırlandırılmış örgütsel oluşumdur. Coğrafi mekandan binaya kadar çeşitli düzeyleri kapsar.
Soyut Geometrik Mekân	Mimari mekanın soyutlama yolu ile elde edilen geometrik kurgusu ve kompozisyonudur.

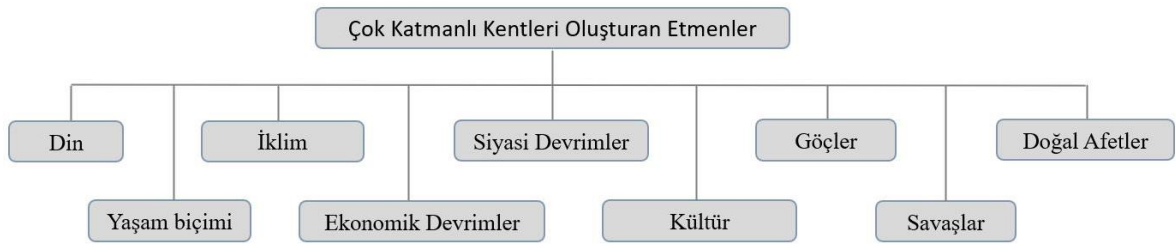
3.2. Çok Katmanlı Kent

İlk çağlardan günümüze kadar gelebilen yerleşim alanlarındaki çok katmanlılığın izleri hakkında katmanların ortaya çıkarılması ve korunmaya değer bulguların yaşatılması birçok Anadolu yerleşkelerinde sıklıkla karşılaşılan sorunlardır. Kültür varlıklarının

değerlerinin ortaya çıkarılması ve korunmaya değer bulguların saptanması, geçmişte uygulanan stratejilerin belirlenerek günümüzde ve gelecekte yön vermesi açısından önem arz etmektedir. Bu hususta katmanların bilgisinin her noktada farklılaşabileceğini vurgulayan Altınöz (2002), bilgi üretiminde genel kararlar yerine daha özel, bağlama yönelik kararlar alınmasını öngörmektedir. Yerleşkelerde tespit edilen yaşam pratikleri zaman içerisinde değişiklik gösterebileceği gibi aynı zaman diliminde bölgesel bazda da değişiklikler gösterebilir. Farklı disiplinler arasında bir bilgi yöntemi ile koruma ve karar süreci oluşturarak mekânsal ve alansal değerlendirmelerde bulunmak bu anlamda çok önemlidir.

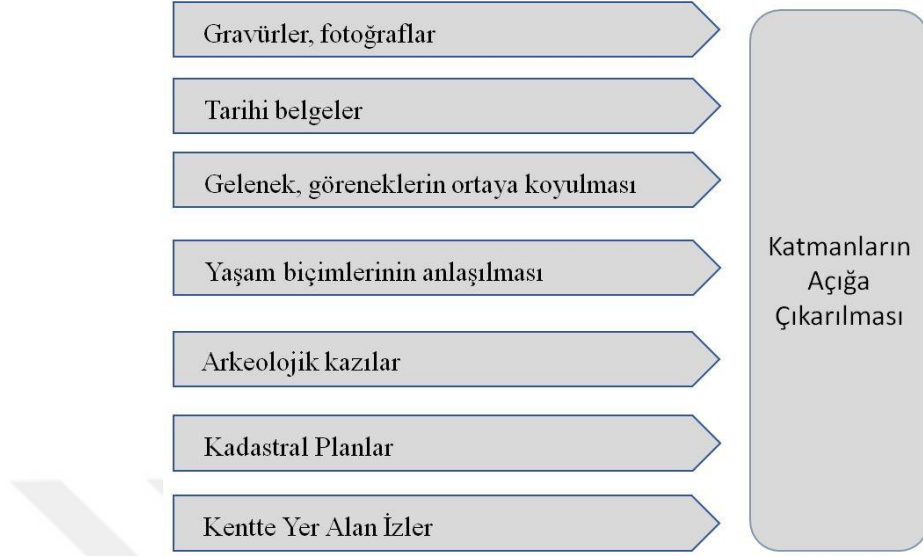
Çok katmanlı kenti oluşturan etmenler Çizelge 3.2’de yer aldığı gibi kentin kuruluşundan itibaren geçirdiği süreçlerde kazandıkları deneyimlerden oluşmaktadır. Kollektif hafıza içerisinde gerçekleşen bu deneyimler ve süreçlerde; kentlinin inançları ve dini uygulamaları, yaşam biçimleri, kültürü etkili olduğu gibi kentin geçirdiği doğal afetler, iklimsel değişikliklerde oldukça etkilidir. Bunun yanı sıra farklı yönetimler etkisinde gerçekleşen siyasi devrimler, ekonomik devrimler, savaşlar ve göçler de çok katmanlı kenti oluşturan parametreler arasında yer almaktadır.

Çizelge 3.2. Çok katmanlı kenti oluşturan etmenler (Tez kapsamında üretilmiştir.)

Kentin çok katmanlı yapıya sahip olması; iklimsel özellikleri ve coğrafyasıyla birlikte kuruluşundan bu yana kentin geçirdiği doğal afetler, kentlinin yaşam biçimleri, geçirdiği savaşlar, yaşanan göçler ve bunlara bağlı ortaya çıkan ekonomik, dini, siyasi, kültürel devrimler ile günümüze ulaşmış hafızayı temsil eder. Birçok dönemi içerisinde barındıran kentlerdeki çok katmanlılığın izlerini; arkeolojik kazılar, kadastral planlar (haritalar), eski gravür ve resimler, kentte yer alan izler, tarihi belgeler, yaşayan halkın gelenek-görenekleri ve yaşam biçimlerinin anlaşılmasıyla ortaya koyabiliriz (Çizelge 3.3).

Çizelge 3.3. Çok katmanlı kenti oluşturan öğelerin ortaya çıkarılmasında yararlanılan veriler (Tez kapsamında üretilmiştir.)

Zamanın özü, onun akıp gidiyor olmasıdır, zaten akmış zaman geçmiştir ve zamanın aktığı anı şimdiki zaman olarak adlandırırız. (Bergson, 2004)

Halbwachs'a (1992) göre akıp giden zaman içerisinde oluşan kolektif hafızanın sınırları vardır. Belli bir sınıra kadar geçmişteki olayların veya kişilerin hakimiyetine, imgelerine ulaşabiliriz. Kolektif süreler bu anlamda çoklu ve heterojendir. Homojen dağılımlar göstermez. Bu anlamda kent katmanları da gerek kültürel gerek tarihsel süreç ve yaşam pratikleri ile heterojenlik gösterir. Katmanlara yüklenen anlam ve imgeler bağlamsal olarak farklılık gösterebilir. Yerin ruhunu oluşturan bu zaman-hafıza arasındaki ilişkinin izleri farklı biçimlerde karşımıza çıkabilir. Kimi zaman yerleşkelerdeki tarihi kalıntılarla, yaşam biçimleriyle, mimarisiyle, geçim kaynaklarıyla, gazete haberleriyle, gelenek-görenekleriyle vb. biçimlerde zaman-hafıza arasındaki ilişkiyi ortaya koyabiliriz.

Tarihi kentsel çevreleri oluşturan doğal ve yapılı çevrelerde çok katmanlılığı oluşturan ana parametrelerden biri olan kültürel hafızanın değişim ve dönüşümlerle günümüze ulaşmasında Asmann'nın (2011) dediği gibi hafıza taşıyıcıları etkili olmuştur diyebiliriz. Kültürel hafıza içerisinde yer alan somut ve somut olmayan değerlerin günümüze ulaşması Karakul'un (2019) vurguladığı gibi anlamlar, semboller ve bireylerin yaratıcılıklarının ifade biçimleri ile mümkün kılınabilir. Somut olmayan kültürel değerleri

tüm kültürlerin anası olarak niteleyen Ito (2003), oluşum itibariyle son derece özel olan bu değerlerin kaybolmaya ya da dönüşmeye eğilimli olduğunu savunur. Bu konuda disiplinler arası antropologlar, etnograflar, folklor konusunda uzmanların birlikte çalışması gerektiğini öngörür. Ito'ya (2003) göre ayrıca somut kültürel değerlerin oluşmasında somut olmayan kültürel değerler büyük önem arz etmektedir.

“Katmanlar tarihsel oluşumlardır... “Çökelti yatakları” sıfatıyla, şeylerden ve sözcüklerden, görmekten ve konuşmaktan, görünebilirlerden ve söylenebilirlerden, görünürlük kuşaklarından ve okunurluk alanlarından, içeriklerden ve ifadelerden müteşekkildirler... İerik hem biçime hem de töze sahiptir. Örneğin biçim hapishanedir, tözse kapatılanlardır, mahkumlardır... İfade de biçim ve töze sahiptir: Örneğin ceza yasası biçimdir ve töz de cezai hükümlerin nesnesi olan “kabahat”tir.” (Deleuze, 1986, sy.47)

Çok katmanlı kenti oluşturan parametreleri anlamak ve kent hafızasındaki değerleri ortaya çıkarmak adına kenti tarihsel, fiziksel, kültürel katmanlar altında incelemek faydalı olacaktır.

3.2.1. Çok katmanlı kentte tarihsel katmanlaşma

Kentlerin kurulmasıyla birlikte oluşan otorite ve güç sahibi yönetimler zaman içerisinde savaşlar, ekonomik sebepler, coğrafi sebepler, doğal afetler vb. sebeplerle yıkılarak ve yeniden oluşarak hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Kent organizasyonunu ve yaşantıyı etkileyen tüm bu etkenler kent hafızasında yer edinerek katmanlar ve yönetimler arasında birbirini etkilemiştir. Farklı uygarlıkların farklı yaşam pratikleri ve değerleriyle şekillenen kentlerin hafızasını tarihsel katmanlar ile çözümleyebiliriz.

Tarih boyunca kentler, gelişerek büyüyerek ya da koloniler halinde yayılarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Kentlerin geçirdiği bu süreçlerde tarihsel olayların yanı sıra fiziksel, doğal ve kültürel sebepler de birbiriyle etkileşimli olarak etkisini gösterir. Wycherley (1993, sy.5) kentlerin nerede kurulmasıyla ilgili gerekli etkenleri doğal konum, stratejik ve ekonomik etkenler olarak üçe ayırmaktadır. Kent oluşumunda güvenli bir alan oluşturan ve kentin çekirdeğini oluşturan “*akropol*”, doğal konum ve stratejinin etkileri sonucunda ortaya çıkmıştır. Wycherley (1993, sy.5) kentin çekirdeğini oluşturan akropolü çok yüksek ve erişilmez olarak güvenli bir tepenin yanı sıra ekilebilir bir arazi parçası

olarak tanımlamaktadır. Kentin akropol çevresinde dairesel olarak yayılarak geliştiğini ancak kentin ana çekirdeği olan akropolün yerini zamanla toplanma anlamına gelen agoralara bıraktığını ve dairesel olarak genişleyen kent planının ise Helenistik dönemde yerini kolay bölünebilen, dik kesişen sokaklara sahip ızgara tipi plana bırakmıştır. Zamanla değişen ve gelişen kent organizasyonu ile birlikte kentteki birimlerde şekillenmiştir. Bir liman kenti olan Miletos antik kenti, coğrafi koşulların, ekonomik, kültürel aktivitelerin elverdiği ve oluşturduğu sonuçlar dolayısıyla kent merkezinde ve limanda yer almak üzere iki agoraya sahiptir (Wycherley, 1993, sy.18). Tarihsel süreçte gerçekleşen ve çok katmanlı bir kentte tarihsel katmanları oluşturan siyasi ve toplumsal olaylar, değişen ihtiyaçlar, koşullar ve coğrafyanın elverdiği şartlar kentlerde değişimi mümkün kılmıştır.

“Mimarlık bazen kendi koşulları çerçevesinde incelenir, ama çoğu zaman doğası gereği mimari olmayan sorunların kanıtı olarak tartışmaya açılır.” (Leach, 2015)

Leach (2015), mimari ile mimari olmayan sorunlar arasında bağlantı kurulabileceğini belirtir. İster büyük ölçekte kompleks bir yapı ister geleneksel küçük bir konut ister kapalı ya da açık bir mekân tasarımı bize birçok parametre hakkında bilgi sunabilir. Dönemin teknolojisini, günlük yaşantısını, standartlarını, toplumsal yapılanmasını vb. birçok şey hakkında mimari unsurlar ve mimarlık tarihi sayesinde bilgi edinebiliriz.

Coğrafi koşullar, doğal afetler, siyasi ve yönetsel değişiklikler, savaşlar, ekonomik etkenler kent organizasyonunu ve yaşantısını etkileyen etmenler arasındadır. Tarihte büyük felaketlerden sonra yeniden inşa edilerek yaşamına devam eden birçok kent vardır. Bu tür kentlerde yeni ulaşım yolları, üretim alanları, pazar yerleri, yerleşim alanları yeniden oluşturulabilir. Yeniden inşa edilen kent olarak Londra’ yı örnek veren Lynch (1981, sy.24), ekonomik anlamda kent için yeni pazar ve ulaşım ağlarının yanı sıra yeni kamusal ve özel kurumların geliştirildiğini belirtmektedir. Anlaşıldığı üzere tarihsel süreçte gerçekleşen olaylar; insanların yaşam biçimlerini, geçim kaynaklarını, fiziksel ve doğal çevreyi etkileyerek kültürel ve fiziksel katmanlaşmalar ile kent hafızasına birlikte etki ederler.

Halbwachs (2021, sy.61), çok katmanlı kent hafızası içerisinde inceleyeceğimiz tarih olgusu hakkında; tarihin geçmişten ibaret olmadığını geçmişin şimdiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Kentler için yazılı bir tarihin yanı sıra sürüp giden, yenilenen ve yaşayan bir tarihin var olduğunu belirtir. Bu anlamda çok katmanlı tarihi bir kenti incelemek için kentin konumu, bulunduğu coğrafyayla birlikte kentin kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği tarihsel tabakalaşmalarla birlikte kültürel ve fiziksel değişimlerin bilinmesi gerekir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar ile elde edilen gerek arkeolojik buluntular gerek resim ve haritalar tabakalaşmadaki birbirini izleyen farklı katmanlar arasında ilişki kurmamızı, güvenli ve kaliteli bilgiler ortaya koymamızı sağlar. Fiziksel ve kültürel katmanlaşma ile etkileşimli ve eş zamanlı gelişen bu tarihsel katmanlaşma, kent hafızasındaki kentin dönüm noktalarını ve gelişimini anlayabileceğimiz önemli verilere sahiptir.

3.2.2. Çok katmanlı kentte fiziksel katmanlaşma

Antik çağdan günümüze kadar insanlığın varoluşuyla başlayan mimari faaliyetleri temel ihtiyacı olan barınma ihtiyaçları için kemik ve ağaç gibi malzemelerle oluşturulan barınaklar sonrasında daha sağlam tapınak ve mezar yapılarının inşa edilmesiyle gelişmeye devam etmiştir. Kentlerde tarımın yaygınlaşması ve yerleşik hayata geçilmesiyle değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yapılaşma artmıştır. Rossi (1984, sy.34), kent içerisinde yer alan tüm bölgeler ve tarım arazilerini insan eseri olarak kabul ederek bu değerlerin hafızayı oluşturduğunu belirtmektedir. Yerleşik hayata geçilmesiyle şekillenen yaşam alanlarındaki ev formunu oluşturan etmenleri Rapoport (1969, sy.18), iklim, malzeme ve teknoloji ihtiyacı, ekonomi ve din olarak sıralamaktadır. Kentlerdeki katmanlaşmanın fiziki temsillerini oluşturan mimari yapı ve çevreleri etkileyen parametreler ise kültürel, ekonomik, siyasi, dini, coğrafi koşullar vb. gibi başlıklar altında incelemek mümkündür. Kentlinin yaşamını sürdürdüğü konutlar, ticari yapılar, pazarlar, dini yapılar, kamusal yapılar, tapınaklar, tören alanları kültürel oluşumların fiziksel yansımalarını oluşturması açısından kent hafızasında büyük öneme sahiptir.

Kentleri bir topluluk ve sosyal organizasyon olarak niteleyen Sjoberg (1965), kentlerin oluşumunda topoğrafyanın yanı sıra geleneklerinde etkili olduğunu belirtir. Elverişli bir alanın ardından teknolojik gelişme ve toplumsal örgütlenmeyle birlikte gelişen

kentlerde farklı uygarlıklardan gelen göçler de kentsel gelişmeyi etkileyen faktörler arasındadır. Kamusal binalar, sulama sistemleri, geçim kaynakları vb. tüm durumlar kentteki sosyal organizasyonu ifade etmektedir.

Rossi (1984, sy.23), tarihsel sorunlar, yönetimler ve yerel faktörlerin etkisiyle oluşturulan kentsel yapıları tanımlamanın; kentteki etkin güçlerin belirlenmesinde önemli bir yol olduğu belirtir. Kentler, kurulduklarından itibaren tarihsel süreçte birçok değişim ve yıkımın yanı sıra değişen hiyerarşik ihtiyaçlar doğrultusunda yeniliğe ve gelişime tabi olmuştur. Değişen yönetimler etkisinde toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörler; kent planlamasıyla birlikte yapıları, sokakları ve yapı malzemelerini etkilemiştir.

Kentin geçirdiği değişiklikleri kent süreci olarak ifade eden Kostof (2007), Rönesans ve Barok dönemlerinde gerçekleşen kültür devrimlerinin ve küçük değişikliklerin büyük sonuçlara yol açarak kent dokusunu değiştirdiğini belirtmektedir. Kostof'a göre Roma kent dokusundaki iki-üç katlı tek ailelik konutlar üç yüz yıl içerisinde büyüyerek apartman bloklarına dönüşmüştür. Kentlerde nüfusun artması ve ihtiyaçların değişmesiyle birlikte karşılaşılan problemler mimari yapılaşmayı derinden etkilemiştir. Norberg-Schulz (1968, sy.187) mimari sistemlerdeki farklılaşmaların bir bütünlük içerisinde gerçekleştiğini ve bu farklılaşmaların gelişmiş bir kültür için temel bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Mimari sistemlerdeki biçimsel değişiklikler yapıların biçimlenişini de etkilemektedir. Yapı tiplerinin değişmesinin yanında yapılarda işlev değişikliği de bu süreçte yaşananlar arasında sayılabilir. Yapılardaki işlev değişikliği kentteki yönetimlerin değişmesiyle birlikte de karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu değişiklikler kent hafızası içerisinde kültürel ve tarihsel katmanlaşma ile iç içe gelişmektedir.

Kentler, kuruluşundan itibaren yapısal veya kent bazında gerçekleşen büyüme, ekleme ve gelişmelerle varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. Mimarlığı, insanlığın yaşaması ve dolaşması için gerekli alanlar yaratımı olarak niteleyen Rasmussen (2020, sy.8-23), Torino kentinin katmanlaşarak gelişimini beş aşamada açıklamıştır. Rasmussen, ilk aşamada Roma planıyla ızgara biçiminde kurulan Torino kentinin ikinci aşamada Rönesans etkisinde kalarak burçlu duvarla çevrelendiğini belirtmektedir. Üçüncü aşamada 17. yy. başlarında güneybatı tarafında bir iç kalenin eklendiğini, dördüncü aşamada kent nüfusunun artmasıyla dikdörtgen blokların genişlediğini ve çokgen şeklinde surların düzensiz bir şekilde kenti

çevrelediğini belirtmektedir. Beşinci aşamada yeni eklentiler ve yerleşim alanlarıyla birlikte kent büyümeye devam etmiştir.

Kentin damarlarını oluşturan sokaklar gerek kendi içlerinde gerek yapılarla kurduğu bağlarla kent hafızasındaki yerlerini korurlar. Yaşanmışlığı ve kendine özgü niteliklerini ifade eden sokaklar, yaşayan kentliler kadar yabancı misafirleri de etkisini altına alır.

Lynch (2010), kentsel sistem içerisinde hareket ağlarını, bütünü düzenleyen en etkili araç olarak tanımlar. Karakteristik olarak net olan ve hafızalarda yer edinen yollar vardır. Washington caddesinde dar alanlara yerleşmiş yoğun ticaret mekanları, Venedik'in dar ve kıvrımlı sokakları, Boston'un Atlantik Bulvarı'nın kademeli bükülmeleri Lynch'in (2010) bu yollara verdiği örnekler arasındadır. Bu cadde ve sokaklardaki görsel ve işlevsel hiyerarşinin bir arada yer alması, kent imgesinin iskeletini oluşturarak hafızada karakteristik bir nitelik kazandırmaktadır.

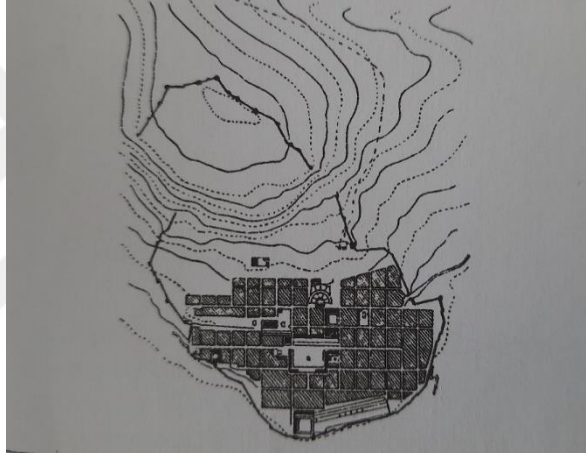
Herhangi bir binayı, sokağı, açık alanı kısacası kentsel bir yapıyı tanımlamak ya da sınıflandırmak için kentsel coğrafya, kentsel topoğrafya, mimari ve kültür olmak üzere birçok disiplinle ilgilenmek gerekir (Rossi, 1984, sy.33). Kentsel ağı oluşturan sokakların yeri, işlevi, formu, çevreleyen binalarla ya da açık alanlarla ilişkisi; sokakları tanımlamada kullanacağımız parametreler arasında yer alabilir.

“Şehir büyük bir ev gibidir ve ev de küçük bir şehir gibidir.”

Leon Battista Alberti

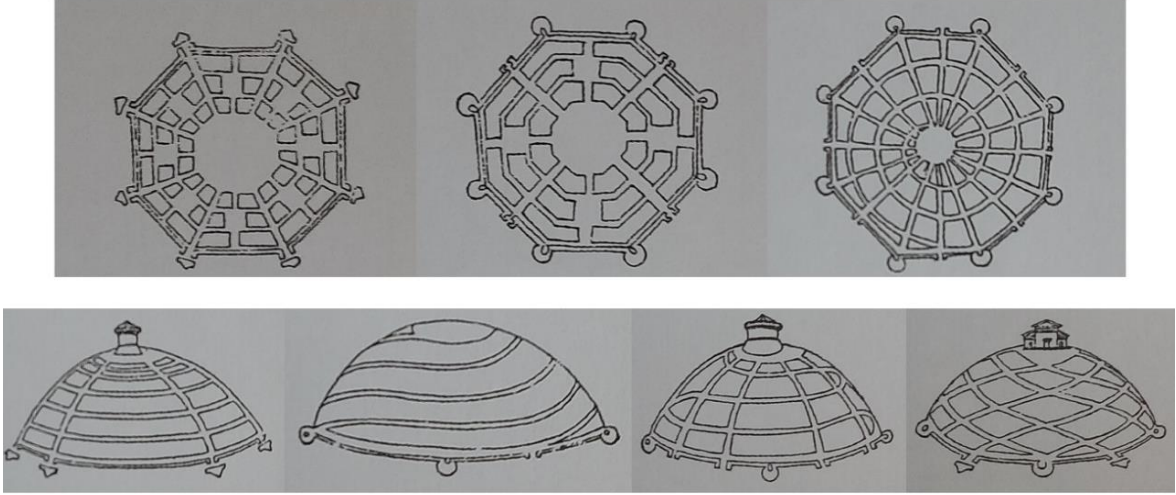
Mimari, kentle birlikte var olan ve şekillenen temeli insana dayanan medeniyetin oluşumunda gerekli olan evrensel bir eserdir. İnsanlar doğası gereği kollektif olan bu terim ile, pragmatik anlamda yaşamdan ayrılmayarak ve elverişli bir ortam sağlayarak estetik kaygılarla yapay bir iklim ortamı olan evleri inşa etmişlerdir (Rossi, 1984, sy.21). Mimarlık sanatında ev, halkın adetlerini ve zevklerini karakterize eden şeydir. Bu yüzden düzeni ve organizasyonu uzun zaman dilimlerinde değişir (Viollet Le Duc; Rossi,1984, sy.70). Toplumların yaşam biçimini yansıtan konutlar aynı zamanda farklı kültürlerin biçimlenişidir.

Yaşam alanını oluşturan evlerin incelenmesi öncelikle coğrafi sınırlandırmalar ve sosyolojik düşüncelerle başlar, daha sonra mimari yol ile kent ve insanla olan ilişkisi incelenir (Rossi, 1984, sy.109). Mimarlık tarihi boyunca kentlerin bütünlüğü ve güvenliği, etrafı surlarla çevrilerek sağlanırdı. Surların içerisinde güvenli bölgede evler, tapınaklar, gymnasium ve agoralar yer alırdı. Kent düzeninin çoğunluğunu oluşturan konut blokları, Şekil 3.3'teki Prienne kenti örneğinde dikdörtgen şekilde planlanmıştır. Kent planlaması yapılırken her aileye eşit boyutta arsaların verilmesinin yanı sıra toplumun bütününe kullanabileceği açık ve çeşitli tesislerde kurgulanmıştır. Planın merkezinde konut bloklarıyla ilişkili olarak kentin agorası, pazar yeri bulunmaktadır (Rasmussen, 2020, sy.21). Gymnasium ve stadyum ise dağın dibinde, kent çeperinde yer almaktadır.

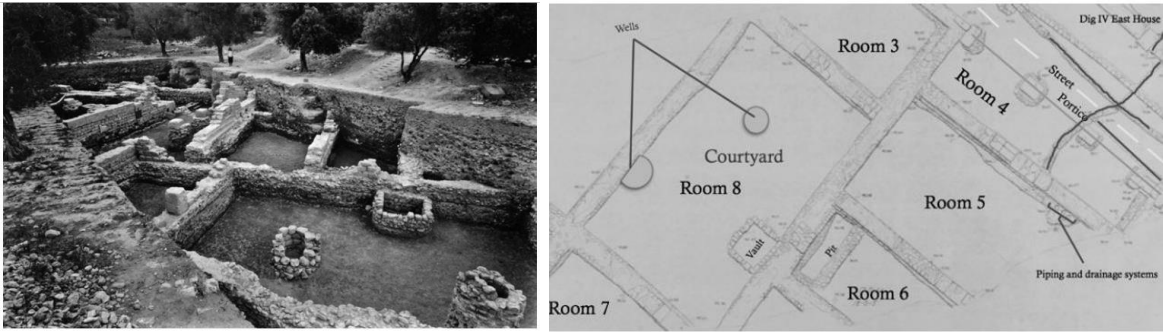
Şekil 3.3. Prienne planında dikdörtgen konut blokları, kuzey yukarı (Rasmussen, 2020, sy.21)

Antik çağda kurulan kentlerin, konut bloklarının genişlemesine elverişli şekilde tasarlanması gerekirdi aksi takdirde Rasmussen'e (2020, sy.26) göre bir kent daha fazla insan barındıramıyorsa kentliler oradan ayrılarak yeni kentler kurarlardı. Bu şekilde kentler koloniler halinde dağılarak geniş bölgelere yayılırlardı. Mimar ve sur ustası olan İtalyan Francesco di Giorgio Martini'nin 1500'lerde ürettiği ideal kent planlarında (Şekil 3.4.) meydan temel unsur olsa da öncelik, konut bloklarının oluşumundaydı. Meydanlar ve sokaklar ise bu konut bloklarının arasında kalan mekanlardı (Rasmussen, 2020, sy.33). Kentlerin kuruluşunda etkili olan konut alanları genellikle agoralarla ilişkili konumlanırdı. Spor ve eğlence yapıları ise kent çeperinde yer alırdı.

Şekil 3.4. Francesco di Giorgio Martini tarafından 1500’lerde üretilen ideal kent planları (Rasmussen, 2020, sy.33)

Erken İslami Döneme (8 yy.) ait olduğu bilinen Şekil 3.5’teki kalıntılarda; duvarların baştan sona özenle döşenmiş düz temeller üzerinde, iyi kesilmiş kireçtaşı blok taşlar ile inşa edildiği görülmektedir (De Giorgie & Eger, 2021, sy.261).

Şekil 3.5. Erken İslami Dönemden kalma avlulu ev kalıntıları ve planı (Princeton Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Bölümü; De Giorgie & Eger, 2021, sy.262)

3.2.3. Çok katmanlı kentte kültürel katmanlaşma

İnsanla birlikte var olarak yaşam biçimlerini ifade eden kültür, Rapoport’a (1969, sy.2) göre, halkın ihtiyaçlarının bulunduğu çevre ile doğrudan ya da bilinçli olmayarak şekillenmesi, halkın değerleri, arzuları ve hayalleri olarak ifade edilmektedir. Ito (2003, sy.1-4) ise kültürü bireyin yolu olarak yorumlayarak sosyal hayatı, aile hayatını, ekonomik

koşulları, siyaseti, bilimi, sanatı, gelenek-görenekleri, adetleri, inançları ve dinleri kültüre dahil eder. UNESCO (2003) ise kültürü sanat ve edebiyatın yanında toplumların ve sosyal grupların ayırt edici maddi, manevi, entelektüel ve duygusal özellikleri olarak tanımlamaktadır. Kültürü oluşturan somut ve somut olamayan değerler vardır. Somut değerlerin tanımlanmasında somut olmayan değerlerin ayrıntılandırılması büyük önem arz etmektedir. Tüm bu değerler kent hafızasını oluşturan tarihsel, fiziksel, kültürel olmak üzere katmanların her aşamasında yer almaktadır.

Kültürü yansıtan fiziksel çevre ve ögeler; giysiler, mobilyalar, binalar, bahçeler, sokaklar vb. gibi kimlik oluşturan ögelerden oluşmaktadır. Ancak bu ögeler yalnızca görünür olarak kültürel kategoriler oluşturmazlar. İnsanlarla eşleşerek anlam taşırlar (Rapoport, 1990, sy.15). Anamlara sahip kültürel aktivitelerin analizini Rapoport (1990, sy.15) dört bileşende yapılabileceğini belirtir. Aktivitenin kendisi, aktivitenin nasıl yürütüldüğü, aktivitenin diğer aktivitelerle nasıl ilişki içinde olduğu ve aktivitenin anlamı olarak bu dört bileşeni açıklar (Çizelge 3.4.).

Çizelge 3.4. Aktivite (faaliyet) analizi (Rapoport, 1990, sy.15)

Faaliyet Analizi			
Faaliyetin kendisi	Faaliyetin nasıl yürütüldüğü	Diğer faaliyetlerle nasıl ilişkilendirildiği	Faaliyetin anlamı

Rapoport'a (1990, sy.29) göre, bir yerleşimin kent olarak kabul edilebilmesi için ihtiyaç duyduğu unsurlar vardır. Farklı dönemlerde farklı kullanıcılar tarafından etkilenen yerleşim biçiminin anlamlarının anlaşılması disiplinler arası çalışmalar gerektirir. Çok katmanlı kentlerde, kentsel biçimi etkileyen birçok geleneksel kültür hakimdir. Rapoport (1969, sy.51), insanların temel ihtiyaçlarından olan barınmanın gerçekleştiği evleri maddi bir oluşumdan ziyade dini ve kültürel tutumların işlevi olarak görmektedir. Bu konuda Çin'in Feng Shui felsefesini örnek vererek evlerindeki düzenin dini kurallara göre şekillendiğini belirtmektedir. Bu tür temel değerler ve kültürel kurallar bazı toplumlar için en küçük birim olan mobilyalardan toplu yaşamın gerçekleştiği ve etkileşim içinde olduğu yerleşim yerleri, yolların yönü, su yollarının yönü, evlerin biçimi ve yüksekliği gibi birçok faktör üzerinde etkilidir.

Çok katmanlı kent hafızasında yer edinen kültürel katmanlara dair bilginiz geçmişle ilgili bilginiz kadar sınırlıdır. Halbwachs (2021, sy.61), bireysel hafızaların bütünü olan kolektif hafızanın geçmiş ve şimdiyle ilişkili olarak yazılı tarihin yanı sıra yaşayan bir tarih olduğunu belirtmektedir. Assmann (2011, sy.17) ise Halbwachs'ın kolektif hafıza tanımını iletişimsel hafıza ve kültürel hafıza olarak ikiye ayırarak kültürel hafızayı paylaşan insanların kolektif bir kimlik kazandığını belirtmektedir. Çizelge 3.5'te yer aldığı gibi Assmann, iletişimsel hafızayı gündelik işlerle sonradan kazanılan hafıza olarak nitelerken kültürel hafızanın katılım yapısını doğuştan ve daha derin temellere dayandığını belirtmektedir.

Çizelge 3.5. İletişimsel ve kültürel hafıza: farklılık alanları (Assmann, 2011, sy.22) (Jann Assmann'ın 'Communicative and Cultural Memory' makalesindeki 'İletişimsel ve kültürel hafıza: farklılık alanları' tablosu araştırma kapsamında yeniden oluşturulmuştur.)

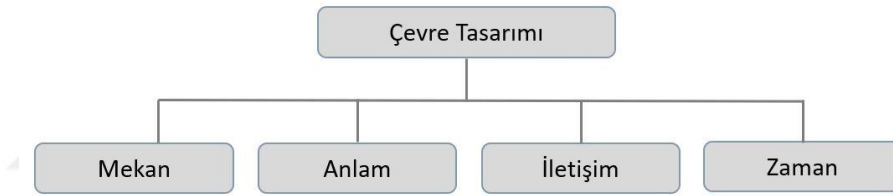
Formlar, boyutlar	İletişimsel Hafıza	Kültürel Hafıza
İçerik	Otobiyografik bellek çerçevesinde tarih, yakın geçmiş	Mitolojik tarih, efsanevi (in illo tempore) veya tarihsel geçmişteki olaylar
Formlar	Günlük iletişimin gayri resmi gelenekleri ve türleri	Yüksek derecede oluşum, törensel iletişim; ritüeller, bayramlar
Medya	Yaşayan, somutlaşmış bellek, yerel dilde iletişim	Çeşitli türlerdeki metinler, ikonlar, danslar, ritüeller ve performanslarda aracılık edilen; "klasik" veya başka şekilde resmileştirilmiş dil(ler)
Zaman Yapısı	80-100 yıl, etkileşim halindeki 3-4 neslin hareketli bir ufku	Mutlak geçmiş, efsanevi ilkel zaman, "3.000 yıl"
Katılım Yapısı	Dağınık, yaygın	Hiyerarşik olarak yapılandırılmış özel bellek taşıyıcıları

3.3. Kent ve Kültür

Beden ile nesne arasındaki, bedenler arası ve nesneler arası iletişimin aracı olan mekanlar, taşıdığı anlamlar ile değerlendirilir. Rapoport (1981), çevre tasarımında dört önemli ögeden bahsetmektedir. Bunlar mekân, anlam, iletişim, zaman olarak belirtilmiştir. Mekân örgütlenmesinde özellikle geleneksel yerleşimlerde mekâna yüklenen anlam ve değerler kolektif hafızanın etkisiyle bağlamla etkileşimli bir şekilde kendi kimliğini oluşturur. Görsel ve somut anlamda malzeme, renk, doku, biçim gibi özelliklerin yanında işlev, yaşam pratikleri gibi somut olmayan değerleri içeren mekân örgütlenmesindeki tüm bu parametreler zaman içerisinde çeşitli etkileşimlerle aktarılır.

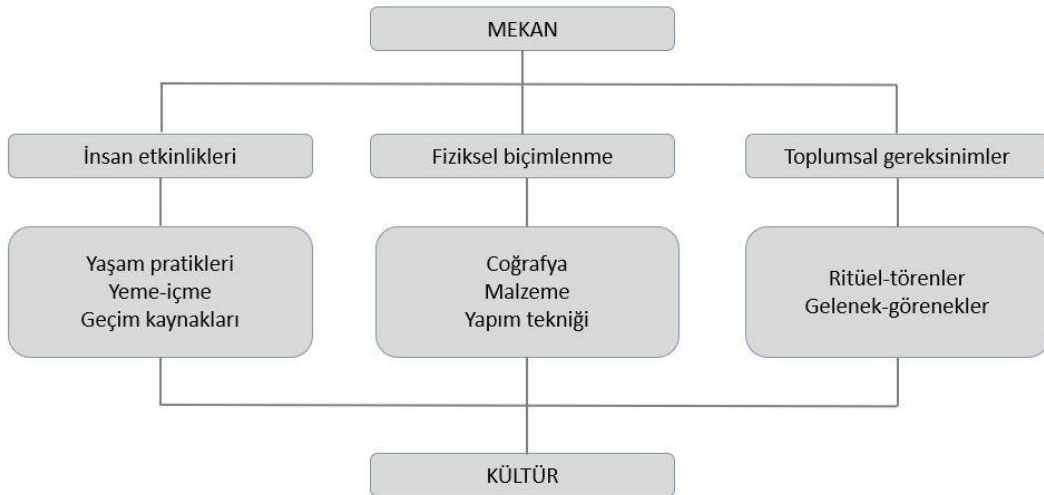
Çizelge 3.6. Çevre tasarımında etkili dört önemli öge (Rapoport, 1981; Gür, 1996)

Prof. Dr. Şengül Öymen Gür'ün çalışmalarından faydalanılarak tez kapsamında üretilmiştir (Gür, 1996)

Çizelge 3.7. Mekân örgütlenmesinde etkili parametreler

Prof. Dr. Şengül Öymen Gür'ün çalışmalarından faydalanılarak tez kapsamında üretilmiştir (Gür, 1996)

Rapoport (1977), kültürü bir dünya görüşü olarak savunur. Bu görüşle birlikte mimarlığın bir anlatım aracı olarak mekân oluşumunda bu kültürü yansıttığını belirtir. Gür (1996, sy.29), geleneksel çevrelerdeki mekân örgütlenmesinin başarılı olmasını sistematik biçimde kültüre dayalı olmasına bağlamaktadır. Bu sayede mekanlar yer ve bağlarla özdeşleşerek topluma ait bir öge haline gelirler. Zamanla gelişen şartlar, yönetimler, sosyal olgularla birlikte kültürlerde etkileşime açık olduklarından değişime uğrayabilirler. Geleneksel çevrede kültürün fiziksel ve aynı zamanda soyut temsilleri olan mimari de bununla birlikte şekillenerek değişir. Şekil 3.8’ de görüldüğü gibi Gür (1996), kültür öğelerini betimlemiştir. Kolektif hafızaya sahip kültür-mekân etkileşimindeki bu öğeler toplum ve mekanla birlikte değişime uğrayabilir. An’da geçerli olan ve süreçte katmanlaşarak zamanda aktarılan bu değerleri çözümlemek kimliği ve değerleri ortaya çıkararak geleceğe aktarmak özgünlüğü koruma konusunda büyük önem arz etmektedir.

Çizelge 3.8. Kültürel değişim sürecinde etkili kültürel öğeler (Gür, 1996, sy.33).

Kültür Öğeleri	
1	Kültürel grubun çevresinin iklimsel ve topografik özellikleri
2	Etkin dil, din ve benzeri nitelikler
3	Yerleşme örüntüleri, toprak bölünmeleri, toprak sahipliği ve tapu sistemleri
4	Aile, akrabalık strüktürleri
5	Yiyecek alışkanlıkları, beslenme tarzı
6	Dinsel ve sembolik sistemler
7	Statü belirtme biçimleri ve simgeleri, sosyal kimlik
8	Tavırlar ve sözsüz iletişim
9	Biliş şemaları
10	Mahremiyet, kişisel mekân, egemenlik sınırı, kalabalıklaşma ile ilgili tutum ve davranışlar
11	Toplumsal ilişki davranışı ve normları
12	Çalışma, kooperatifleşme, ortak iş yapma, ticaret alışkanlıkları
13	Üretim biçimi ve ilişkileri
14	Gelenekler, ahlaki ve töresel ilişkiler; ideal kurallar, normlar; mekânsal normlar

Bireylerin yaşamı boyunca kentle kurduğu bağla birlikte oluşan deneyimsel kent algısı kent hafızasını oluşturmakta ve bu hafızada aktarılmaya devam eden maddi ve manevi değerler kent kültürünü oluşturmaktadır.

Kentin somut ve somut olmayan değerlerini koruma sorunu sadece maddi olanı görüp fiziksel koruma uygulamaları ile sonuçlanabilmektedir. Kent hafızasında süregelmış, yerin kültürünü oluşturan somut olmayan değerlerin korunması ve geleceğe aktarılması; kent hafızasında yer etmiş fiziksel mekanların yaşatılmasının yanı sıra toplumsal değerlerin ve pratiklerin yaşatılması ile mümkün kılınabilir.

Rapoport (1969, sy.19), iklimsel determinizmin mimaride oldukça yaygın olarak kabul gördüğünü, yapıli formların yaratılmasında ve biçimlenmesinde iklimin ve coğrafi koşulların belirleyici olduğunu belirtmiştir.

Norberg-Schulz (1968, sy.107), yeryüzündeki insan yapılarının coğrafi dağılımlarını belirli faktörlere bağlayarak; insanların yeryüzündeki zenginliklerden yararlanması ve ilerlemeyi mümkün kılması için hem konsantre olması hem de dağılması gerektiğini belirtmektedir. Bunun sonucunda ilk yerleşim yerleri doğal kaynaklar üzerinde bir ağ oluştururken sanayi devrimiyle birlikte yerleşimi etkileyen etmenler lokomotif, otomobil, uçak, telefon vb. gibi bağlantılar olmuştur. Tek hücreli barınaklardan geniş coğrafi alanlardaki yerleşimlere kadar insan eylemleri, hayatta kalmayı ve yaşamını kaliteli bir şekilde sürdürmeyi amaçlar (Cook, 1987, sy.62).

Lynch (1981, sy.351), şehirlerin incelenmesinde güçlü bir temel dilin olmadığını belirterek coğrafya ve mimarinin bu konuda sadece bir araç olduğunu, şehirlerin kelime tanımlarından ziyade grafiksel bir dille tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Antik çağda kentlerin kurulmasında başlıca etken olan coğrafyanın belirlenmesi, kentin gelişmesi ve sürekliliği adına büyük önem taşımaktadır. Wycherley (1993), kentlerin kurulmasında bulunduğu coğrafyanın başlıca etken olduğunu belirterek Helenistik dönem kentlerinde kurulan kentin başkent seçilerek çevresinde koloniler halinde genişlemeye imkân vermesiyle coğrafyanın önemini vurgulamaktadır. Kentin çekirdeği kimi zaman güvenli ve erişilmesi güç tepe üzerinde yer alır, kolonilerle tepe çevresindeki yamaçlarda

artarak ve büyüyerek genişleyen koloniler kıyılara kadar inebilmekteydi. Miken kentini buna örnek olarak verebiliriz.

3.4. Yapılan Çalışmalar

Aykaç (2008), “Çok Katmanlı Kentlerin Sunum Prensiplerinin Kültürel Öneme Bağlı Olarak Belirlenmesi Tarsus Örneği (Determination of Presentation Principles For Multi-Layered Historical Towns Based On Cultural Significance Case Study: Tarsus)” isimli yüksek lisans tezinde çok katmanlı kentlerin kimliklerinin oluşmasında etkili olan kültür etmenleri vurgulamaya çalışmıştır. Katmanlaşma izlerinin sunum pratiklerindeki parametreleri içeren çalışmasında Aykaç (2008), katmanlaşma izlerinin yalnızca fiziksel kalıntılardan ibaret olmadığını günümüze ulaşamamış yıkılmış farklı dönemlere ait yapılarında kentin katmanlarının sunumunda yer alması gerektiğini, kültürel açıdan önemini ve sürdürülebilirliğini ortaya koymaktadır. Çok katmanlı kentler için sunum pratiklerini esas alan bu çalışmadaki eksiklikler Tarsus özelinde çok katmanlı kent kavramının yapısal ve dönemsel analizinde kültürel etkilere, geleneksel yaşam biçimlerine ve etkisinde oluşan fiziksel yapılaşma vb. gibi detaylara yer verilmediği saptanarak bu tez çalışmasında Antakya özelinde çok katmanlı kent yapısındaki kent hafızasını oluşturan kültür etmenlerinin katmanlar arasındaki etkileşimi ve sürdürülebilirliği tartışılacaktır.

Tarihi çevrelerde somut ve somut olmayan değerler arasında ilişki kurarak bu etkileşimlerin sürekliliğini sağlamayı ve koruma yaklaşımı ortaya koymayı amaçlayan Karakul (2011), İbrahim Paşa Köyü özelinde yürüttüğü “Tarihi Çevrelerde Somut ve Somut Olmayan Değerleri Bütünleştiren Bir Yaklaşım Ürgüp-İbrahimpasha Köyü Örneği (A Holistic Approach to Historic Environments Integrating Tangible and Intangible Values Case Study: İbrahimpasha Village in Ürgüp)” başlıklı doktora tezinde, bu değerlerin anlaşılmasına, korunmasına ve sürdürülebilirliğine yönelik kavramsal çerçeve oluşturarak koruma stratejisi ortaya koymaktadır. Koruma yaklaşımlarında somut olmayan kültürel mirasın göz ardı edilmesi endişesiyle oluşturduğu doktora tezinde, tarihi çevrelerin oluşumunda etkili somut ve somut olmayan değerlerin etkileşimlerini ve bütünlüğünü vurgulayarak belgeler ve analizler ışığında kavramsal metodoloji ortaya koymuştur. Tarihi bir yerleşkeyi kapsayan doktora tezinde bu değerlerin farklı kültürler arasındaki katmanlar

arası etkileşimlerle ele alınması gerektiği saptanarak tez kapsamında Antakya tarihi yerleşkesindeki somut ve somut olmayan kültürel değerlerin varlıklarını ve etkilerini çok katmanlı kent hafızasındaki yerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Çok katmanlı kentlerde değerlerin korunmasını kentin güncel bağlamıyla kurduğu ilişkiye dayandıran Etyemez (2011), Çok Katmanlı Kentlerde Tarihsel Katmanlaşmanın Günümüz Bağlamı ile Bütünleşmesinin Değerlendirilmesi. Örneklem Çalışması: Amasya (Assessing the integration of historical stratification with the current context in multi-layered towns. case study: Amasya)” başlıklı yüksek lisans tezinde bu katmanların bütünleşmesini Amasya kenti üzerinde değerlendirmektedir. Çok katmanlı kentlerde katmanların günümüz kentiyle bütünleşmesiyle gelecekte kent stratejilerine yön vermesini hedefleyen çalışmada katmanlar arası bütünleşme ve ayrışma nedenlerini değerlendirerek koruma stratejisi belirleyen Etyemez, katmanlar arası entegrasyonu fiziksel, görsel, işlevsel, sosyal ve yönetsel kriterlere göre değerlendirmektedir. Tarihsel tabakalaşma ile mevcut bağlam arasında ilişki kuran Etyemez (2011), çok katmanlı alanları üç bölümde incelemiş ancak yere ait kültürel değerleri, yaşam pratiklerinin irdelenmesi bu bölümlerde yer almamaktadır. Tez kapsamında hazırlanan çalışmamda kentin çok katmanlı hafızasında yer alan tarihsel tabakalaşmayla birlikte yapısal ve kültürel değerler bir arada incelenecektir.

Kültür varlıklarının değerlerinin ortaya çıkarılması ve korunmaya değer bulguların saptanması, geçmişte uygulanan stratejilerin belirlenerek günümüzde ve gelecekte yön vermesi açısından önem arz etmektedir. Bu hususta katmanların bilgisinin her noktada farklılaşabileceğini vurgulayan Altınöz (2002), “Koruma Karar Verme Sürecine Katkı Olarak Çok-Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Katmanlaşmanın Değerlendirilmesi; Coğrafi Bilgi Sistemlerini (CBS) Temel Alan Bir Yaklaşım Uygulama Örneklemesi: Bergama (Assessment Of Historical Stratification In Multi-Layered Towns As a Support For Conservation Decision-Making Process; A Geographic information Systems (GIS) Based Approach Case Study: Bergama)” isimli doktora tezinde; bilgi üretiminde genel kararlar yerine daha özel, bağlama yönelik kararlar alınmasını öngörmektedir.

“Çok Katmanlı Kentte Mekânsal Süreklilik ve Sürdürülebilir Planlama Yaklaşımları: Tarihi Yarımada-Tahtakale, İstanbul” isimli yüksek lisans tezinde çok katmanlı kentlerde planlama yapısını değerlendiren Bedel (2017), kentlerin ve dünyanın gelişmesindeki

mimari, ekonomik, sosyal değişimlerin planlamalardaki etkilerini değerlendirerek Osmanlı, Bizans ve Roma katmanlarına sahip Tarihi Yarımada alışma alanı ile çok katmanlı kent sisteminde plan kararlarının nasıl geliştirilebileceğini ve sürekliliğinin nasıl sağlanacağını tartışmaktadır. Çalışma, çok katmanlı kentlerde kültür miraslarını plan kararlarına nasıl entegre edebileceğini ve tarihi çevreyi koruyarak plan kararlarının bir parçası haline getirmeyi böylece kentteki sürekliliği sağlamayı amaçlamaktadır.

Akkaya (2019), “Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Antalya Akseki ukrky’n Değerlendirilmesi” isimli yüksek lisans tezinde günümüz modern gelişmeler ile kültürel miras ögelerinin zarar görebileceğini öngörerek Antalya Akseki bölgesinde somut ve somut olmayan kültürel miras ögelerini belgeleyerek bunların korunmasını ve böylece sosyal canlılığı sağlamayı hedeflemektedir. Sadece yapısal korumanın somut olmayan değerlere zarar vereceğini vurgulayan Akkaya (2019), somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin birlikte korunmasının kırsal mimariyi canlandıracağını ve sürekliliğini sağlayacağını belirtmektedir.

“ok Katmanlı Kentlerde Kırsal Mimarinin Korunması: Kütahya avdarhisar-Cereller Mahallesi rneklemi” isimli yüksek lisans tezinde Demir (2019), avdarhisar’ın önemli bir turizm kenti olduğunu vurgulayarak arkeolojik verilerin yanında çok katmanlı yapısını yansıtan sivil mimari örnekleri ile dikkat çekerek çok katmanlı bu alanda kültürel mirası geleceğe bilgi-belgelerle aktarmayı, halkın bu konuda bilinçlenmesini ve bu sayede kente ekonomik kazanç sağlamayı öngörmektedir.

Atabay (2019), “ok Katmanlı Kültür Mirasının Tanımı ve Korunmasında Bellek-Değer-Mekn İlişkisi: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fındıklı Yerleşkesi” isimli yüksek lisans tezinde koruma kavramını; bireysel belleklerin zaman içerisindeki etkileşimleri sonucu oluşan mekanlara atfedilen somut olmayan değerlerin varlığını ve devamlılığını sağlamak üzerinden açıklamaktadır. Çalışma Fındıklı yerleşkesi özelinde; bireyler ve mekanlar arasındaki ilişkileri ve kültür mirası niteliği kazandıran korunması gerekli değerleri ortaya çıkarmaktadır.

Bir kent monografisi olarak antik çağdan günümüze kadar Antakya'nın tarihi evrelerini aktararak, kadastral planlar, fotoğraflar ve çizimler ile tarihi dokudaki sokaklar ve bazı önemli konutlar hakkında bilgiler sunan Demir (2016), "Çağlar İçinde Antakya" isimli kitabında mimari öğeler ve yapı malzemeleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

Bir kent monografisi olarak Nakib (2012), Eski Antakya'dan Görünümler (Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler) isimli kitabında Antakya'da günümüze ulaşan ya da ulaşmayan kent hafızasında yer edinmiş önemli yapıları ve yerleri anlatmaktadır.

Rifaioğlu (2012), çalışmasında Antakya kenti üzerinden yerin ruhunu, gizli değerleri, insan deneyimlerinin somut ve somut olmayan değerlerini tanımlamak için mülkiyet haklarıyla fiziksel kent bağlamları arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. Böylece kentsel koruma çalışmalarına mülkiyet hakları üzerinden çözümler üretmeye çalışmıştır.

Literatür taraması ile elde edilen tarihi çalışmalar, sosyal ve kültürel araştırmalar, koruma ve restorasyon çalışmaları, şehir bölge planlama vb. gibi birçok disiplini içeren tez konusu hakkında yapılan çalışmalar çok katmanlı kentlerdeki gelişimlerin ve değişimlerin önem arz ettiğini belirtmektedir. Somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin kent hafızasında belgelendirilmesi ile katmanlar ve kültürler arası etkileşimleri ortaya çıkararak günümüz durumu ile değerlendirmek çok katmanlı kentlerin sürekliliğini sağlamak adına büyük önem arz etmektedir.

4. ANTAKYA KENT HAFIZASI

Somut ve somut olmayan değerlerin çeşitli etkenler ile zaman içerisinde süregelen olarak oluşturduğu kent hafızası, katmanlarla birlikte açığa çıkarılabilir. Kent hafızasını anlamak ve yaşatmak adına çözümlenen katmanlar ışığında geleceğe yönelik kentin organizasyonu ve idealleri şekillenebilmektedir. Tarihi yerleşkelere sahip olarak günümüze ulaşmış kentlerin kökenleri, katmanlaşarak geçirdiği süreçler, kent hafızasını oluşturur. Antik çağdan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Antakya kenti, çok katmanlı bir kent hafızasına sahip olarak incelenmeye değer görülmüştür. Farklı dönem ve yönetimlerin etkisinde birçok etnik yapıda insanın yaşadığı, farklı inanışların yer aldığı kentte sosyal yaşantıyla birlikte fiziksel, idari, mimari, ekonomik değişiklikler yaşanmıştır. Çok katmanlı değerlere sahip Antakya kenti için şimdi ve gelecekte yapılacak tüm çalışmalar kent hafızasına doğrudan etki edeceği için bu kent hafızasının çözümlenmesi ve katmanlarla ilişkilendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Çok katmanlı kent hafızasında yer alan katmanları; tarihsel katmanlar, fiziksel katmanlar ve kültür katmanları başlıkları altında inceleyerek kentin sahip olduğu değerlerin katmanlar arasındaki birlikteliğini ve oluşan kolektif kent hafızasını böylece ortaya çıkarabiliriz.

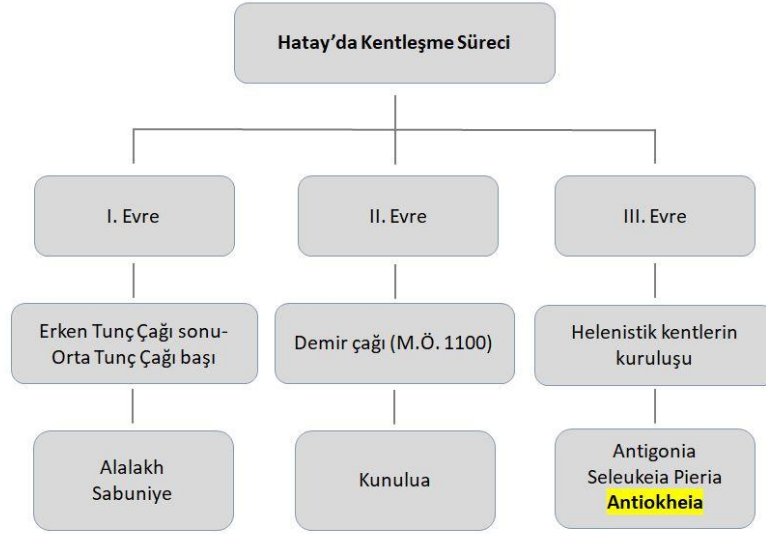
Kuruluşundan günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yaparak geçirdiği tarihsel süreç içerisinde yaşanan depremler, yönetsel değişiklikler “Tarihsel Katmanlar” başlığı altında incelenecektir.

Kentte “Tarihsel Katmanlar” içerisinde var olarak günümüze ulaşan veya ulaşmayan, kent hafızasına katkıda bulunan kent organizasyonu, önemli yapı ve mekânlar “Fiziksel Katmanlar” başlığı altında incelenecektir. Bu yapıların büyük bir kısmı ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan ve on bir ili etkisi altına alan depremle birlikte zarar görmüş, bir kısmı ise maalesef yıkılmıştır. Kent için yapılacak çalışmalarda kentin ruhunu yaşatmak için kent hafızasında yer edinen işlev ve mekanların tanımlanması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca üretilecek yeni imar planlarının ve yaşam alanlarının da kentin katmanlarını yansıtacak, bu ruhu yaşatacak değerler planlanması gerekmektedir.

Kent hafızasında yer edinen, “Tarihsel ve Fiziksel Katmanlar” la birlikte var olan, yaşam biçimlerini ifade eden kente dair anılar, yaşam biçimleri, inançlar, kentin varoluşuyla ilgili mitolojik öyküler, kente ve kentliye ait şiirler olmak üzere tüm bu hafıza taşıyıcıları ise “Kültürel Katmanlaşma” başlığı altında incelenecektir. Bu zengin kültürü tanımlamak mümkün olmasa da kent ruhunu ortaya koyacak değerler tanımlanmaya çalışılarak kent hafızasındaki karşılıkları ortaya çıkarılacaktır.

Kent hafızasını katmanlara ayırarak (tarihsel, fiziksel, kültürel) daha detaylı ve değerli bilgilerin ortaya çıkarılmasını amaçlayan çalışmada, bu katmanların aslında süreç içerisinde etkileşimli ve ilişkili olarak çok katmanlı kent hafızasını ortaya koyduğu görülecektir. Hatay, Türkiye’nin Akdeniz kıyısının doğusunda yer alarak güneyden kuzeye doğru uzanan el-Ansariye Dağları, Kel Dağ (Cebel Aqra), Amanos Dağları, Amik ovası, Erzin Ovası, Asi Nehri Vadisi ve Akdeniz’ in belirlediği bir coğrafyaya sahiptir (Pamir, 2009). Hatay İlinin en önemli akarsuyu olan Asi Nehri, kaynağını Lübnan’daki Bekaa Vadisi’nden almaktadır. Toplam 556 km uzunluğa sahip nehir Türkiye, Suriye, Lübnan olmak üzere üç ülkeye yayılmıştır. Kentin kurulması ve katmanlaşarak günümüze gelmesinde bulunduğu coğrafya ve doğal çevre doğrudan etkilidir. Pamir (2009, sy.271), kent organizasyonuna sahip bir yerleşimin varlığını sürdürebilmesini yer aldığı doğal çevre kaynaklarının yeterli kapasitede olması gerektiğine bağlamaktadır. İlk kentlerin bu nedenle ova kenarlarında, akarsu zengini bölgelerde ya da ticari hareketliliğin kavşak noktalarında ortaya çıktığını belirtmektedir. Pamir (2009), Amik ovasında yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda bölgede Antiokheia (Antakya)’dan önce Tunç Çağından itibaren kent olgusunun var olduğunu belirtmektedir. Çizelge 4.1’de görüldüğü gibi bölgedeki kentleşme sürecini üç evreye ayıran Pamir (2009), Silpius Dağı ile Asi Nehri Vadisi arasında kurulan Antiokheia’ yı Helenistik kentlerin kuruluşu olarak tanımlanan III. evrede açıklamıştır. Pamir (2009), bu evrede oluşan Antiokheia kentinin, Helen Kralları olan Antigonos ve Selekos’un fethettikleri topraklarda Yunan kent kurma geleneği ile oluşturulduğunu belirtmektedir. Kral Seleukos, coğrafi konumun iki önemli noktası olan ovayı ve tepeleri kontrol altında tutabilmek için Antiokheia’yı Silpius Dağı ile Asi nehri vadisi arasında kurmuştur. Stratejik konumu itibari ile Antiokheia büyüyerek ve gelişerek Roma Döneminde Roma, Konstantinopolis (İstanbul), Alexandria (İskenderiye) ile birlikte dünyanın dört büyük merkezinden biri haline gelmiştir (Pamir, 2009).

Çizelge 4.1. Kentleşme süreci ve Antiokheia (Hatice Pamir'in "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci" makalesinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.)

Güvenli bir tepe üzerinde surlarla çevrili kentlerin oluşmasının yanı sıra topoğrafyanın ve doğal konumun katkılarıyla kentlerin akarsu kenarlarında kurulması da oldukça yaygındır. Habibi Neccar Dağı etekleri ve Asi Nehri arasında kurulan Antakya kenti, bu tür kentlerden biridir. Beş tepe üzerine oturtulan kent surlarının yarısı Asi kenarında alçak yerde, diğer yarısı ise yüksek tepelerde kurulmuştur. Surların mil hesabıyla 48 bin adım tuttuğu ve bu özelliğiyle 47 bin adım uzunluğundaki İstanbul kalesinden daha büyük olduğu bilinmektedir (Evliya Çelebi; Kara, 2005, sy.21).

Şekil 4.1. Hatay Google Earth görüntüsü (Erişim 10.11.2022)

Tarihi Antakya kenti, 35-52/37-04 kuzey enlemleri ve 35-40/36-50 doğu boylamları arasında, Asi Nehrinin aşağı ucundaki ovanın kenarında, denizden 440 m yükseklikteki Habibi Neccar Dağı'nın eteklerinde yer alan yerleşim merkezidir (Kara, 2005, sy.17). Akdeniz iklimine sahip bölgede yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer.

Günümüzde kenti eski ve yeni yerleşim alanı olarak ikiye bölen Asi Nehri, yüzyıllar boyunca kentin çekirdekleşmesine ve gelişmesine hükmetmiştir. Habibi Neccar (Silpius) Dağı yamaçlarında ve akarsu kenarında yer alması, kenti sel ve akarsu taşmalarına maruz bırakması sebebiyle gelişmesine pek de olanak sağlamamıştır (De Giorgie & Eger, 2021, sy.17). Bizans Döneminde (969-1085 yılları arasında) kentin sınırlarını belirleyen Parmenius (Hacı Kürüş) Nehri ve Asi Nehri boyunca tarlaların, otlakların, ağaçların, değirmenlerin, bahçelerin varlığında kırsallaşma hareketlerinin devam ettiği bilinmektedir (De Giorgie & Eger, 2021, sy.325). Kentin günümüzde en önemli tarım alanını oluşturan Amik Ovası, bir zamanlar Asi nehri havzasında yer alan Amik Gölü'nün tarım alanını genişletmek amacıyla kurutulması sonucu oluşturulmuştur. Ateş (2019, sy.21), kurutma çalışmalarına katılan yöre halkına kuruttukları yerlerden araziler verildiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra Ateş'in (2019, sy.22) yöre halkı ile yaptığı araştırmalara göre, 1960 yılında kurutulmasına karar verilen Amik Gölü yüzlerce çeşit göçmen ve yerli kuşun yanı sıra sazan balıklarına ev sahipliği yapardı. Antakya pazarında burada avlanan kuşlar satılır ayrıca Ruslar bu gölü her sene kiralayarak yakaladıkları balıkları ülkelerine götürürdü.

Şekil 4.2. Kentte yer alan su kemerleri ve surlar

a) Harbiye yakınlarındaki bir vadiyi geçen Daphne-Antioch su kemerleri (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton).

b) Surun kuzeydoğu kesimi: Sağ altta Bab el-Hadid kuleleri, sol üstte sarnıç (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton)

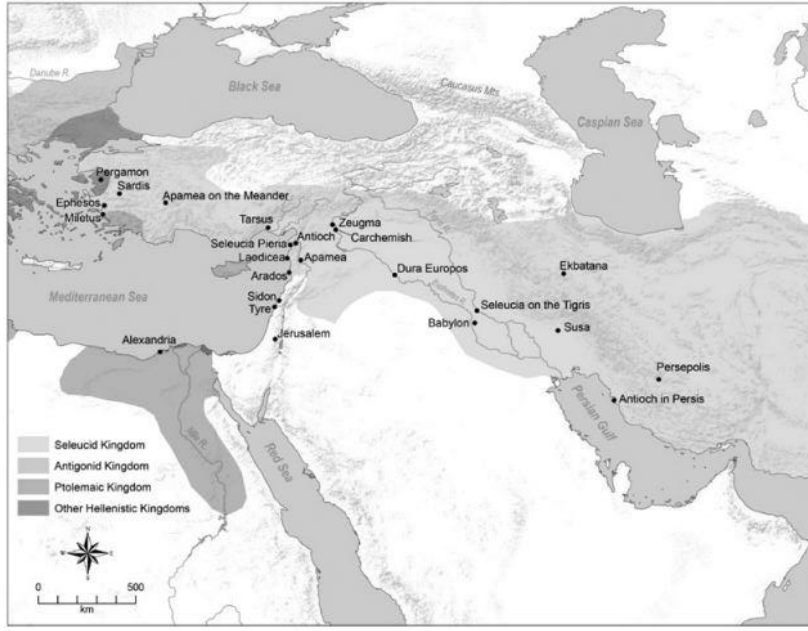
4.1. Tarihsel Katmanlar

Kent hafızasında en önemli yere sahip tarihsel katmanlaşma bölümünde Antakya'nın çok katmanlı yapısı vurgulanarak günümüze kadar geçen sürede ev sahipliği yaptığı farklı medeniyetleri, devletleri, toplulukları açıklamaktadır. Bu katmanlaşma içerisinde kenti, kent oluşumunu etkileyen dönemler ele alınmıştır. Helenistik Dönem, Roma Dönemi, Bizans Dönemi, İslami Dönem, II. Bizans Dönemi, Selçuklular Dönemi, Haçlılar Dönemi, Memlûk Dönemi, Osmanlı Dönemi, Fransız Mandası Dönemi, Hatay Devleti ve günümüz olarak ele aldığımız on bir dönemle birlikte kent hafızasında yer edinen tarihsel olaylar, kentin nasıl oluşturulduğu ve yaşamını sürdürdüğü, tarihsel süreçte yaşanan doğal afetler “Tarihsel Katmanlar” başlığı altında açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Helenistik Dönem (İ.Ö. 300- İ.Ö. 64)

Antakya, Helenistik çağ kentlerinin tipik bir örneğidir. Hâkim rüzgâr yönünde kuzeydoğu-güneybatı akslarında dik kesişen ızgara planlı kent dokusu Asi nehri ile Habibi Neccar Dağı arasında planlanmıştır. Orante ya da Orontes nehri olarak Asi nehri, Orante adını nehre ilk köprü yaptıran kişiden almaktadır (Demir, 2016).

Kentin kaderinin, bulunduğu topoğrafya ve maruz kaldığı mevsimsel olaylar ile şekillendiğini belirten Giorgie & Eger'e (2021) göre Orontes nehri kentin kaderini defalarca tehlikeye atmıştır. Konumu itibari ile Silpius (Habibi Neccar) Dağı ile Orontes nehri arasında ve nehir boyunca kurulan kent, mevsimlik akarsuların etkisinde kaldığından su kemerleri, kanallar, barajlar ile kentte suyla ilişkili ögeler yapılmıştır.

Şekil 4.3. Helen Krallıkları (Giorgie & Eger, 2021, sy.16)

M.Ö. 312 yılında kurulan Seleukos Hükümdarlığı deniz kıyısında olan Seleucia Pieria’ da (bugünkü Samandağ ilçesi, eski adıyla Süveydiye) bulunan kent merkezini, saldırılara karşı açık olması ve bunun yanında ticari ve iktisadi nedenlerle kentin daha içlerine taşımak istemiştir. İ.Ö. 300 yılında Selucia, babasının ismini verdiği “Antiocheia” kentini kurarak burayı kent merkezi yapmıştır (Demir, 2016). Şekil 4.4’te kentin kuruluşunda uygulanan şehircilik nizamı yer almaktadır.

Şekil 4.4. Kentin kuruluşunda uygulanan şehircilik nizamı (Sauvaget, 1934; Demir, 2016)

Antakya kentindeki yerleşim modeli, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundaki ana aksın iki etrafında gridal olarak yayılan sokak ve yapı adaları ile oluşturulmuştur. Kentte, Suriye ve Mezopotamya'daki Seleukos kentlerinde de uygulanan 2:1 oranında yapı adaları planlanmıştır (Demir, 2016).

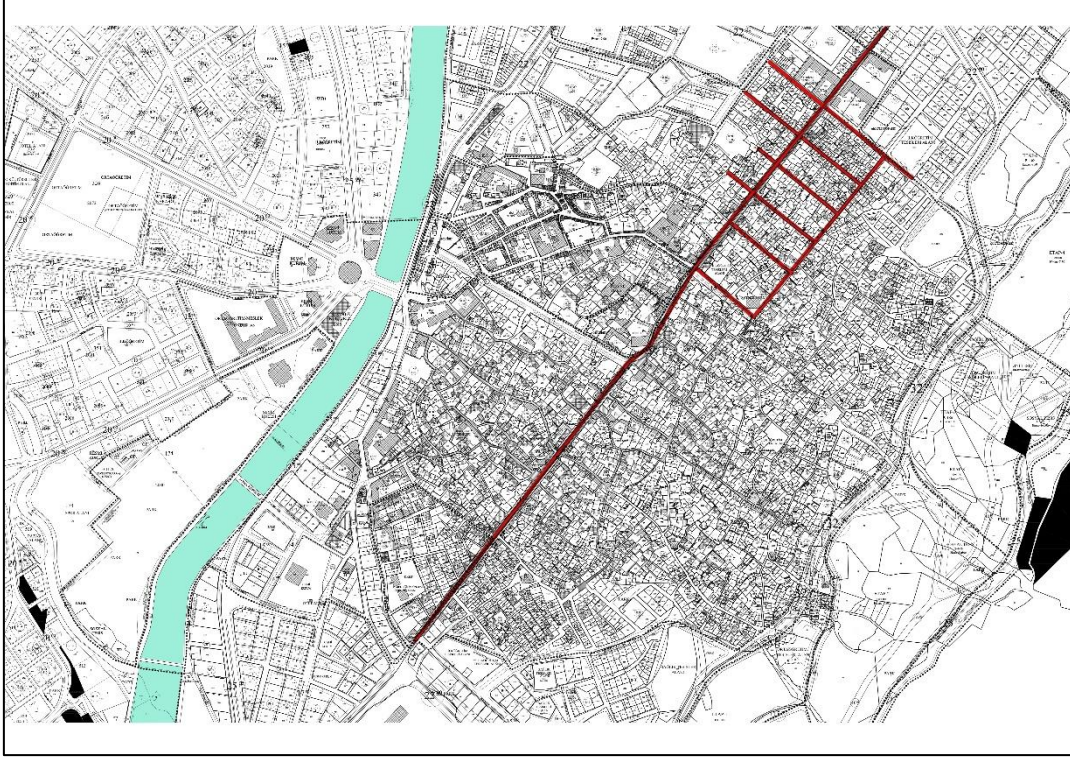
Helenistik Dönemde (İ.Ö. 175-164) zamanından kaldığı bilinen, St. Piyer Kilisesi yakınında bulunan 5,40 m yüksekliğindeki kayalara oyulmuş dev kabartma (Charon) Yunan Mitolojisine göre Cehennem Kayıkçısını ifade etmektedir. O dönemde Charon (Şekil. 4.5.), kentte var olan veba salgınını ve ölümleri durdurmak, ilahlara yakarmak amacıyla yontulmaya başlanmış, ancak salgının bitmesi sonucu yarım kalmıştır (Demir, 2016).

Şekil 4.5. Yunan Mitolojisinde Cehennem Kayıkçısı Charon, (Demir, 2016)

Olimpiyatlar şehri olarak bilinen Antakya'da ilk festivalin M.Ö. 195 yılında Harbiye'de yapıldığı bilinmektedir (Tekin, 1993). Ada olarak bilinen günümüzdeki Küçükdalyan Mahallesi sınırları içerisinde circus, hipodrom ve tapınak kalıntıları yer almaktadır.

Günümüzde Helenistik kent planlamasından izler taşıyan Antakya kenti ızgara (gridal) planlı yerleşim izlerini kuzeydoğu da yer alan Orhanlı ve Meydan mahallerinde görebiliriz (Şekil 4.6.). Kurtuluş Caddesi'ni dik kesen kuzeydoğu-güneybatı eksenli sokaklarda günümüzde konut ve ticari yapılar hakimdir.

Şekil 4.6. Helenistik kent planlamasından günümüze gelen izler (Kayış, T.)

Seleukos ve Roma dönemlerinde gerçekleşen deprem, salgın hastalıklar, kıtlıklar nedeniyle kent büyük felaketler yaşamıştır (Tekin, 1993). Depremlerin, sellerin ve yangınların etkili olduğu bu dönemle ilgili bilgilerimiz kısıtlıdır. İlk olarak 1932-1939 yıllarında Princeton Üniversitesinin yaptığı kazılar ile ortaya çıkmaya başlayan kentin katmanlarına dair izler günümüzde de devam eden birçok kazılar ve araştırmalar ile gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmaktadır.

4.1.2. Roma Dönemi (İ.Ö. 64-192)

Helenistik kent düzeninin korunarak devam ettiği Roma Dönemi; Antakya'nın altın çağı olarak anılmaktadır. İçerisinde saray ve arena yapılarını barındıran Orontes içerisinde var olan antik adanın, özellikle kış mevsiminde yağışlarla birlikte alüvyonların birikmesiyle Geç

Orta çağ döneminde kaybolduğu bilinmektedir (Giorgie & Eger, 2021). Antakya da Roma Medeniyetinin işaretini temsil eden saray ve circus (Şekil 4.7.), İ.Ö. 67 yılında inşa edilmiştir (Demir, 2016). Ayrıca Caesar'ın kente amfityatro, su kemeri ve umumi hamam inşa ettirdiği bilinmektedir (Demir,2016; Downey, G., sy.154). Nehir içerisinde yer alan ada yapısı depremler ve sellerin etkisiyle bozularak nehir yatağı tek kola dönüşmüştür.

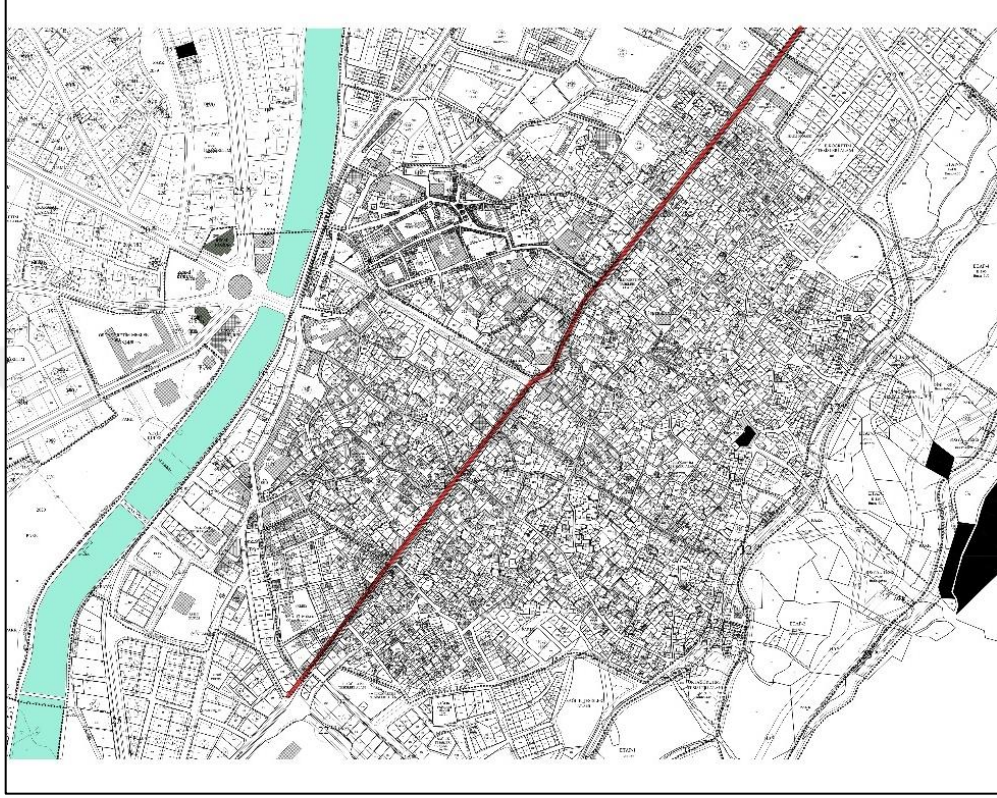
FIGURE 1.8 Map of Antioch by Wilber and Downey

Source: Courtesy of the Antioch Expedition Archives, Department of Art and Archaeology, Princeton University; Princeton

Şekil 4.7.Roma Döneminde Antakya (Giorgie & Eger, 2021, sy.34)

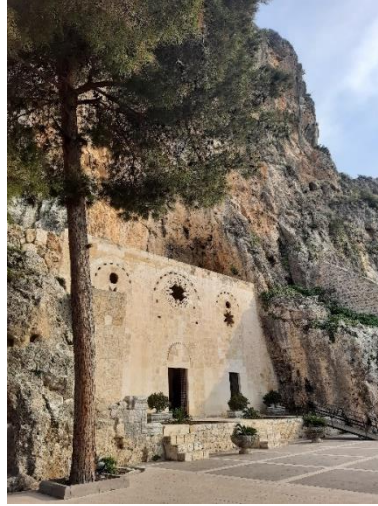
Roma Döneminin Antakya kentine kazandırdığı en önemli imar faaliyeti olarak görülen ünlü kolonadlı cadde kenti kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ikiye bölmektedir. Bu cadde hakkında 9,60 m genişliğe sahip olduğu, iki tarafta yer alan kolonadların onar metre genişliğinde olduğu ve caddenin heykellerle, kolonadların da mozaiklerle süslendiği bilinmektedir. Kent, M.S. 14-37 yılları arasında yapımı tamamlanan cadde etrafında mahallelerin gelişmesiyle büyümüştür (Demir, 2016). Bir kolu nehir üzerindeki adada yer

alan saraya uzanan caddenin dik kesişen noktasında Valens Forumuyla birlikte Tiberius'un heykeli Tetrapyla bulunmaktaydı. Ayrıca Roma Döneminde inşa edilen su kemerlerinden olan Trajen su kemerinin kalıntıları günümüze kadar gelmiştir (Giorgie & Eger, 2021).

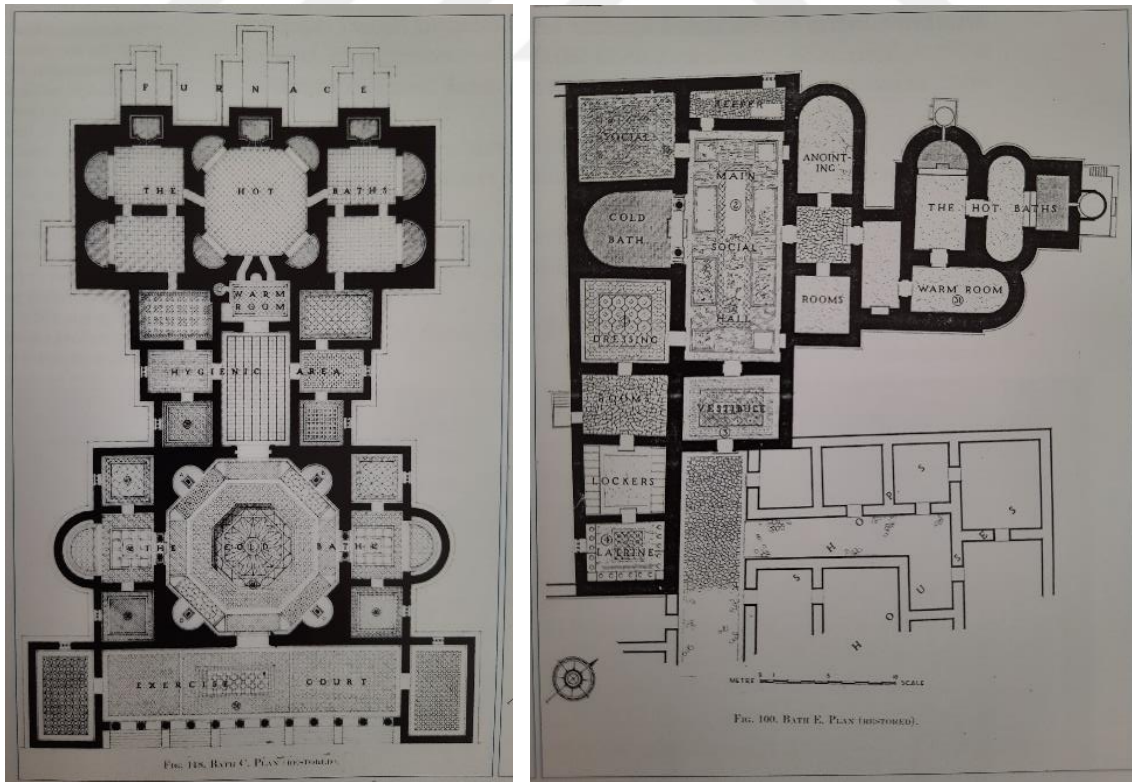
Şekil 4.8. Kurtuluş Caddesi (Kolonadlı Cadde) (Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı 2019, Kayış, T.)

Doğunun kraliçesi Antakya kenti eğlencenin, ticaretin kalbi olmakla birlikte ilim ve fende ileriye gidiyordu. Ayrıca etnik ve dini yapı bakımından zengin olan kentte, St. Piyer Kilisesi; ilk kilise olarak Hristiyanlık adına önemli bir toplanma yeri ve özelliği göstermektedir. Hristiyanlığın yayılmasında bir merkez olan Antakya'nın adı İncil'de de yer almaktadır (Demir, 2016).

Şekil 4.9. St. Pieter Kilisesi (Fotoğraf: Kayış, T. 2021)

Roma dönemi yapıları arasında günümüze ulaşan hamam yapıları bulunmaktadır. Yapılan kazılarda; M.S. 1 ve M.S. 4. yy. da inşa edildiği düşünülen, Bath C ve Bath E olarak isimlendirilen C Hamamı ve E Hamamı yapılarının döşemelerinde geometrik desenli ve figürlü mozaiklerin yer aldığı belirtilmektedir (Levi, 1947; Demir, 2016). (Şekil 4.10.).

Şekil 4.10. C Hamamı ve E Hamamı (Levi, 1947; Demir, 2016)

Antik çağda Antakya’da sosyal yaşayışın hareketli olduğu şehir halkının eğlenceye, lükse ve süs eşyasına düşkün olduğunu belirten Tekin (1993), bu dönemde ormanlarla kaplı kentte halkın yakacak, inşaat ve eşyalar için gerekli keresteyi bu ormanlardan karşıladığını belirtmektedir. Ayrıca kentte bu dönemde büyük saraylar, köşkler, heykeller, su yolları, hipodrom, tiyatro, hamam, kanalizasyon sisteminin varlığı bilinmektedir.

4.1.3. Bizans Dönemi (458-638)

Bizans Döneminde imparatorluğun zengin eyaletlerinden biri olan Suriye’nin merkezi Antakya için zengin ve büyük sıfatlarının yanı sıra doğudaki Roma kentlerinin başında geldiği bilinmektedir (Procopius; Demir, 2016, sy.76). Bu dönemde Justinianus, askeri bir üs olarak önemli konumda bulunan Antakya kentini yeniden inşa etmek için kiliseler, surlar inşa ettirdi ancak 526 yılında gerçekleşen büyük deprem ve yangınla kent yerle bir oldu ve 250.000 insan hayatını kaybetti (De Giorgi & Eger, 2021, sy.201).

4.1.4. İslami Dönem (638-969)

634 yılında itibaren Halife Ömer yönetimindeki Arapların Bizans topraklarına girmesi ile başlayan Suriye ve Filistin’in istilası sonucunda Antakya Mart 638’de (Hicretin 17.yılında) Arap hakimiyetine geçmiştir (Demir, 2016, sy.72). Bu dönemde 847 yılında meydana gelen depremde Antakya ve Musul’da büyük kayıpların olduğu, 868 yılında gerçekleşen başka bir depremle Antakya’daki evlerin hepsinin yıkıldığı bilinmektedir (Tekin, 2000, sy.7). De Giorgi & Eger (2021, sy.271), Antakya için bu dönemi, Klasik ve Geç Antik bir kentin Orta Çağ kentine dönüşümü olarak nitelendirmektedir. Roma İmparatorluğu Dönemi’nde Doğunun Kraliçesi olarak anılan Antakya için Roma, Bizans kültürü ve Hristiyanlığın etkin olduğu süreç İslam medeniyeti ile harmanlanarak bugünkü İslam kenti karakterini kazanmıştır (Demir, 2016, sy.71). Kentin çok kültürlü yapıya sahip olmasında yönetsel değişikliklerin ve savaşların etkisi büyük olmuştur.

4.1.5. II. Bizans Dönemi (969-1084)

İslam hakimiyetine geçen Antakya, Hristiyan alemi için daima önemini korumuş ve Bizans’ın tekrar Antakya’yı ele geçirerek eski günlere dönme arzusu hiç bitmemiştir (Demir,

2016, sy.71). Antakya, 968 yılında Bizans ordusu tarafından kuşatılmış, 969 yılında ise kent ele geçirilmişti ancak İslami Dönemde Abbasiler zamanında kentte büyük ölçüde Türk nüfusu birikimi gerçekleşmişti (Tekin, 2000, sy.7). Kentte eski günlere dönme gayretiyle surlar, kente giriş kapıları (St. Paul Kapısı, St. George kapısı, St. Simeon Kapısı) ve Demir Köprü onarıldı ayrıca kent savunmasını güçlendirmek için Antakya Kalesi inşa edildi. İslami dönemde etkisi azalan ticari hayat bu dönemde eskiye oranla canlanmıştır Demir, 2016, sy.77).

4.1.6. Selçuklular Dönemi (1084-1098)

Selçuklu Sultanı Süleyman Şah, 300 atlı ile yola çıkarak 12 günde İznik'ten Antakya'ya geldi ve 12 Aralık 1084 sabahı kenti kuşattı. 1090 ve 1092 yılında Antakya ve çevresinde şiddetli depremler meydana geldi ve büyük hasar gören kentte birçok insan hayatını kaybederken surların bir kısmı, kuleler yıkıldı (Demir, 1993, sy.43). Kent içerisinde yer alan ve deprem öncesine kadar kullanılan Selçuklu motiflerinin işli olduğu taç kapılı Meydan Hamamı'nın bu dönemde yapıldığı bilinmektedir (Şancı, 2006, sy.342). Hamam deprem sonucu maalesef yıkılmıştır.

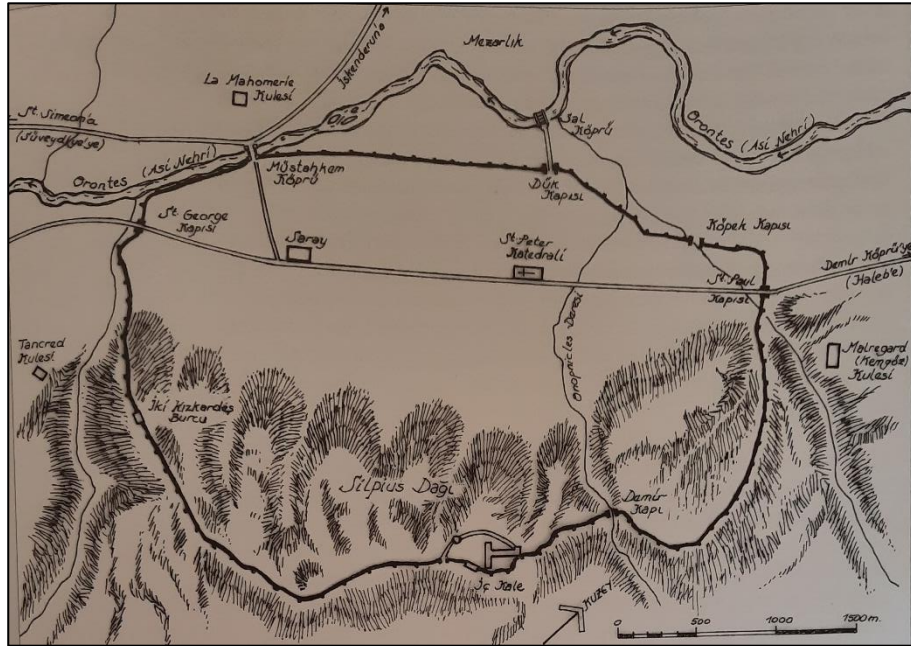
4.1.7. Haçlılar Dönemi (1098-1268)

3 Haziran 1098 sabahında Antakya Halkı sokaklarda Haçlı askerleri ile karşılaştı (Demir, 2016). Prensiğin kendi içindeki kavgaları, Antakya'yı tekrar İslam hakimiyetine almak isteyen Danişmendoğulları, Artukoğulları, Dulkadiroğulları, Zengiler ve Anadolu Selçuklular ile yapılan savaşların yanı sıra Ermeni krallar ile yapılan savaşlar bu dönemde gerçekleşen önemli olaylardır (Demir, 2016, sy.99). Şekil 4.11'de Haçlılar'ın Antakya'yı ele geçirmesini anlatan tasvir yer almaktadır.

Şekil 4.11. Haçlı Hücumu ve Antakya'nın ele geçirilmesi (William Tyre; Demir, 2016, sy.82)

Bu dönemde Suriye'de 1157 ve 1169 yılında Suriye'de gerçekleşen şiddetli depremlerde Antakya oldukça etkilenmiş ve Antakya'daki Büyük Rum Kilisesi ve Franklara ait Kawasyana Kilisesi'nin kurban töreni bölümü yıkılmıştır (Tekin, 1993, sy.47). Kuraklık ve kıtlığın boy gösterdiği bu dönemde depremlerle birlikte kent büyük ölçüde yara aldı (De Giorgi & Eger, 2021, sy.398). Şekil 4.12'de 1098 yılı Antakya'sında yer alan surların konumu, Asi Nehri'nin biçimi, Onopnicles (Parmenius) Deresi olarak geçen Hacıkürüş deresi görülmektedir.

Şekil 4.12. 1098 yılında Antakya (Runciman, 1951; Demir, 2016, sy.87)

4.1.8. Memlûk Dönemi (1268-1516)

Antakya'daki 171 yıllık haçlı hakimiyetine son veren Sultan Baybars hakimiyetindeki Memlûkler, kentte yıkımların yanında imar faaliyetleri de gerçekleştirmiştir (Tekin, 2000). Hristiyan alemi için büyük bir darbe olan bu yönetim değişiminde Türkmenlerin rolü büyüktür. İslamiyet için önemli bir yeri olan ilk cami olma özelliği gösteren Habibi Neccar Caminin medrese duvarında yer alan kitabede geçen Baybars'ın adı, bize bugünkü caminin ilk izlerinin Memlûk Döneminde atıldığını göstermektedir (Demir, 2016). Habib-i Neccar Cami için Habib-i Neccar Türbesi olarak bahseden De Giorgi & Eger (2021), burayı o dönemde bir zaviye okulu olarak nitelendirmektedir. Haçlılar zamanında kilise olarak kullanılan yapılardan biri olan Habib-i Neccar, Baybars tarafından onarılarak camiye çevrilmiştir. (İbn Şeddat; T.C. Hatay Valiliği, sy. 170). Değişen yönetimler etkisinde yaşam biçimini ve inançları etkileyen yapısal ve fonksiyonel bu olay, kent hafızasında büyük bir öneme sahiptir.

De Giorgi & Eger (2021), Haçlı varlığını sona erdiren Memlûkler Dönemi Antakya'sı hakkında sekiz cami, dört hamam ve 300 evden oluşan bir kasaba olarak bahsetmektedir. Kentte Asi Nehri kenarına yakın bulunan Cindi Hamamı'nın Memlûk Döneminde inşa edilerek günümüze geldiği bilinmektedir. Cindi Hamamı yakınında bulunan Ulu Cami'nin de bu dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir. Antakya çevresinde pek çok imar faaliyeti yaptığı bilinen Sultan Baybars egemenliğinde Memlûkler tarafından Asi Nehri kenarında birçok değirmen inşa edilmiştir. Selçuklu hakimiyetinden sonra Haçlıların eline geçen Antakya kentinde Türk ve İslami eserlerin ortadan kaldırılmasının ardından Memlûkler Döneminde Sultan Baybars'ta Haçlılardan kalan birçok eseri yıkarak yeni bir imar faaliyetine girmiştir (T.C. Hatay Valiliği, 2003, sy.171). Bu kapsamda oluşturulan cami ve hamam yapıları günümüze ulaşan eserler arasındadır.

Bu dönemde 1303 yılında meydana gelen depremde kentin büyük hasar gördüğü, şiddetli rüzgarlar sebebiyle St. Symeon Manastırı'nın yanı sıra tarım alanlarının büyük ölçüde zarar gördüğü belirtilmektedir (De Giorgi & Eger, 2021). Yaşanan deprem Suriye ve Mısır'ı da etkilemiş, Çukurova bölgesinden İstanbul'a kadar pek çok yer sarsılmıştı (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.173). Depremin yanı sıra Mayıs 1335'te Antakya'da büyük bir yangın meydana gelmiş, bu yangında maddi manevi kayıplar meydana gelmiş ve kentin

büyük kısmı harabe haline gelmiştir (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.173). 1349 yılında ise kentte Kara veba, kara ölüm, fena-i kebir gibi adlarla anılan veba salgını ortaya çıkmıştır. Salgında büyük ölümler ve göçler sebebiyle kentte nüfus azalmıştır (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.173). Buna rağmen Antakya kenti bu dönemde ticaretin gelişmiş olduğu çok fazla mal alınıp satılan bir antrepo sınır kasabası olduğu bilinmektedir (De Giorgi & Eger, 2021). Memlükler'in Antakya'ya Türkmenleri yerleştirmesiyle hayvancılık ve tarıma dayalı iktisadi durumun gelişmesinin yanı sıra bu dönemde zeytin yağı ve sabunun Suriye şehirlerine ve Mısır'a ihraç edildiği bilinmektedir (TC. Hatay Valiliği, 2003, sy.168). Kent hafızasında yer edinen ve kültürel katmanları oluşturan ve kentlinin geçim kaynağını sağlayan ürün ve uğraşlar, yaşayan kentlilerce belirlenip değişerek ve gelişerek günümüze gelmiştir.

4.1.9. Osmanlı Dönemi (1516-1918)

1516 yılında Osmanlı-Memlûk arasında yapılan Mercidabık Savaşı'nı kazanan Osmanlı ordusu Antakya, Malatya, Darende, Divriği, Ayntab, Sis, Adana, Tarsus, Hama, Humus gibi yerleri hakimiyeti altına almıştır (Tekin, 2000; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.3-4, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, İstanbul 1986, sy.40). 16. yy.'dan 19. yy.'a kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan bir Orta çağ İslam şehri haline gelen Antakya'da Osmanlı döneminde birçok han, hamam, bedesten, sabunhane vb. ticari yapılar yapılmıştır. Saka Hamamı yakınındaki Çelebioğlu Sabunhanesi olarak bilinen Sokullu Mehmet Paşa Hanı (Şekil 4.13) ve Ulu Cami yakınındaki Bez Hanı olarak bilinen Bedesten de bu dönemki vakıf eserlerindendir (Tekin, 2000, sy.65). Antakya'nın fethedilmesi, Osmanlı'nın Anadolu'da ilerlemesi açısından iyi bir noktaydı (De Giorgie & Eger, 2021). Bunun sonucunda kent bulunduğu konum itibarıyla farklı yönetimlerin savaşlarına maruz kalmıştır.

Osmanlı Döneminde Suriye'de Şam Vilayeti, Haleb Vilayeti ve Trablus Vilayeti olmak üzere üç vilayet bulunuyordu. Hatay Haleb Vilayetine bağlı bulunuyor ve Antakya merkez olmak üzere bir sancak beyi tarafından idare ediliyordu (Türkmen, 1937, sy.560).

Şekil 4.13. Sokullu Mehmet Paşa Hanı (Fotoğraf: Kayış, T. 2021)

17 yy. başlarında bölgede zeytin, üzüm, buğday, meyve yetiştirildiği bunun yanı sıra Asi vadisinde sulamayla birlikte sebze yetiştirildiği ve pirinç ekildiği bilinmektedir (Tekin, 2000; William J.Griswold, sy.53). Kentin ekonomisi yaşam biçimiyle ilişkili olarak tarıma, ticarete ve el sanatlarına dayanıyordu.

Antakya’da hamamların küçük ve yeterli olduğu bunun yanı sıra kale duvarları içerisinde bulunan Asi Nehri kenarındaki hamamların sularının nehirden dolaplarla taşınarak getirildiği bilinmektedir (Tekin, 2000, sy.51). Antik çağlardan beri kullanılan su kemerlerinin akarsu üzerinde kurulan naura olarak bilinen ahşap kagir elemanlarla oluşturulan mil etrafında akarsuyun itme gücüyle hareketi sağlanan su dolapları, kentte yerleşim ve tarım alanlarına su taşımada önemli bir yere sahipti (Özbay, 2012). Tekin (2000, sy.128), Asi Nehri üzerinde nehrin iki tarafında yaklaşık on kadar su dolabının bulunduğu ve bu su dolaplarını vakıfların, zengin kişilerin ya da mal veya bahçe sahiplerinin ortaklaşa yaptırdığını belirtmektedir.

Tekin’e (2000, sy.128) göre Osmanlı döneminde Asi Nehri ile Habibi Neccar Dağı arasında yerleşim gösteren kentte Roma döneminde olduğu gibi forum ya da ana meydan gibi belirli bir kent merkezi yoktu. Burada kent merkezlerini oluşturan en önemli unsurlar camiler ve ekonomik merkezler olmuştu. Kentte ana caddeler olarak eski Herod (şimdiki Kurtuluş Caddesi) ve Uzun Çarşı Sokağı kullanılmaktaydı. Roma Döneminde Ada’ya giden ünlü geniş caddenin bu dönemde zamanla yok olduğu bunun yanında günümüzdeki

Kemalpaşa Caddesinin ise Osmanlı Döneminde dar ve düzensiz bir sokak olduğu bilinmekteydi. Demir'in (2016) belirttiğine göre bu dönemde sokaklarda yağmur sularının akması için genellikle 10-15 cm derinlikte ve 50-100 cm genişlikte kenarları kesme taşlarla sınırlandırılmış akıntı kanalları yer almaktaydı.

Kent bu dönemde oldukça şiddetli ve çok sayıda depremler yaşamıştır. Giorgie & Eger'in (2021) belirttiğine göre 1822'de gerçekleşen deprem, kentin yarısını toz içerisinde bırakarak diğer yarısını harabeye çevirmiştir. Bu dönemde nüfus kayıpları ve göçleri yaşanmıştır.

4.1.10. Fransız Mandası Dönemi (1921-1938)

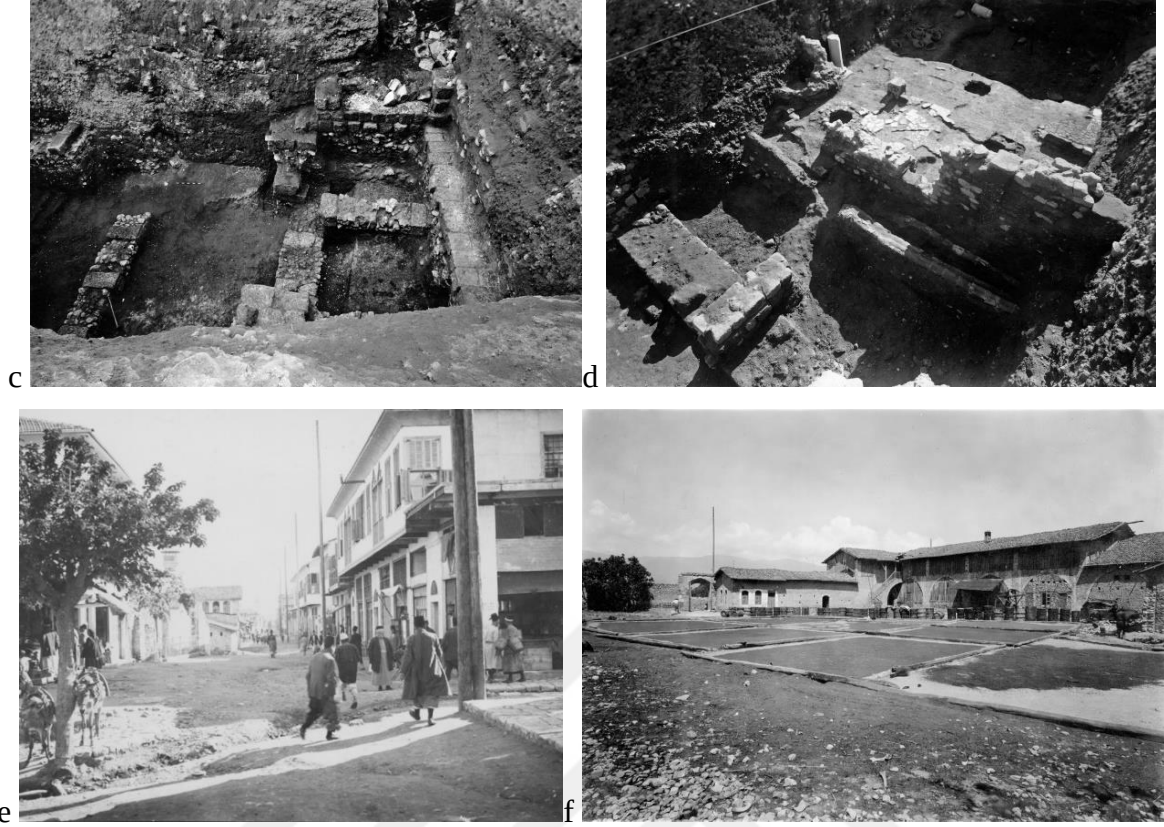
1918 yılında Fransızlar sırasıyla İskenderun, Belen ve Antakya'yı işgal ederek 27 Kasım 1918 tarihinde Antakya, İskenderun ve Harim (Reyhaniye) kazalarını içine alan İskenderun Sancağı'nı kurmuşlardır (Tekin, 1993, sy.97). 1920 yılında Antakya'nın Türk mahalleleri Fransız topları ile bombardıman edilmiştir. Fransız top atışları kent içindeki sur kalıntılarını da yerle bir etmiştir (Tekin, 1993, sy.109).

Fransız Mandası döneminde imar faaliyetleri arasında yer alan Kurtuluş Caddesinin trafiğe açılması kararı 1928 yılında alınarak Antakya Belediyesi Reisi Halefzade Süreyya Bey döneminde çalışmalara başlanmıştır. Kışla-Dörtayak Caddesi olarak da bilinen Kurtuluş Caddesinde çalışmalar dokuz yıl sürmüştür (Tekin, 1993, sy.54). Fransız mandası döneminde olumlu faaliyetler arasında 1931 yılında Antakya'ya elektriğin ve suyun gelmesini söyleyebiliriz. Seleukoslar dönemindeki gibi Harbiye'den Antakya'ya içme suyu getirilmiştir. Bunun yanı sıra Antakya için 1932 yılında hazırlatılan ilk modern şehir planı şehrin imarı için büyük önem taşımaktadır (Tekin, 1993. sy.141).

Tekin (1993, sy.145), Antakya'nın Türkiye'ye olan sevgi ve bağlılığını ilk defa ve toplu halde ifade edildiği tarih olarak 30 Ağustos 1933 Zafer Bayramı kutlamalarını işaret etmektedir.

1935 yılı sonunda İskenderun Sancağının nüfusu 205.237 olarak belirtilmiştir. Bu dönemde Türk, Arap, Ermeni, Ortodoks, Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman olmak üzere birçok etnik okul bulunmaktadır. Ayrıca Antakya’da yapımı 1932 de tamamlanan Sen Jösef Sörler Şifa Yurdu olarak bilinen modern bir hastane yer almaktadır (Tekin, 199, .sy.157). Bu dönemde Antakya’da 12 sabunhanenin varlığı bilinmektedir. Bu dönemde 1930’larda Princeton Üniversitesi ve Louvre Müzesi himayesindeki Fransız-Amerikan üyelerden oluşan Antakya ve Çevresi Kazıları Komitesi; Antakya, Harbiye (Antik Daphne) ve Samandağ’da (Antik Seleukeia) ilk kazıları gerçekleştirmişlerdir (Pamir, 2014). Şekil 4.14’te yapılan kazılar ve araştırmalar görülmektedir.

Şekil 4.14. Princeton Üniversitesi ve Louvre Müzesi tarafından yürütülen çalışmalar

a) Antakya'nın ana caddesi olan günümüzdeki Kurtuluş Caddesi'nin genişletilmesi çalışmalarında Habibi Neccar Cami önünde deneme kazısının yapılması ile beş metre derinlikte Roma Döneminde kalma kıvrımlı basamaklı bazalt döşemenin bulunması, 1932 (Reford, 2014; Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)

b) Roma Dönemi konutlara ilişkin mutfak duvarlarının içindeki su sisteminin detayı, 1934. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)

c) Roma Binasının altında Helenistik duvarların bulunması, 1934. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)

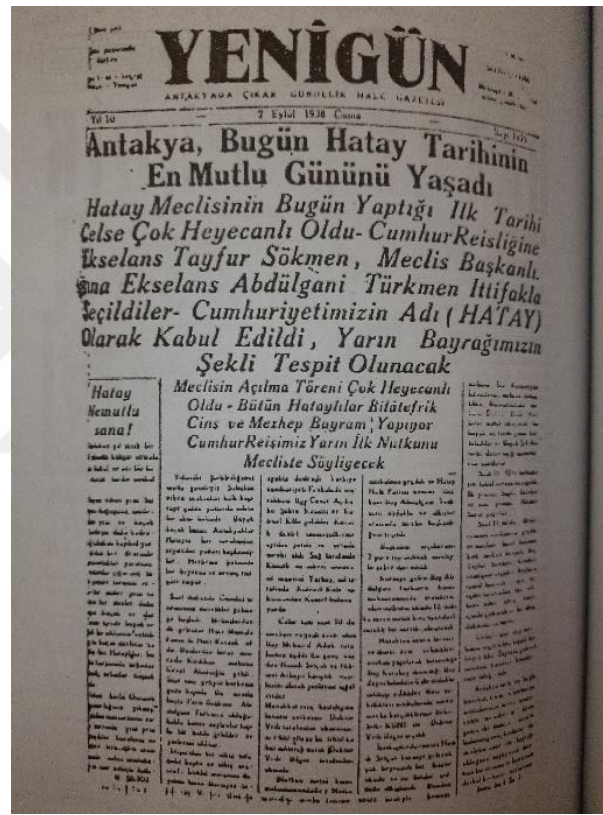
d) Bizans duvar borularının yüksek mutfak duvarını ve kuyuların etrafındaki kaldırım gösteren genel görünüm, 1934. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)

e: 1932 yılına ait fotoğrafta görülen Antik Roma Yolu üzerindeki, Kurtuluş Caddesinin otomobiller için dar olan kısımlarında belediye tarafında genişletilme çalışmaları yapılmıştır. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)

f: Sütunlu ana caddenin üzerinde olduğu düşünülen modern ana cadde hizasındaki bir sabunhane fabrikasının (Ali Meşri ve Hacı Kuri'ye ait) avlusunda yapılan kazı çalışmaları, 1932. (Princeton Üniv. Sanat ve Arkeoloji Bölümü)

4.1.11. Hatay Devleti (1938-1939) ve Günümüz (1939-∞)

2 Eylül 1938 günü Hatay Millet Meclisi toplandı ve Tayfur Sökmen devlet reisi seçilerek devletin adı Hatay olarak kabul edildi. Bunun üzerine 6 Eylül de Hatay Anayasası kabul edildi. Anayasada devletin merkezinin Antakya olduğu ibaresi yer almaktadır. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 23 Haziran 1939 Hatay Antlaşması ile Hatay, Türkiye'ye katılmıştır. Bu dönemde Gündüz Sineması (Meclis Binası) yakınında yer alan Ziraat Bankası ve Postane Binası gibi önemli kamusal binalar yapılmıştır.

Şekil 4.15. Yenigün Gazetesi kupürü, (Tekin, 2000)

Çizelge 4.2. Antakya Tarihsel Katmanları

Tarihsel Katmanlar	Dönemler	Özellikler
Helenistik (Seleukos)	M.Ö. 303- M.S. 64	Kentin temellerinin atıldığı tipik Helenistik kent planlamasının uygulandığı dönem
Roma	64-192	Antakya'nın altın çağı olarak nitelendiği ve kolonadlı caddenin oluşturulduğu dönem
Geç Roma	193-458	Antakya kentinin banliyösü olarak Daphne'nin geliştiği dönem
Bizans (Theoupolis)	458-638	Kentin çok şiddetli depremlere, yıkımlara, işgallere ve salgın hastalıklara maruz kaldığı; felaketlerden tanrının gazabını teskin etmek sebebi ile kentin isminin Theoupolis (tanrının şehri) olarak değiştirildiği dönem
İslam Dönemi (Emevîler, Abbasîler)	638-968	Erken İslami Dönem ile çok kültürlü bir nüfusa sahip olan kentin yapılarının uyarlanarak dönüştürüldüğü ve ekonomi, tarım, sanayi anlamında geliştiği dönem
II. Bizans	969-1085	Kentin İslam hakimiyetinden sonra Bizans egemenliğine geçerek farklı bir karakter ve kent peyzajına sahip bir orta çağ kenti olduğu dönem
Selçuklular	1084-1098	Selçuklu Devleti kurucusu Süleyman Şah'ın 14 yıl hakimiyet kurduğu kentte Bizans ve Haçlı kontrolleri arasında kalarak Haçlı seferlerinin işgallerini gerekçe olarak gösterdiği dönem
Haçlılar	1098-1268	Gerek dış istilalar gerek haçlı hükümdarları arasındaki çatışmaların yanı sıra depremlerin ve kıtlığın yaşandığı dönem
Memlük	1268-1516	Sultan Baybars tarafından kentte Haçlı varlığını kalıcı olarak ortadan kaldırmak için kapsamlı yıkımların yapıldığı, kentin orta çağ İslam kenti haline geldiği dönem
Osmanlı	1516-1918	Nüfusu giderek artan kentin 400 yıllık dönemde depremlere maruz kaldığı, orta çağ İslam kenti olarak geliştiği dönem
Fransız Mandası	1918-1938	Princeton Üniversitesi tarafından arkeolojik kazıların yapıldığı ve bunun yanı sıra yeni kent planlamalarının yapıldığı, Kurtuluş Caddesinin trafiğe açıldığı dönem
Hatay Devleti ve Günümüz T.C.	1939- ∞	Hatay'ın anavatanı katıldığı, Amik Gölü üzerinde ıslah çalışmalarının yapıldığı, Roma Köprüsü'nün yıkıldığı, çok kültürlü toplum yapısıyla varlığını sürdüren kentte kentsel gelişmelerin devam ettiği dönem

Çok Katmanlı Antakya kenti, kenti kuruluşundan günümüze kadar birçok yıkıcı depreme maruz kalmıştır. Kent organizasyonun oluşmasında; kültürel ve mülkiyet ilişkilerinin yanı sıra en büyük etken depremler olmuştur. Fransız Seyyah Vital Cuinet, La Turquie D'Asia adlı eserinde Antakya depremlerini hakkında: “Antakya depremleri o kadar şiddetliydi ki, nehir yatağını ve şehrin topoğrafyasını değiştirebildi.” diyerek depremin boyutlarının büyüklüğünü ortaya koymuştur (Cuinet, 1896; Rifaioğlu, 2012). Çizelge 4.3'te

görüldüğü üzere kent birçok deprem yaşayarak ve her seferinde yeniden doğarak katmanlaşarak günümüze ulaşmıştır.

Çizelge 4.3. Antakya’da yaşanan depremler (Vital Cuinet’in (1891), Ataman Demir’in (1996), Mehmet Tekin’in (2000), Zafer Sarı’nın (2015) çalışmalarından yararlanılarak üretilmiştir.)

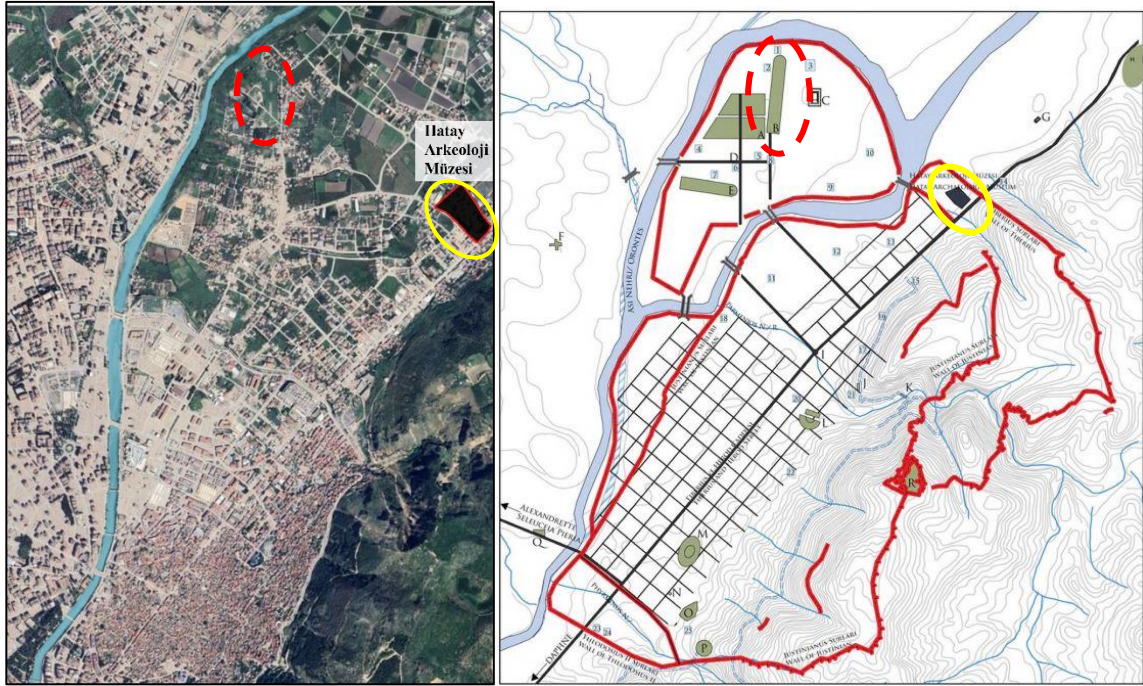
Antakya’da Yaşanılan Depremler	
Antakya harabe haline gelmiştir	M.Ö. 148
Sezar döneminde gerçekleşmiştir	M.Ö. 37
Depremin şiddetinden ırmaklar yataklarını değiştirmiştir	M.S. 115
I. Constantine zamanında gerçekleşmiştir	341
Büyük Leon zamanında gerçekleşen depremde, ada üzerindeki yerleşme tahrip olmuştur	457-458
250.000 can kaybı yaşanmıştır	526
5.000 can kaybı yaşanmıştır	528
60.000 can kaybı yaşanmıştır	587-588
Antakya ve Musul’da 20.000 can kaybına sebep olmuştur	847
Antakya’da bütün evler yıkılmış, kale burçları harap olmuştur	868
10.000 can kaybı yaşanmıştır	1053
Haçlılar zamanında gerçekleşen depremde kent tamamen tahrip oldu	1115
80.000 can kaybı yaşanmıştır	1170
Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir	1615
Osmanlı döneminde gerçekleşen büyük sarsıntıda 30.000 can kaybı yaşanmıştır	1822
Osmanlı döneminde kentteki binaların yarısının yıkıldığı depremde 1.000 can kaybı yaşanmıştır	1872

4.2.Fiziksel Katmanlar

Kent hafızasını oluşturan Fiziksel Katmanlar başlığı altında kent organizasyonundaki değişiklikler ve kent hafızasında önemli yere sahip yapılar ele alınacaktır. Tarihsel katmanlarla farklı medeniyetler ışığında, kültürel katmanlar etkileşiminde oluşan Fiziksel Katmanlar, kentlinin somut olmayan değerlerinin somut yansımaları olması açısından büyük öneme sahiptir. Bu somut yansımaların büyük bir kısmı, 6 Şubat 2023 depremiyle birlikte maalesef yıkıma maruz kalmıştır. Kent hafızasına etki eden bu değerlerin fiziksel katmanlar ışığında tanımlanarak kent hafızasında geleceğe taşınması ve oluşacak yeni yapılaşmanın bu değerler referansında oluşturulması amaçlanmaktadır.

4.2.1. Helenistik ve Roma Fiziksel Katmanı

Seleukos Döneminde (M.Ö.303-M.Ö.64); ikisi Akdeniz kıyısında olmak üzere Laodiceia ve Seleucia Pieriai, ikisi iç kesimlerde Asi nehri üzerindeki Antakya ve Apamea olmak üzere dört kardeş şehirden oluşan bir sistem olarak Tetrapolis kuruldu (De Giorgi & Eger, 2021, sy.23). Camus’a (1890; Demir, 1996, sy.174) göre, Kral Seleukos Antigoin’e den Yahudiler’i, Makedonlar’ı, Yunanlılar’ı Tetrapolise getirerek onlara ayrı birer semt kurma hakkı vermişti. Antakya’daki var olan kültürel ve etnik zenginliğin temeli, kuruluş sürecine kadar dayanmakta idi. İlk kurulan Antakya şehri için iki yerleşimden bahseden Camus’a göre ilk sakinler nehir boyunca uzanan düzlüğe, askerler ise Silpius’a (Habibi Neccar Dağı) ya da akropole yerleştirildiler. Bu iki mahalleye ek olarak III. Antiochus (M.Ö. 227-187) tarafından, adanın etrafı surla çevrelenerek üçüncü bir mahalle yapıldı. Le Camus’un Notre Voyages Aux Pays Bibliques’te (1890; Demir, 1996, sy.175) belirttiği üzere, Antik çağda varlığı bilinen Ada’ya kulelerle donatılmış beş köprü ile ulaşıyordu. Ada’da yer alan kraliyet sarayı ise adanın dörtte birini kaplayacak büyüklükte olduğunu belirtmektedir. Kraliyet sarayının yanında bir de sirk olduğunu söyleyen Camus, saraya ulaşımın kentin birbirine paralel iki büyük caddesini (Herod ve Tiber) dik olarak kesen bir kolonadlı caddeyle gerçekleştiğini belirtmektedir (Şekil 4.16).

Şekil 4.17. Ada'nın günümüzdeki konumu

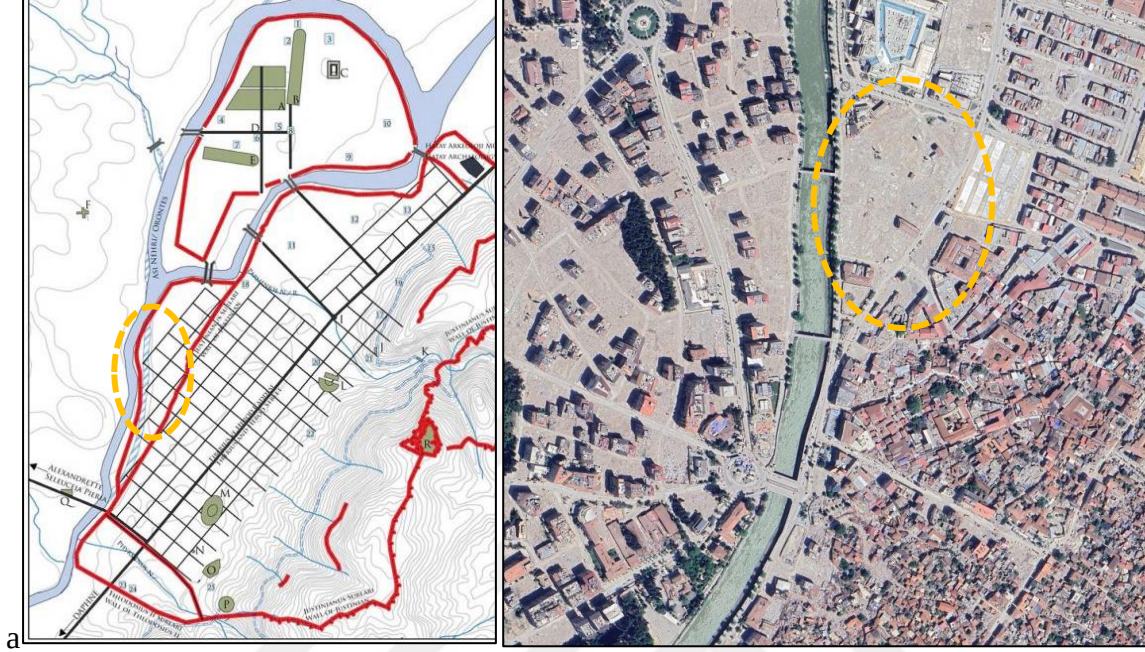
- a. Google Earth Görüntüsü (Erişim: 11.06.2023)
- b. Ada'nın konumu (Pamir, 2014, sy.252)

Şekil 4.18. Hipodrom'un doğu kanadındaki merdiven kalıntısı (Pamir, 2014, sy.254)

450 yılında gerçekleşen depremle harabeye çevrilen ada, 20.yy. başlarına doğru sığ bir dere haline geldi. 1930'lu yıllarda Fransız Mandası Yönetiminde dere toprakla doldurularak Ada'nın kara ile birleştirilmesi sağlandı (Nakib, 2012, sy.32). Güneyde yer alan kolunun kuruduğu Ada (Demir, 1996), günümüzde İstiklal Caddesi ile Asi Nehri arasında, Haraparası Mahallesiindeki Ada Çarşılarının ve Antim İş Merkezi'nin bulunduğu

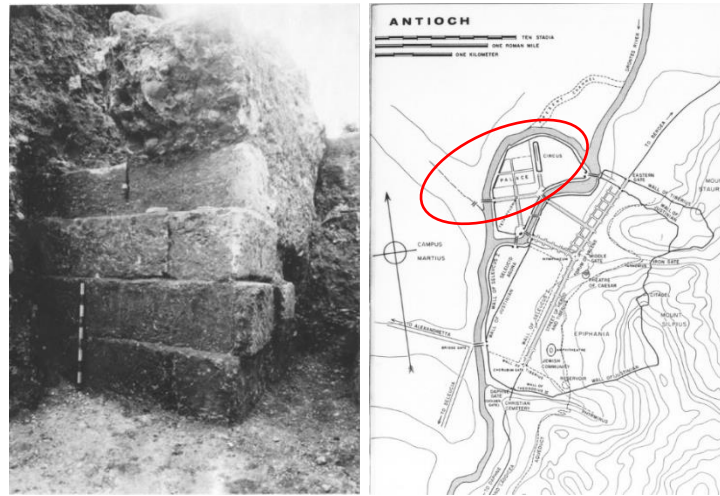
alanı kapsamaktaydı (Şekil 4.19). Önceden nehir yatağı olan bu alanda yer alan yapıların neredeyse tamamının 6 Şubat 2023 depreminde yıkıldığı görülmektedir.

Şekil 4.19. Kent merkezinde yer alan Ada'nın konumu

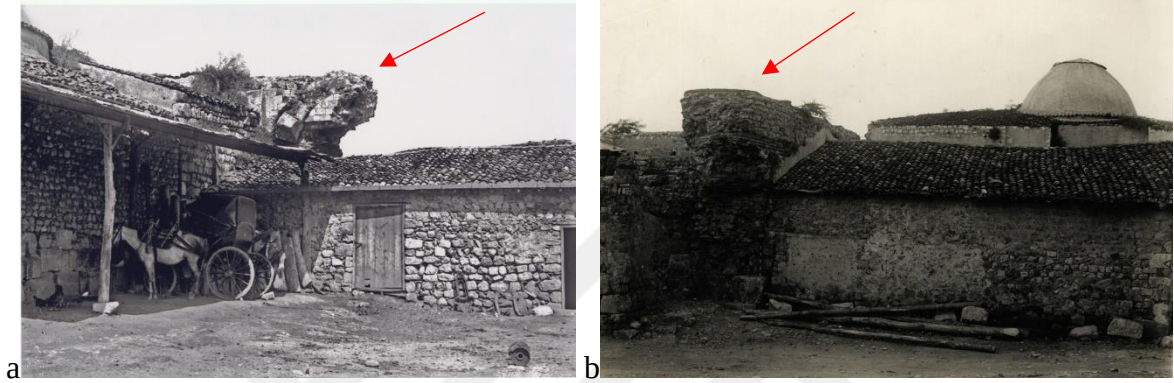
a. Pamir, 2014, sy.252, b. Google Earth, Erişim: 05.06.2023

Şekil 4.20'de görülen Princeton kazıları sonucunda Ada'nın kuzey kısmında bulunan kuru bir şekilde örülmüş kesme taş blok duvar, De Giorgi & Eger'e göre (2021, sy.38) adanın kuzey çevresini ve anıtsallığını tanımlayan surların varlığını göstermektedir.

Şekil 4.20. Ada'nın kuzeyinde bulunan sur kalıntısı (Princeton Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü)

En az sekiz farklı yapı evresi ve birçok onarımdan geçen kentin güvenliğini ve sınırlarını oluşturan surların, kentin kuruluşundan başlayarak Haçlılar dönemine kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir (De Giorgi & Eger, 2021, sy.35). 1932-1939 yılları arasında Princeton Üniversitesi'nin yürüttüğü Orontes'te Antakya Kazısı Komitesi'nin çalışmalarında elde edilen bilgilere göre bu surların kalıntılarının kimi yerde bir eve kimi zaman bir hamama cephe olarak entegre edildiği görülmektedir (Şekil 4.21.)

Şekil 4.21. Bir zamanlar kentin sınırlarını belirleyen surların kent içerisindeki kalıntılarının kullanımı (Princeton Üniversitesi)

- a) <http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/13723> 27.07.1934 (Erişim: 24.05.2023)
b) <http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/13775> 24.08.1934 (Erişim: 24.05.2023)

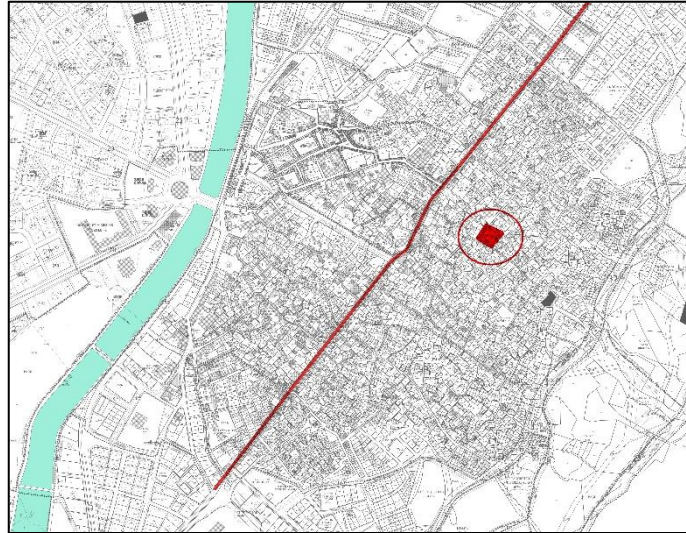
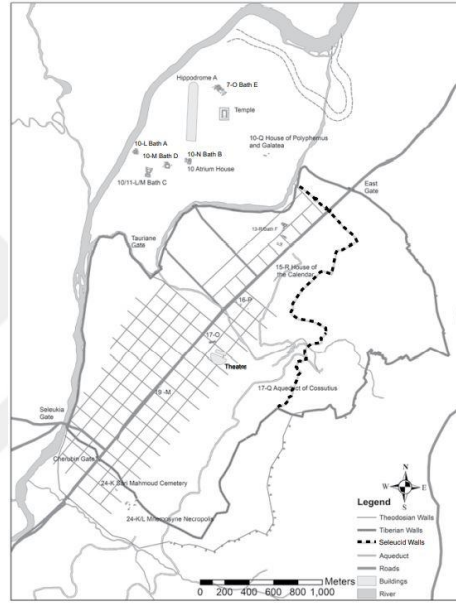
İplik Pazarı Mahallesi'nde, Kurtuluş Caddesi'ne yakın bir mevkide Teleferik Alt İstasyonu olarak planlanan alanda yapılan sondaj çalışmaları ile ortaya Roma villa kalıntılarıyla birlikte figürlü mozaikler çıkarılmıştır.

Şekil 4.22. Roma Dönemi kalıntıları

- a) 1936 yılında açığa çıkarılan Roma borularının detayı ve altında Helenistik çakıl döşeme (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton)
- b) Roma Dönemi villa kalıntısı, Teleferik Kazısı (<http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik> , Erişim: 25.05.2023)

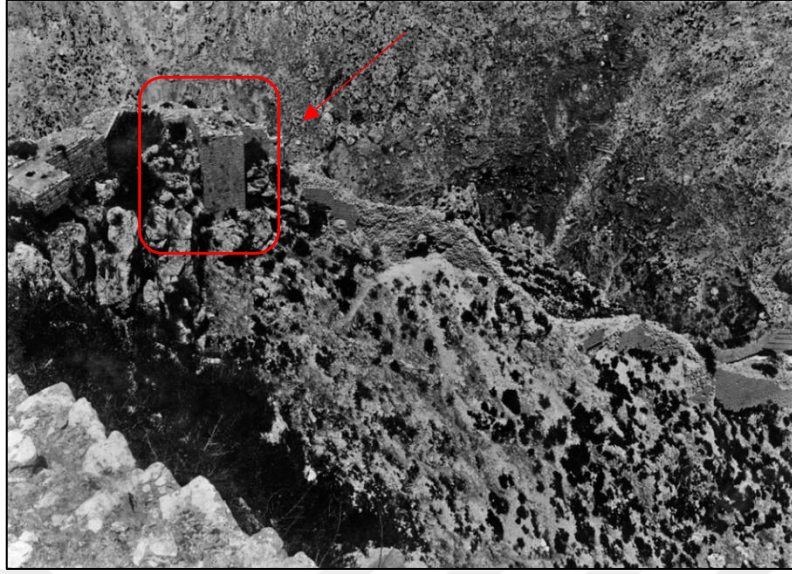
Şekil 4.23'te Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen kent organizasyonunda Kolonadlı Caddenin konumu ile günümüzdeki Kurtuluş Caddesi'nin konumu görülmektedir.

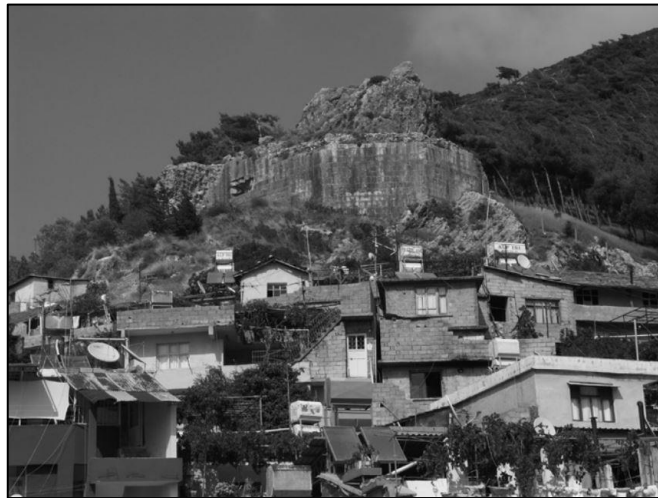
Şekil 4.23. Roma Dönemi Villa Kalıntılarının Çıkarıldığı Teleferik alanı ve Kolonadlı Cadde

a. De Giorgi & Eger, 2021, sy.87

b. Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı, 2019

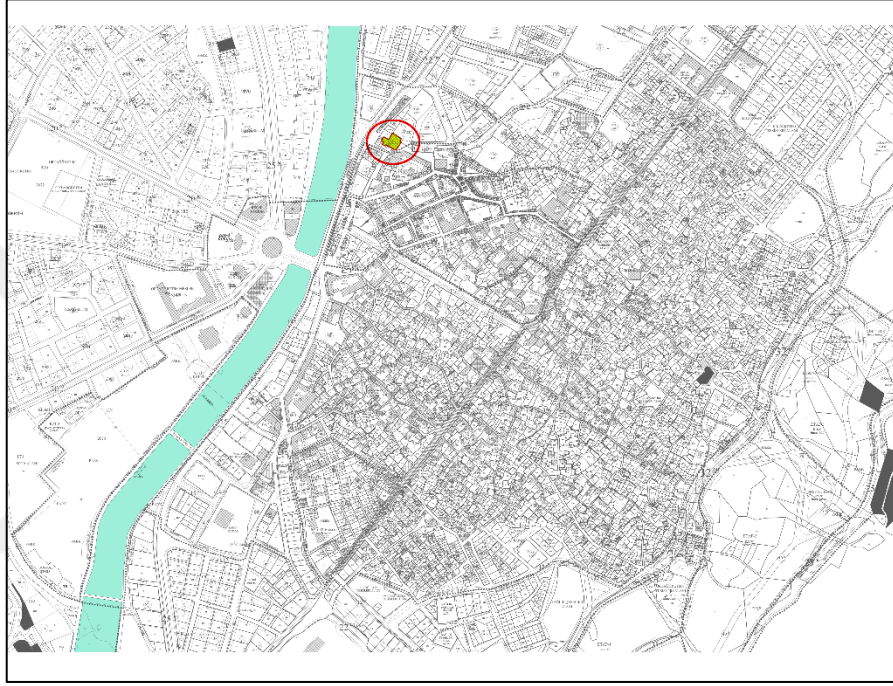
Şekil 4.25. Silpius Dağı üzerinde yer alan sarmıç ve surlar (Princeton Üniversitesi)

Şekil 4.26. Antakya'nın Jüstinyen surlarının I. Kulesi (De Giorgi & Eger, 2021, sy.210)

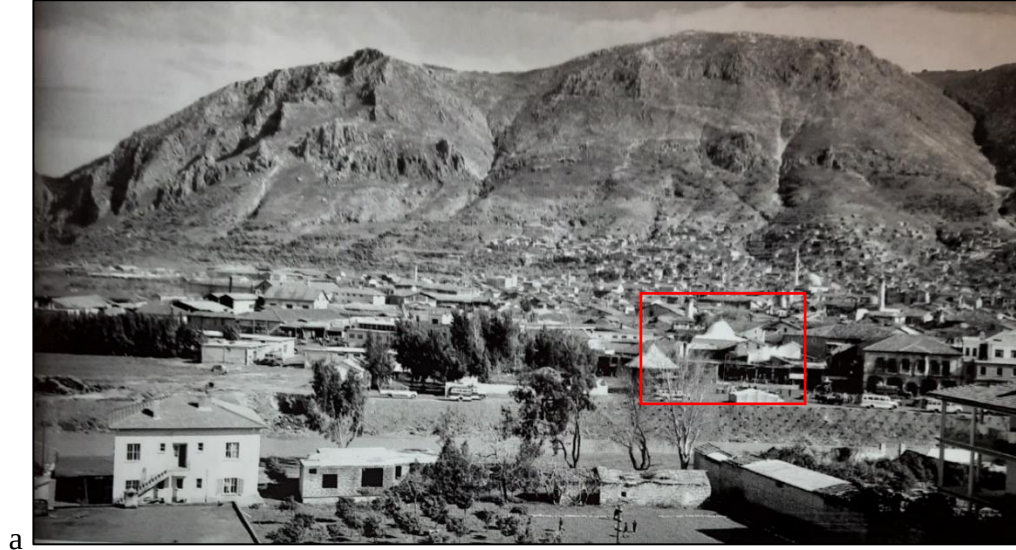
4.2.3. Selçuklu Fiziksel Katmanı

Memlûk kaynaklarında adına rastlanılmayan ve Osmanlının ilk kuruluş yıllarında varlığı tespit edilen hamamlar arasında yer alan Meydan Hamamı (T.C. Hatay Valiliği, 2011, sy.223) Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün belirttiği üzere Selçuklu Dönemi Eseri olarak kabul edilmektedir (Şancı, 2006).

Şekil 4.27. Selçuklu Katmanı

Meydan Hamamı: Hamamın 1710 yılından itibaren çeşitli tarihlerde İshak, Süleyman, Eyyubi, Cafer Ağalar tarafından onarımı yapılmıştır. Ahmet Nacar'ın işletmeciliğini yaptığı 1940'lı yıllarda bir süre Cumhuriyet Hamamı olarak anılmıştır (Nakib, 2012, sy.216). Zahire Çarşısı ya da Buğday çarşısı olarak bilinen günümüzde ise Meydan Çarşısı olarak anılan bölgede yer alan hamamın giriş kapısı Selçuklu motifleri ile bezelidir. Şancı'ya (2006, sy.342) göre Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Selçuklu Dönemi eseri olarak kabul ettiği Meydan Hamamı, taç kapı üzerinde zikzak işlenmiş kemer formu ile Anadolu'ya yer alan Bursa Ulu Cami pencereleri, Kahramanmaraş Taş Medrese Kümbeti taç kapısında yer alan Memlûk Dönemi Eserleri detayına sahiptir.

a

b

c

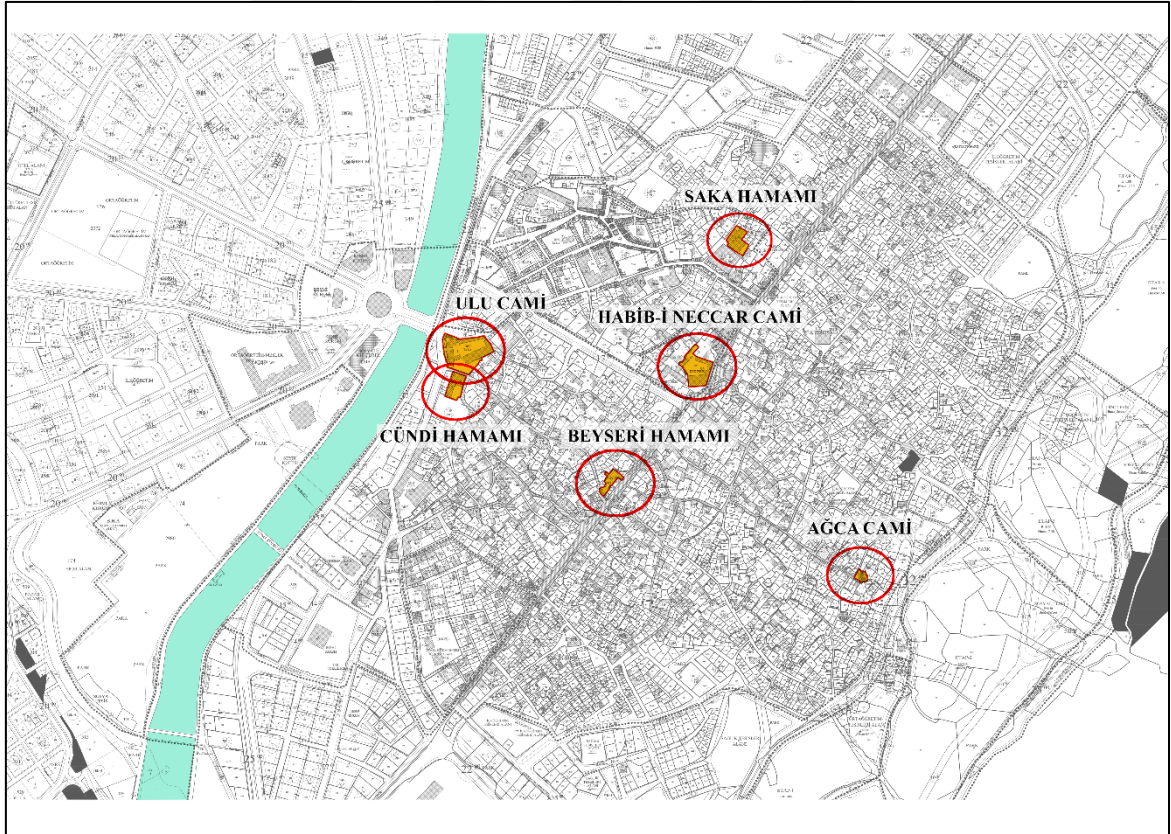
d

Şekil 4.28. Meydan Hamamı

- a) 1950 yılında Antakya (Cafer Türkmen, 1950; Demir, 2016)
- b) Meydan Hamamı (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv)
- c) <https://atlas.harita.gov.tr/>, Erişim:18.06.2023
- d) <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>, Erişim: 18.06.2023

4.2.4. Memlûk Fiziksel Katmanı

1084 yılında Süleyman Şah tarafından fethedilen ve Türk imar faaliyetlerinin başlatıldığı Selçuklu Dönemi'nden sonra Antakya'da 1098 yılında Haçlıların eline geçmiş ve kentteki Türk ve İslami eserler ortadan kaldırılmıştı. 1268 yılında Baybars'la birlikte Memlûk hakimiyetine giren Antakya'da Haçlılardan kalan eserler yıkılarak yeni bir imar faaliyetine girilmişti. Haçlılar zamanında su dolapları, hamamlar, camiler yapılmış ve Haçlılar zamanındaki birçok kilise camiye çevrilmiştir. Bunlardan biri de Habibi Neccar Kilisesi'dir. Baybars tarafından bu kilise onararak camiye çevrilmiştir (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.170). Kentin en eski camisi olma özelliği göstere Ulu Cami de Memlûk Döneminin izlerini taşımaktadır, kitabelerde caminin ve minarenin çeşitli dönemlerde tamir edildiği anlaşılmaktadır (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.170). Beyseri Hamamı, Saka Hamamı, Cindi Hamamı ve Ağca Cami de bu dönem eserlerindendir.

Şekil 4.29. Memlûk katmanı

Habibi Neccar Cami: Önceleri Roma mabedi, daha sonra kilise, sonrasında ise camiye dönüştürülen Habibi Neccar Cami'nin medrese duvarı üzerinde Memlûk hükümdarı Baybars'ın adı (El Melik üz-Zahir) yazılı kitabe bulunmaktadır (Demir, 1996, s.80). Bu kitabe Habibi Neccar Cami'nin bulunduğu alanda Memlûklerden itibaren kullanılan bir cami olduğunu göstermektedir. Habibi Neccar Cami'nin bulunduğu yer hakkında Nakib de (2012, s.138) aynı şekilde başlangıçta Greko-Romen tarzında yapılmış bir tapınak olduğunu, daha sonra tapınağın yerine kilise inşa edildiğini ve Memlûk sultanı Baybars'ın 1268 yılında Antakya'yı fethetmesiyle kiliseyi camiye çevirdiğini belirtmektedir. Cami içerisinde yer alan medrese, Antakya'nın en eski medreselerinden olup önce Halil Ağa tarafından yaptırılmış daha sonra ise Mürselzade Hasan Ağa tarafından Hicri 1280 (Miladi 1864) yılında yenilenmiştir. Caminin avluya giriş kapısı üzerindeki kitabesinde şöyle yazmaktadır (Nakib, 2012, s.138);

*Minnet ol fâtihi 'l-ebvâba tamam oldu imar
Himmet-i belde ahalisi bu babda der-kâr
Bâb-ı tarihini Râauf açdı cenab-ı isneyn
Habbezâ Cami-i Sultan Habibün Neccar. (Hicri 1280)*

Avlusu kesme taşlı cami, Kurtuluş Caddesi tarafından ve güney-batı tarafından olmak üzere iki girişe sahiptir. Şekil 4.30'da caminin deprem öncesinde çekilen fotoğrafları yer almaktadır.

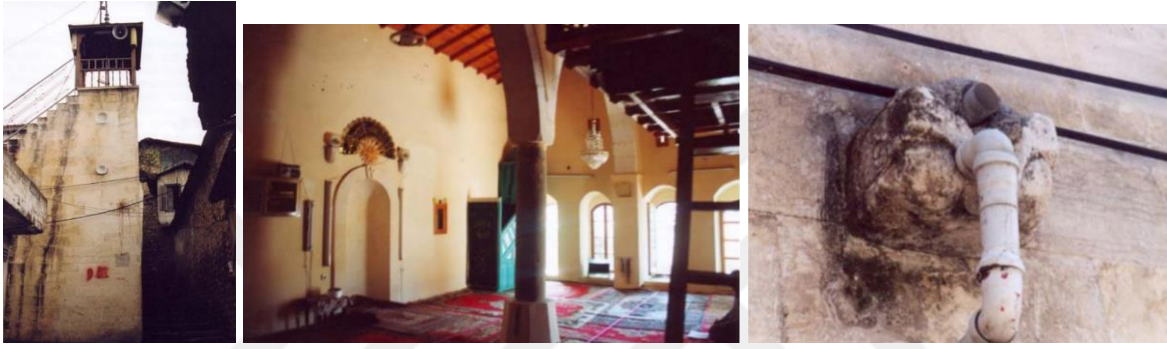
Şekil 4.30. Habibi Neccar Cami (Kayış, T. 04.04.2022, Kişisel Arşiv)

Ulu Cami: Meml k dönemi eseri olan ve Antakya'nın en eski camisi olduğu bilinen Ulu Cami, yapıldığı ilk dönemde külliye camisi olarak işlev görmekteydi. Külliye camisi ve çevresinde yer alan C ndi Hamamı, Bedesten ve Kütüphaneden oluşmaktaydı. Birçok depreme maruz kalan cami 16.yy. da yıkılıp yeniden yapılmış, 1988-1989 yılında da büyük bir onarımdan geçmişti. Kubbesi ahşaptan yapılan caminin avlusunun batı yönünde Fehmi Paşa ve iki eşinin gömülü olduğu bilinmektedir (Nakib, 2012, s.309). Hürriyet Caddesi tarafından ve Uzun  ar ı Caddesi tarafından olmak üzere iki giriş kapısı bulunan cami sokaklar arasında geçiş olarak da kullanılmaktaydı. Nakib (2012, s.309), Antakya'da vefat eden Sünni vatandaşların cenaze namazının bu camide kılındığını belirterek, cenazenin bulunduğu tabutun arka kapıdan (Uzun  ar ı Caddesi tarafından) cami avlusuna geçirildiğini ve cenaze namazı sonrasında tabutun  n kapıdan (Hürriyet Caddesi tarafından) camiden çıkarıldığının adet olduğunu belirtmektedir.

Şekil 4.31. Ulu Cami (Kayış, T. 05.06.2021, Kişisel Arşiv)

Ağca Cami: Mete Caddesi ile Şekercik Sokağının kesiştiği köşe başında yer alan caminin ilk yapım tarihi bilinmemekle birlikte yapıda yer alan onarım kitabesinde onarım yılı olan 1842 tarihi yazılmaktadır. Ağca Cami 17.yy. sonlarında Antakya’da vakfı bulunan cami ve mescitleri arasında geçmektedir (Sahillioğlu, 1991; Şancı, 2006, sy.159). Şancı’ya göre mescitte kullanılan aslan başlı çörten Osmanlı Öncesi Türk Sanatında uygulanan örneklerden olmakla birlikte bu aslan veya pars figürünün Memlûk Sultanı Baybars’ı sembolize ettiği ve caminin 13. yy. sonlarında Baybars’ın Antakya’yı fethettiği ilk yıllarda yaptırılmış olabileceği belirtilmektedir.

Şekil 4.32. Ağca Cami (Şancı, 2006, sy.164)

Beyseri Hamamı: Kurtuluş Caddesi üzerinde yer alan ancak etrafı yapılarla çevrili olan caddeyle irtibatı kapı ile sağlanan hamam, Cindi hamamıyla birlikte Habibi Neccar Dağından Asi nehrine ulaşan Su Yolu üzerinde bulunmaktadır (Rifaioğlu, 2018, sy.551). Hamam, ismini Sultan Baybars’ın süt kardeşi Bî-seri’den aldığı bilinmekte ve mimarisiyle de Memlûkler Dönemine ait olduğunu kanıtlamaktadır (Şancı, 2006). Rifaioğlu (2018, sy.552), 1929 Fransız kadastrallerinde hamamın Kurtuluş Caddesi üzerinde iki büyük avlusu olduğunu ancak Kurtuluş Caddesinin genişletilme çalışmaları sebebiyle bu avluların kaybolduğunu belirtmektedir. Ayrıca hamam içerisinde Musevi kadınların inançları gereği bir dalma havuzunun bulunduğu ancak daha sonra bu havuzun kapatıldığı bilinmektedir. Hamamın ılıkılık bölümünde yine Musevilerin inançları gereği yerleştirilmiş taş bir sanduka olduğu bilinmektedir (Arı, 2013, sy.144). Kurtuluş Hamamı olarak da bilinen Beyseri Hamamı 6 Şubat 2023 depremlerinde hasar almıştır.

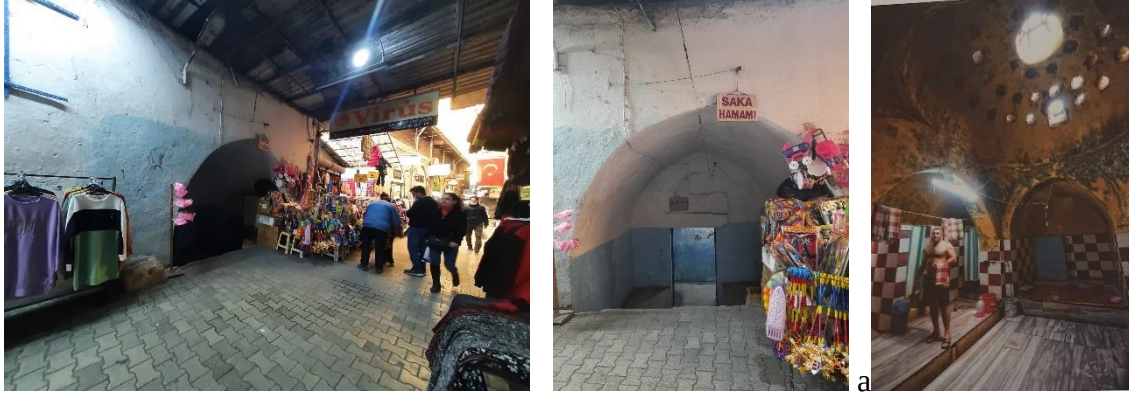
Cindi Hamamı: Kırk Asırlık Türk Yurdu Caddesi ile Kahraman Sokak kesişiminde bulunan ve sokaklara açılan iki kapıya sahip hamam, Meml  kler D  neminde Sultan Baybars tarafından yaptırılmıştır (  elik, 2020, sy.229). Cindi Hamam, Yeni Hamam gibi   ift girişli bir hamamdır.   ift ılıklıĒa sahip olma bakımından ise Saka Hamamı ile benzerlik g  sterir (Arı, 2013, sy.130). şekil 4.33'te fotoĒrafları yer alan hamam 6 şubat 2023 depremlerinde hamam b  y  k hasar alarak yıkılmıştır.

şekil 4.33. Cindi Hamamı (Kayış, T., 15.12.2021, Kişisel Arşiv)

Saka Hamamı: Bir  ok hamam gibi Saka Hamamının suyu da Asi Nehri   zerinde yer alan su dolaplarından (naura) saĒlanırdı (Nakib, 2012, sy.258). İ  erisinde t  rbe bulunan hamam, uzun   arşı i  erisinde Sokollu Mehmet Paşa Hanı ve Mahremiye Camisi yakınında bulunmakta ve Tayfur S  kmen Caddesi   zerindeki girişinden basamaklarla inilerek hamama ulaşılmaktadır. şancı'ya (2006, sy.351) g  re kubbeye ge  işte kullanılan kemerli bingiler ve

mukarnaslar Memlûk Dönemine ait olduğunu göstermekte ve Sokollu Mehmet Paşa'nın hamamı onarımından geçirdikten sonra vakıfları arasına almış olabileceği belirtilmektedir.

Şekil 4.34. Saka Hamamı (Kayış, T. 31.12.2021, Kişisel Arşiv)

a) Fotoğraf: T.C. Hatay Valiliği, 2011, sy.126

4.2.4. Osmanlı Dönemi Fiziksel Katmanı

Kent hafızasında katmanlar ışığında oluşmuş, somut olmayan değerlerin somut karşılıklarını oluşturan mimari yapılar, kent hafızasında fiziksel katmanları oluşturur. Tarihsel katmanlar içerisinde Osmanlı Dönemi'nden 6 Şubat 2023 depremine kadar ayakta kalmış ve kent hafızasında yer edinmiş önemli mimari yapılar ve bu yapılar eşliğinde gelişen cadde ve sokaklar yer almaktadır. Kentte Seleukos ve Roma döneminde oluşturulan kent içindeki ve Silpius Dağı (Habibi Neccar Dağı) üzerindeki surların, 1872 yılındaki depremle hemen hemen tamamının yıkıldığı bilinmektedir (Demir, 1996, sy.99).

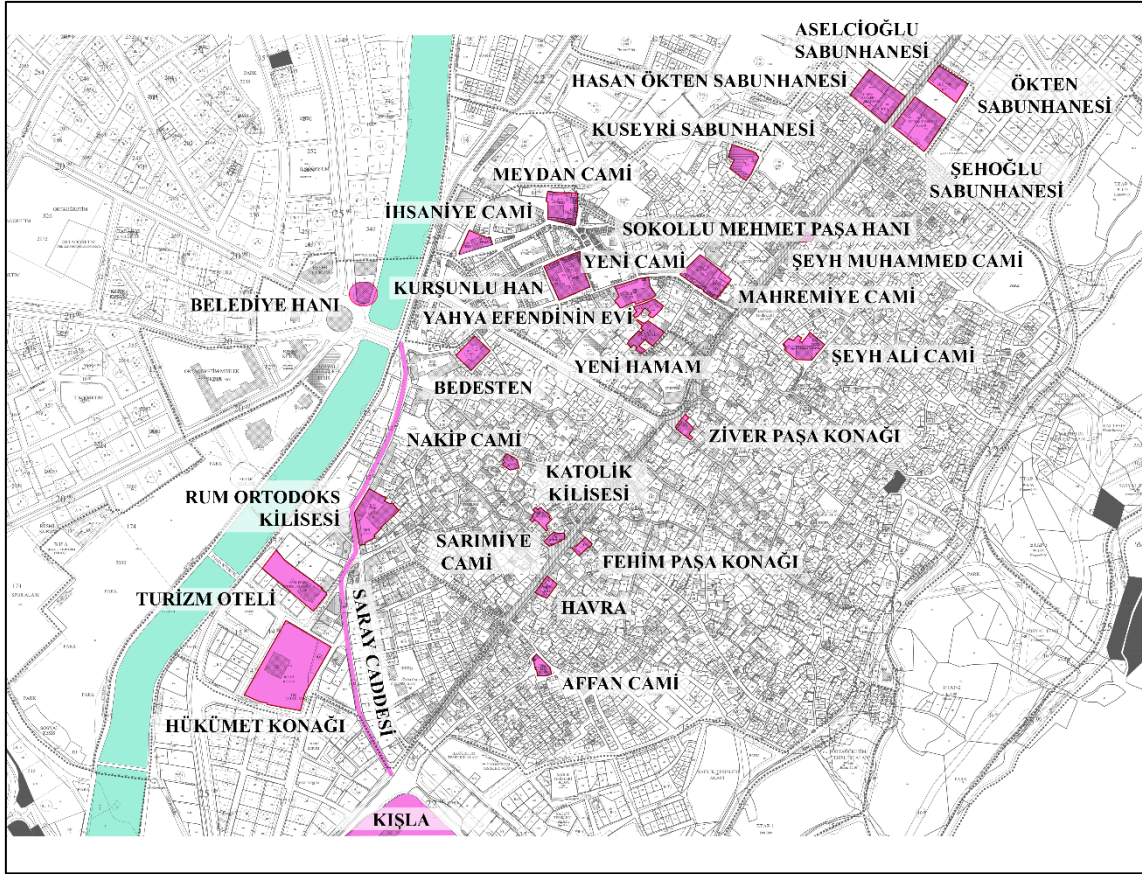
Antakya'da gayrimüslim nüfus sayımına ilk olarak 1678 yılında rastlanmaktadır. Buna göre gayrimüslimler bazı mahallelerde yoğunlaşsa da genelde Müslümanlarla beraber iç içe yaşıyorlardı. Mahsen, Şenbek, Kantara ve Günlük mahallelerinde Rumlar-Yahudiler ve Müslümanlar; Dutdibi ve Kapı bölüğü mahallelerinde ise Yahudi-Ermeni ve Müslümanlar beraber yaşamaktaydı. Diğer mahallelerde ise Müslüman Türkler bulunmaktaydı (Hatay İl Yıllığı, T.C. Hatay Valiliği, sy.213). Şekil 4.35'te J. Weulersse'nin hazırladığı haritada yer alan 1934 yılına ait mahalle isimleri ile günümüz 2023 yılındaki mahalle isimleri ve sınırları yer almaktadır. Bu doğrultuda mahalle isimlerinin değiştiği ve bazı mahalleler ile birleşerek

sayının azaldığı görünmektedir. Örneğin; 1934 yılındaki Cami Kebir, Kastal, Makbel, Chenbik mahalleleri günümüzde tek bir mahalle olarak Ulu Cami Mahallesi adı altındadır.

Şekil 4.35. Antakya'nın mahalleleri (1934 ve 2023)

- a) 1934 yılında Antakya'nın mahalleleri (J. Weulersse, 1934; Demir, 2016)
- b) 2023 yılında Antakya'nın mahalleleri (Kayış, T.)

Şekil 4.36. Osmanlı Dönemi fiziksel katmanı

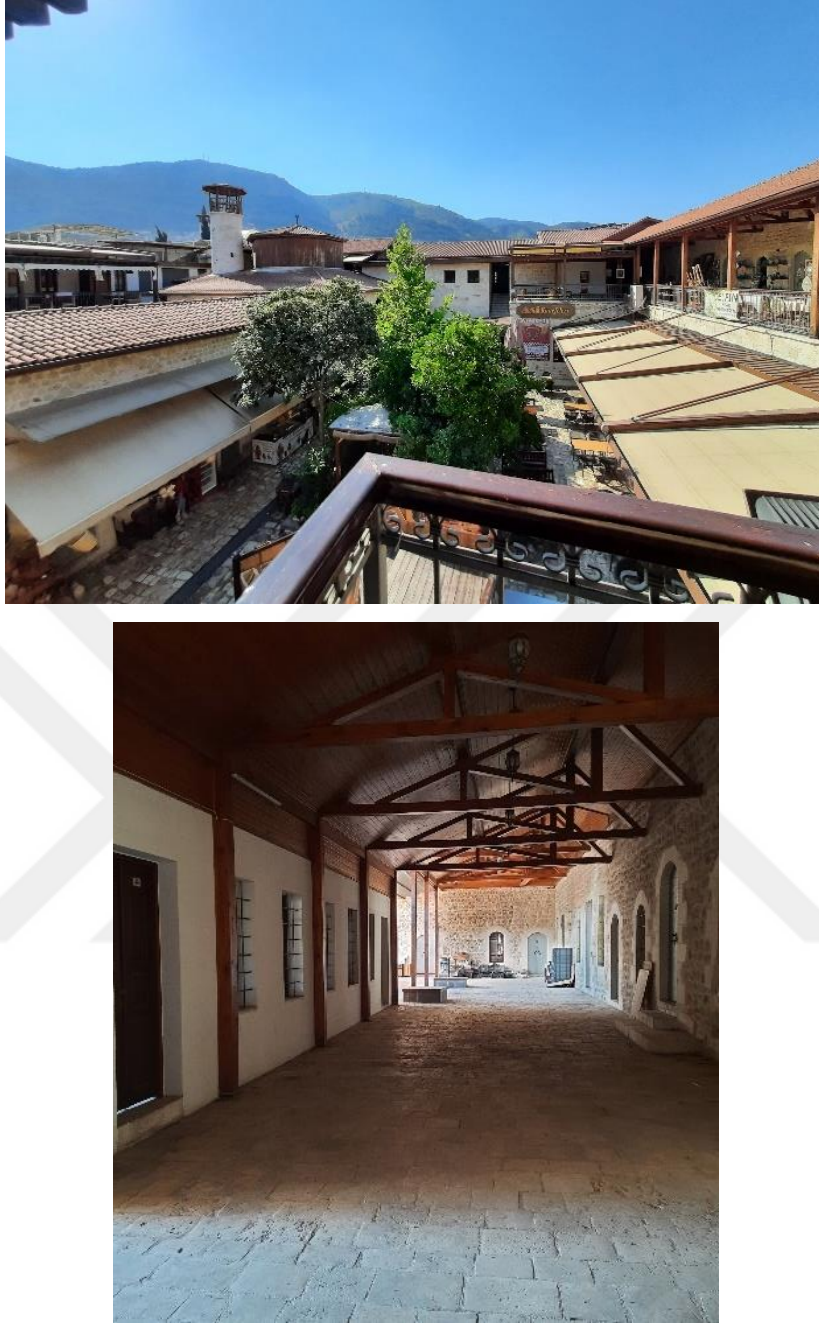
Kışla ve Saray'ın inşası: 18. yüzyılın ilk yarısında Mısırlı Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne başkaldırarak Suriye ve Anadolu'da başarıya ulaşır. Mehmed Paşa, 1833-1839 yılları arasında Antakya'yı kontrolü altına alır. Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından 1832-1833 yıllarında kente bir kışla ve Asi Nehri yakınına bir saray inşa ettirir. Bu yapıların inşasında kentte Roma, Bizans, Haçlı dönemlerinden ayakta kalabilmiş son yapılar ve surlardan sökülerek elde edilen taşlar kullanılmıştır (Demir, 1996, sy.90). Kent hafızasına etki etmiş bu yapıların malzemeleri 6 Şubat 2023 depremine kadar Saray (T.C. Hatay Valiliği) yapısını ayakta tutabildi. Ateş'e göre (2019, sy.159) Saray, Halepli ve Beyrutlu mimarlar tarafından tasarlanmıştır. Fransız Mandası Döneminde karargâh binası olarak kullanılmıştır. Hatay Devleti Döneminde üst katı Cumhurbaşkanlığı makamı, alt katı ise milletvekili lokali olarak kullanılmıştır. Daha sonra 1939 yılının ilk aylarından itibaren alt kat Emniyet Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir (Nakib, 2012, sy.260). Şekil 4.37'de yer alan Saray (T.C. Hatay Valiliği), inşasından günümüze kadar gerek yapım malzemeleri gerek işlev değişiklikleri ile kent hafızasında yer edinmiştir. Bu değerli yapı, 6 Şubat 2023 ve 20 Şubat 2023 depremlerinde büyük hasar almıştır.

Şekil 4.37. T.C. Hatay Valiliği (Saray)

- a) Hatay Devleti Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Makamı 1938 (T.C. Hatay Valiliği, 2015)
- b) T.C. Hatay Valiliği Binası 02.06.2021 (Kayış, T. Kişisel Arşiv)
- c) T.C. Hatay Valiliği Binası 02.06.2021 (Kayış, T. Kişisel Arşiv)
- d) T.C. Hatay Valiliği Binası (T.C. Hatay Valiliği, 2013)

Kurşunlu Han: Antakya'daki hanların en eskisi olma özelliğini taşıyan Uzun Çarşı içerisinde Cuma Pazarı'nda yer alan bu han, 1660 yıllarına doğru Köprülü Mehmet Paşa tarafından sürre alayının (Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilmesi gelenek olan para ve hediyeleri götüren kabile) ağırlanması için inşa ettirilmiştir (Pierre Bazantay; Demir, 1996, sy.101). İstanbul'dan ve Anadolu'nun diğer bölgelerinden Arabistan'a gidecek Hacı adayları bu handa konaklamaktaydı (Nakib, 2012, sy.197). İki kapısı bulunan Kurşunlu Han'a hem Kundura Çarşısı'ndan hem de Uzun Çarşı Caddesi'nden ulaşılabilir ayrıca hanın avlusu bu giriş kapılarından geçilen bir yol-geçiş görevi görüyordu. Avlunun güneydoğu köşesinde küçük bir cami bulunmaktaydı. 6 Şubat 2023 depreminde bu han da zarar görmüştür.

Şekil 4.38. Kurşunlu Han (Kayış, T. 05.06.2021, Kişisel Arşiv)

Sokollu Mehmet Paşa Hanı (Çelenkoğlu Sabunhanesi, Defne Han): Antakya’da hac ve ticaret yolu üzerinde önemli bir noktada inşa edilmiş ve kuzeyinde yer alan Saka Hamamı, doğusunda yer alan Mahremiye Cami ile yolcuların temizlik ve ibadet ihtiyaçlarını birlikte karşılayacağı bir külliye görevi görmektedir (Çelenk, 1996, s.37). 1574 yılında Sokollu Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilen han, 1846 yılında Halep Valisi Vecihi Paşa tarafından tamir edilerek sabunhaneye çevrilmiş ve 1905 yılına bu işlevde kullanılmış daha sonra ise

iplik imalathanesine dönüştürülmüştür (Nakib, 2012, sy.271). Deprem öncesinde işhanı olarak kullanılan han, günümüzde Defne Han adıyla anılmaktadır.

Şekil 4.39. Sokollu Mehmet Paşa Hanı (Kayış, T., 31.12.2021, Kişisel Arşiv)

Mahremiye Cami: Kitabesi bulunmayan caminin kesin olarak yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Uzun Çarşı içerisinde Sokollu Mehmet Paşa Hanı'nın bitişiğinde inşa edilen camiye ilk görevli Çelek'in (1996, sy.29) Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtları doğrultusunda aktardıklarına göre 1861 yılında atanmıştır. Caminin yapım yılının da bu yıllar olacağı tahmin edilmektedir ancak Nakib'e göre cami Sokollu Mehmet Paşa tarafından han ile birlikte 1574 yılında inşa edilmiştir. Caminin hem Uzun Çarşı'dan hem Saka Sokak'tan olmak üzere iki girişi vardır. Uzun çarşı tarafındaki tonozlu bir koridordan basamaklarla avluya çıkılan cami 6 Şubat 2023 depremlerinde büyük zarar görmüştür.

Şekil 4.40. Mahremiye Cami (Kayış, T. 31.12.2021, Kişisel Arşiv)

Meydan Cami: Kapı üzerinde yer alan kitabeden anlaşılacağı üzere 1860 tarihinde inşa edilmiştir (Nakib, 2012, sy.214). Kentin iki yüz aşkın süredir alışveriş yaptığı Zahir Çarşısı ve Buğday Çarşısı olarak da bilinen Meydan Çarşısında yer almaktadır. Doğuda ve batıda olmak üzere iki giriş kapısı vardır. Bu kapılar cami avlusunun çarşı içerisinde bir sokak gibi geçiş vermesini sağlamaktadır. Kuzey cephesinde medrese odaları ve avluda poligonal biçimde yer alan şadırvan bulunmaktadır.

Şekil 4.41. Meydan Cami (Kayış, T. 27.12.2021, Kişisel Arşiv)

Şeyh Ali Cami: Şeyh Ali Mahallesinde yer alan cami 1517 yılında Şenköylü Şeyh Ali tarafından inşa ettirilmiştir. Antakya'nın manevi önderlerinden Şeyh Ahmet Kuseyri'nin amcası olan Şeyh Ali Efendi de maneviyatı güçlü ve dini bilgisi çok olan, etkileyici kişiliği ile tanınmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine müritleriyle birlikte katılan Şeyh Ali'nin savaşa büyük katkısı olduğu bilinmektedir. Savaştan elde ettiği kazançla hayır işi olarak Şeyh Ali Camisi'ni yaptırmıştır (Nakib, 2012, sy.290). Selçuk Caddesi ve Güngör Caddesi'nin kesişiminde yer alan ve buralardan birer girişe sahip olan cami avlusunda medrese odaları bulunmaktadır. Selçuk Caddesi tarafında dış cephe duvarında çeşmesi de bulunan caminin revaklarında işlemeli sütun başlıkları dikkat çekmekteydi. Cami, 6 Şubat 2023 depremlerinde kubbesi yıkılarak büyük zarar gördü.

Şekil 4.42. Şeyh Ali Cami (Kayış, T. 22.11.2021, Kişisel Arşiv)

Şeyh Muhammed Cami: 19. ve 20. yy. Şeyh Muhammed Mahallesi olarak anılan şimdi ise Şeyh Ali Mahallesi olarak bilinen mahallede Kurtuluş Caddesi üzerinde bulunan cami, Miladi 1718-1719 (Hicri 1131) yılında inşa edilmiştir (Nakib, 2012, sy.293). Tıpkı Sarımiye Cami gibi minaresi giriş kapısı üzerinde bulunan caminin avlusuna merdivenle ulaşılır ve avlusunun altında Kurtuluş Caddesi tarafında dükkanlar bulunmaktadır. 1932, 2007 ve son olarak 2022 yılında onarılan caminin, 6 Şubat 2023 depreminde minaresi yıkılmıştır.

Şekil 4.43. Şeyh Muhammed Cami (Kayış, T., 07.01.2023, Kişisel Arşiv)

İhsaniye Cami: 1806 yılında (Hicri 1221) Civelekzade Ebubekir Ağa tarafından yaptırılan cami depremde yıkıldıktan sonra 1877-1878 (Hicri 1293) yılında Hacı Mustafa Fehmi tarafından ikinci kez inşa ettirilmiştir. Yaptıran kişilere ithafen caminin adı Ağalar Camisi ve Civelek Camisi olarak da bilinmektedir. Cami içerisinde bahçede Civelekzade Hacı Ebubekir Ağa'ya, Antakya Müsellimi Bekir Civelek oğlu İbrahim Civelek'e, Hacı Abbas Halet Civelek'e, Hacı Edhem Civelek'e, Mustafa Fehmi Civelek'e ve Hacı Halet oğlu Mustafa Fehmi Civelek'e ait mezarlar bulunmaktadır.

Şekil 4.44. İhsaniye Cami (Kayış, T., 27.12.2021, Kişisel Arşiv)

Sarımiye (Sermaye) Cami: Kurtuluş Caddesi'nde Zenginler Mahallesinde yer alan caminin kitabesinde yazan 1719 yılı (Hicri 1131) yapım yılı olarak düşünülmektedir. Kitabede şöyle yazmaktadır:

*Şükür ta'mir-i cami hüsn-ü mukadder
Olub bin yüz otuz birde mükerrer
İlahî Sârimî Hacı Halil'den
Kabul oldu itmâmı müyesser. (H.1131-M.1719)*

Camiye minarenin altındaki kemerli kapıdan giriş sağlanıyordu. Avlusu kesme taştan oluşan cami, 2003 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılarak restore edilmiştir. Camiye ait medrese odaları 1930 yılına hizmet vermiş ancak Kurtuluş Caddesi yol çalışmalarında yıkılarak yerine beş adet dükkân yapılmıştır. 2003 yılındaki restorasyon çalışmalarında Kurtuluş Caddesi üzerinde bulunan, eski medrese odalarından çevrilmiş dükkanlar kaldırılmıştır (Nakib, 2012, sy.262). 6 Şubat 2023 depremiyle cami hasar almış, giriş kapısı üzerindeki minaresi yıkılmıştır.

Şekil 4.45. Sarımiye cami (Kayış, T., 04.07.2022, Kişisel Arşiv)

Nakip Cami: 18. yy'da yapıldığı tahmin edilen cami içerisinde medrese ve kütüphane bulunmaktaydı (Nakib, 2012, sy.228). Hicri 1290 (Miladi 1873-1874) yılında açılmış olan kütüphane güneybatı tarafında yer alıyordu (Nakib, 2012, sy.228). Antakya'nın ilk halk kütüphanesi olarak bilinen bu mekan 1940-1970 yılları arasında halk kütüphanesi olarak hizmet vermekteydi ancak daha sonra kütüphanenin taşınması ile bu mekan 1975 yılında yapılan düzenleme ile tuvalet olarak kullanılmıştır Hatay Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyonu 2018 yılında tamamlanan camide kütüphane özgün işlevine kavuşturulmuştur (<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/hatayda-tarihi-nakip-camii-restore-edildi-384803.html>, 15.09.2018, Erişim:17.06.2023). Kırk Asırlık Türk Yurdu Caddesi ile Kabaltı Sokak kesişiminde yer alan avlusu kesme taş döşeli caminin harimi, ortada yer alan korint başlıklı sütun ve iki kemerden oluşmaktadır. Ahşap külahlı minareye sahip cami, depremde büyük hasar alarak bir kısmı yıkılmıştır.

Şekil 4.46. Nakip Cami (Kayış, T. 2021)

Affan Cami: Ertuğrul Cami olarak da bilinen caminin Sultan II. Abdulhamit tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Kitabede yapım yılı olarak 1895-1896 (Hicri 1313) yılları geçmektedir. Antakyalı Alevi vatandaşların vefatlarında cenaze namazı genellikle bu camide kılınır ve cenazeler bu camiden kaldırılırdı (Nakib, 2012, sy.34). Tamamı kesme taştan yapılan caminin minaresi, cami kütlesinden ayrıdır.

Şekil 4.47. Affan Cami (Kayış, T., 07.01.2022, Kişisel Arşiv)

Musevi Havra: 1830’lu yıllarda inşa edilen Havra (Nakib, 2012, sy.160), Kurtuluş Caddesi üzerinde Sarıme Cami ve Katolik Kilisesi yakınında bulunan Musevi cemaatine ait bir ibadet yeridir. Havraya ait lojmanın altından geçilerek ulaşılan avlunun sağında bir fırın solunda ise kuyu bulunmaktadır. Ayrıca kadınlar için ayrılmış altı basamakla çıkılan bölüme sahiptir. Havra içerisinde özel bir odada geyik derisi üzerine İbrani diliyle yazılmış el yazması Tevrat muhafaza edilmektedir. Elektriğin olmadığı dönemlerde aydınlatma amacıyla tavandan sarkan şamdanlar kullanılmıştır (Nakib, 2012, sy.2023). Günümüzde Musevi nüfusu oldukça azalmaktadır. 6 Şubat depremi sonrasında yaşanan yıkım ve kayıplar, kent hafızasına yönelik planlama ve adımlar atılmadığı sürece, nüfusun azalması kaygısını içermektedir.

Şekil 4.48. Havra (Kayış, T., 15.01.2022, Kişisel Arşiv)

Rum-Ortodoks Kilisesi: 1833 yılında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın izni ile bugünkü kilisenin yerine Bizans mimari tarzında ahşap bir kilise inşa edilmiştir. Ancak bu kilise 1872 yılında gerçekleşen depremle yıkılmış ve yere dökülen yağ kandilleri ahşap kilisenin yanmasına sebep olmuştu. Yerine Sultan II. Abdulhamid'in emriyle kesme taş ana malzemeli yeni bina inşa edildi. İçerisinde okul, aşhane, kütüphane, yoksulhane, mezarlık, dini ve sivil yöneticilerin kullandıkları ayrı bölümler mevcuttu. Yapımı 1900 yılına doğru tamamlanan kilisenin Hürriyet Caddesi tarafında "Kraliyet kapısı" olarak adlandırılan kapının üzerinde "Sultanımız Abdulhamid'in himayesinde, bu kapıyı saygın, yüce Doğu Patriği Meletiyos inşa etti ve inşaatı tarihledi. 1900" yazmaktaydı. Kilise, 2000 yılında büyük bir onarımdan geçmişti. (Nakib, 2012, sy.234). 2021 yılında rölöve projesi çizilen Ortodoks Kilisesi, 6 Şubat 2023 depremlerinde büyük zarar görerek ikinci kez yıkıldı.

Şekil 4.49. Ortodoks Kilisesi (Kayış, T., 23.11.2023, Kişisel Arşiv)

Katolik Kilisesi: Avrupa'dan Antakya gelen Hristiyanlar tarafından kilise, 1852 yılında dönemin padişahından alınan özel izinle açılmıştır (Ateş, 2019, sy.51). 20. yüzyıl başlarında Gazipaşa İş Merkezi'nin yerinde bulunan Frerler Mektebi faaliyet göstermiş ve Fransız

Kilisesi adıyla anılmıştır. 1939 yılında Hatay'ın anavatanına katılmasıyla Frerler Mektebi kapatılmıştır. Kilise, cemaatine; 1939 yılından 1977 yılına kadar Kışlasaray Mahallesi'nde Fevziçakmak Caddesi'nde Vergi Dairelerinin bulunduğu binanın yerindeki tek katlı avlulu bir evde hizmet vermiştir. 1977 yılında bugünkü yerinde Zenginler Mahallesi'nde hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.178). Eski bir Antakya evinde işlevini sürdüren Katolik kilisesi, tek başına yaşayan Polina Azar'ın 1986 yılında evini Türk Katolik Kilisesi'ne intikal etmesiyle birlikte restorasyon çalışmaları sonrasında kullanıma açılmıştır (Demir, 2016, sy.396). Eski Yahudi mahallesi olarak bilinen bölgede yer alan kilise, Hristiyanlar için hem İsa'nın bazı havarilerinin yaşadığı bölge olarak hem de "domus ecclesiae" yani "ev kiliseler" olarak isimlendirdikleri özel ev olması bakımından büyük bir öneme sahiptir. 1977 yılından beri hizmet veren kilisenin bulunduğu ev 1989-1991 yılları arasında restore edilmiştir (Türk Katolik Kilisesi). Tipik Antakya evi planına sahip yapıda portakal ağaçları ve çiçeklerle süslü avluya açılan sivri iki kemerli eyvan ve eyvan arkasında küçük bir oda olan yemek odası bulunmaktadır. Eyvanın solunda ise servis birimleri (mutfak, kiler, wc) yer almaktadır. Restorasyon projesi kararıyla misafir odası ve yatak odası birleştirilerek ibadet salonuna dönüştürülmüştür (Demir, 2016). 457 parsel numarasına ve 63 envanter numarasına sahip Latin Katolik Kilisesi yapısının çevresinde bulunan 462 ve 241 numaralı parsellerdeki evler de kiliseye hizmet eden misafirhane olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.50. Türk Katolik Kilisesi (Kayış, T. 04.01.2023, Kişisel Arşiv)

Fehim Paşa Konağı: Kurtuluş Caddesi üzerinden çıkmaz sokak ile girilen gelenseksel avlulu konutun baş odasının taş döşeli avludan girilen kapısı üzerinde “Sene 1255” yazmaktadır. Miladi takvime göre 1830’larda inşa edilen iki katlı konut, uzun yıllar Sıtma Savaş Merkezi olarak hizmet vermiştir. Daha sonra Hatay Valiliği tarafından restore edilen konut, Mimarlar Odası Antakya Şubesi’ne tahsis edilmiştir. Sağda yer alan misafir odasında kalemişi süsleme yer almazken sol tarafta yer alan baş odada kalemişi süslemelerle birlikte arapça beyitler oldukça dikkat çekiciydi. Baş odada dolap kapakları ve pencere üzerinde yer alan kaside beyitleri Muhammed b. Said El-Bûsiri’nin yazdığı Kaside-i Bürde’ye ait olduğu tespit edilmiştir (A.P.Ş. Tekinalp, 2007; Tekin, M.M., 2007). Yapı gerek başodada yer alan çiçek motifleri, meyve motifleri, arapça beyitleriyle gerek cephesindeki işlemeli kesme taşlardaki bitki ve geometrik motifleriyle oldukça değerli bir Antakya konutudur. Avlusunda komşu parselle olan ortak duvarında kuyu ve sebil nişi (takası) bulunmaktadır. Yıldız formda işlemeli taş ile kapatılan sebil nişi ile kuyu arasında ayrıca sabun koymak için oluşturulmuş küçük bir niş dikkat çekmektedir. Kuyunun yanında yer alan kesme taş kemerli sonradan

kapatılan kapı, kuyunun komşu parselle ortak kullanıldığına işaret etmektedir. 6 Şubat 2023 depreminde bu değerli yapı da zarar görerek yıkılmıştır.

Şekil 4.51. Fehim Paşa Konağı (Kayış, T. 27.12.2022, Kişisel Arşiv)

Yayha Efendi'nin Evi: Yeni Cami mahallesinde, Yeni Cami'nin arka kapısının karşısında bulunan ev harem ve selamlık olarak iki bölümlüdür. Büyük ve küçük olmak üzere iki avluya sahip yapının büyük avlu ve çevresindeki mekanlar harem bölümünü, evin sağ tarafı ise selamlık bölümünü oluşturmaktadır. Zemin katında sokağa hiç pencerenin açılmadığı ve hareme hizmet eden dönme dolap bulunan tipik Antakya evi, 1840 yılında Şair Yahya Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı daha sonra oğlu Asaf Adalı'ya, daha sonra ise Asaf oğlu Sedat Adalı'ya intikal etmiştir (Demir, 2016). Şekil 4.52'de fotoğrafları yer alan ev 6 Şubat 2023 depreminde zarar görmüştür.

Şekil 4.52. Şair Yahya Efendi'nin Evi (Kayış, T. 05.05.2016, Kişisel Arşiv)

Ziver Paşa Konağı: Habibi Neccar Cami'nin karşısında bulunan konak, 19.yüzyılda Katipzade Ziver Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Nakib, 2012, s.340). Konağın zemin katındaki Kurtuluş Caddesi'ne bakan çapraz tonozlu mekanları dükkan olarak kullanılıyordu. Birinci katta ahşap kemerli camekanların avluya açıldığı konakta kök boyalı ahşap tekne tavanlar yer almaktaydı. Konak 6 Şubat 2023 depreminde büyük hasar almış, Kurtuluş Caddesi tarafındaki kısmı yıkılmıştır.

Şekil 4.53. Ziver Paşa Konağı (Kayış, T. 25.02.2021, Kişisel Arşiv)

Adalı Hacı Mehmet Efendi'nin Konağı: Asi Nehri'nde ki Ada üzerinde, 1870'li yılların sonunda Adalı Hacı Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış, inşaatta kullanılan malzemeler Ada'ya kayıklarla taşınmıştır. Konak 1960 yılında terkedilmiş daha sonra ise yıkılmıştır. Yıkılan konak alanı çevresindeki bahçelerle birlikte çarşıya dönüştürülmüştür (Nakib, 2012, sy.33). Bu alan günümüzde Antim İş Hanı ve Ada Çarşısını kapsamaktadır.

Şekil 4.54. Adalı Hacı Mehmet Efendi'nin Konağı (Fotoğraflar; Nakib, 2012)

Rıfat Bereket Konağı (Turizm Oteli): 1900'lü yıllarda Rıfat Bereket'in Konağı olarak inşa edilmiştir (Nakib, 2012, sy.306). Asi Nehri'ne uzanan arka bahçesi ve neoklasik bezemeleriyle kesme taş kaplamalı bina, Saray'a giden yol üzerinde önemli bir konuma sahiptir. Yapı daha sonra 1920 yılında Turizm Oteli olarak hizmet vermiştir.

Belediye Hanı: Antakya'da belediye örgütünün kuruluş tarihi 1815 yılına dayanmaktadır. Belediye Hanı, 1900-1904 yılları arasında dönemin belediye başkanı Bereketzade Reşit Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. 1930 yılına kadar belediyeye bağlı iş yeri ve gazhane olarak hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.88). Belediye Hanının bulunduğu bu alana Fransız Mandası Döneminde sinema yapısı (Cine Empire) inşa ettirilmiştir.

Şekil 4.55. Belediye Hanı (Mehmet Tekin; Nakib, 2012)

Bedesten: Ulucami yakınında Bez Hanı olarak da bilinen kapalı çarşı, Sokollu Mehmet Paşa tarafından 1576 yılında yaptırıldı. 20.yy. başlarında Şefik Tefik ve Hüsnü Sabuncu kardeşlerin mülkiyetinde bulunan bedesten, Sabun Kervansarayı adıyla anılıyordu (Nakib, 2012, sy.84). Çarşı ve sabunhane işlevlerinde kullanılan tarihi yapı, 6 Şubat Depremi öncesine kadar bir kısmı harabe kullanılmamakta bir kısmı ise çeşitli işlevlerdeki dükkanlar tarafından kullanılmaktaydı.

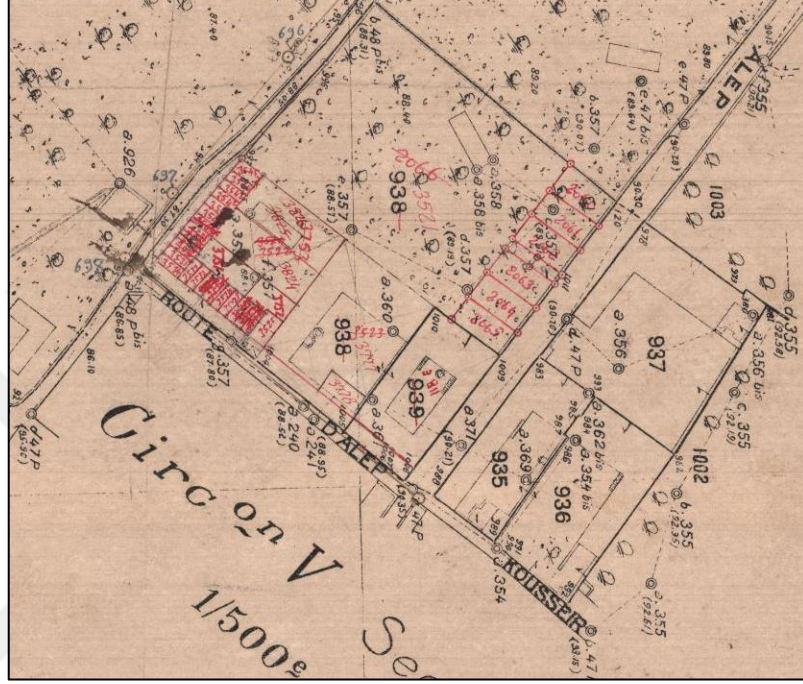
Kuseyri Sabunhanesi: Meydan Mahallesiinde, İnneiplik Caddesi ile Tayfur Sökmen Caddesinin kesiştiği köşede yer alan sabunhane, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı Dönemi eseridir. Yapı zemin katta çapraz tonozlu kapalı ve yarı açık galeriler, bodrum katta fırın, zeytin yağı kuyuları, birinci katta ise açık serim kurutma alanlarına sahip olarak geleneksel sabun üretim mekan organizasyonuna sahiptir. 1970’li yıllarda sabun için gerekli zeytinyağı üretimi ekipmanlarının kaldırıldığı ancak 1995 yılında kurulan ekipmanlarla zeytinyağı üretimine tekrar başlamıştır (Camuz, 2016, sy.322). Şekil 4.56’da sabunhaneye ait deprem öncesi fotoğrafları yer almaktadır.

Şekil 4.56. Kuseyri Sabunhanesi (Fotoğraf; Camuz, 2016, sy.97)

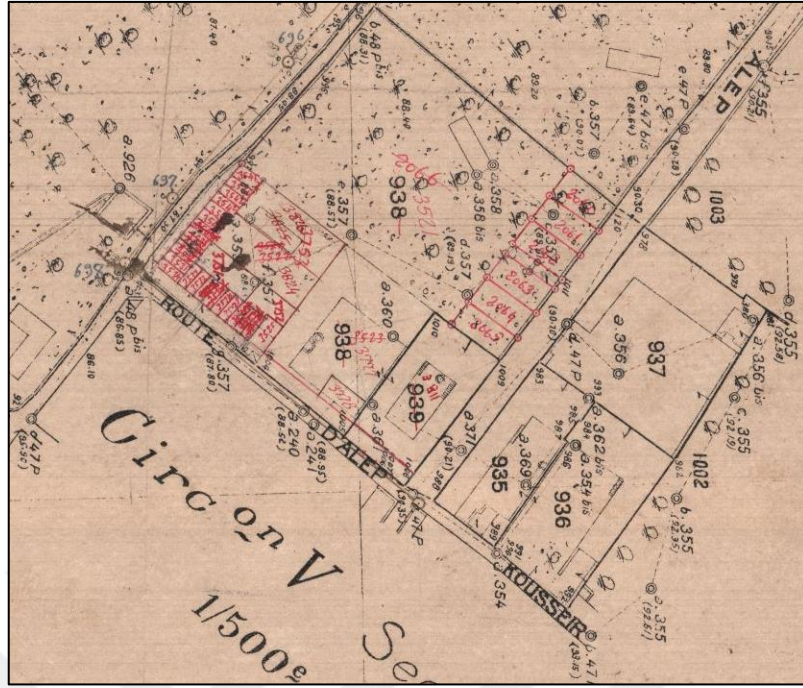
Aselcioğlu-Ökten Sabunhanesi: Tam olarak yapım tarihi bilinmeyen sabunhanelerin 19. yüzyılda oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Sabunhanenin Aselcioğlu Sabun Fabrikası kısmı 1980’lere kadar, Ökten Sabun Fabrikası kısmı 2000’lere kadar hizmet vermiştir. Fabrikanın doğu kısmında yer alan taş değirmenli zeytin kırma alanı ve polima havuzunun (zeytin ezmesinin aktarıldığı havuz) varlığı, sabun üretiminin yanı sıra zeytinyağı üretimininde gerçekleştiğini göstermektedir (Rifaioğlu & Aykaç, 2018). Şehoğlu

Sabunhanesinin karşısında Şekil 4.57’de Kurtuluş caddesi üzerinde yer alan Aselcioğlu-Ökten Sabunhanelerinin 1929 Fransız Kadastrallerinde de ayrı parsellerde yer alarak duvar ile ayrıldığı görülmektedir. Deprem öncesine kadar harabe halde bırakılan sabunhanelerin depremde özellikle Aselci Sabunhanesi büyük zarar görerek yıkılmıştır.

Şekil 4.57. Aselcioğlu ve Ökten Sabunhaneleri 1929 Fransız Kadastralı

Şehoğlu Sabunhanesi (Savon Otel): Kurtuluş Caddesi üzerinde Aselci Sabunhanesinin karşısında 1860’lı yıllarda inşa ettirildiği bilinmektedir. 1930’lu yıllarda Hacı Yusuf İskif ve Ethem Hataylı’nın ortak olarak satın aldığı sabunhaneyi 1940’larda Abdullah Şehoğlu satın almış ve sabunhane 1990’lı yıllara kadar zeytinyağı ve sabun üretim fabrikası olarak kullanılmıştır (Nakib, 2012, sy.281). Günümüzde U şeklindeki taş tonoz ve kemerleriyle dikkat çeken yapının Şekil 4.58’de yer alan 1929 yılı Fransız Kadastrallerinde kuzeydoğu-güneybatı aksında ikiye ayrılarak farklı parsellerde yer aldığı görülmektedir. 2003 yılında sabunhane, restorasyonla Savon Otel olarak hizmet vermeye devam etmiştir.

Şekil 4.58. Şehoğlu Sabunhanesi 1929 Fransız Kadastralı

Selahattin Ökten Sabunhanesi: 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği bilinen sabunhane, kuruluşundan beri aynı işlev ve aynı ailenin kuşakları arasında süregelmesi özelliği ile büyük öneme sahipti. Sabunhaneye ismini veren ve son sahibi olan Selahattin Ökten, 2008 yılında sabunhaneyi Gültoks Dış Ticaret Ltd. Şti.'ne satmıştı (Nakib, 2012, sy.239). Yapı, Antiochs Verdaa adı altında sabun üretimine devam etti. Şekil 4.59'da Princeton kazı ekibinin Kurtuluş Caddesi üzerinde bulunan sabunhanenin avlusunda kazılara başlamadan önceki ve sonraki fotoğrafı yer almaktadır. 6 şubat 2023 depreminde bu sabunhane yıkılmıştır.

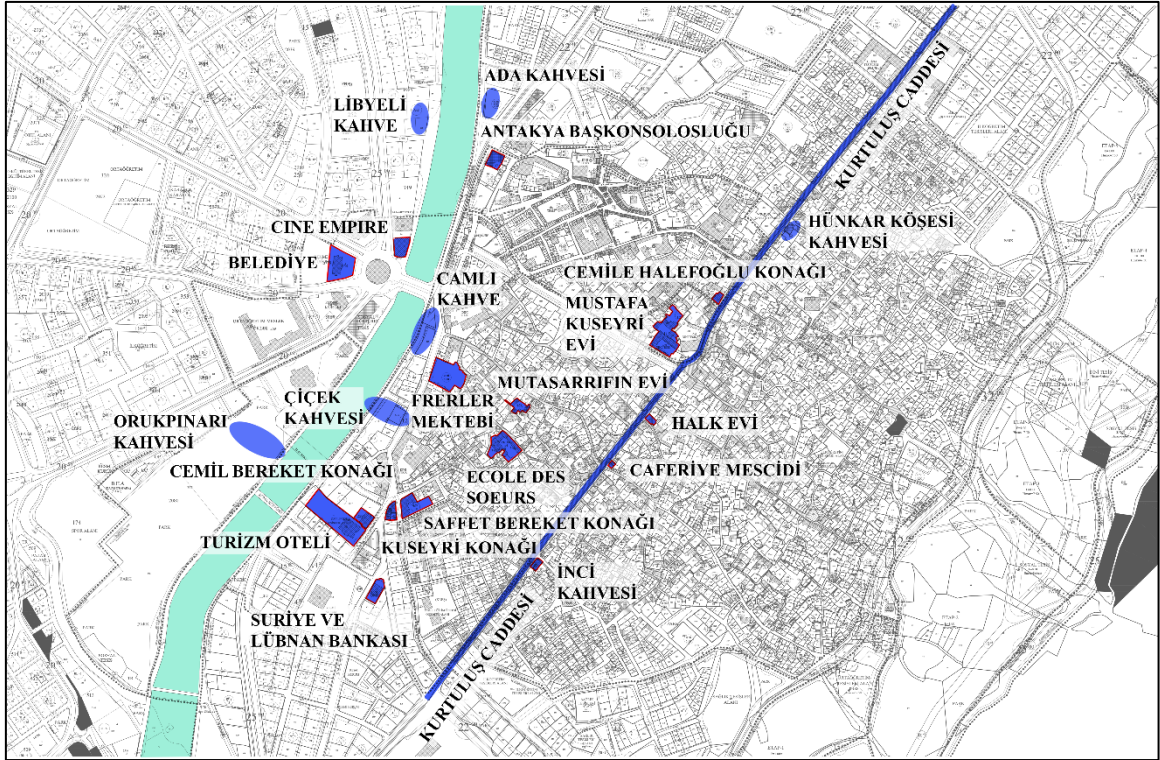

Şekil 4.59. Selahattin Ökten Sabunhanesi Fotoğrafları ve Fransız Kadastrali, 1934
(Fotoğraflar: Princeton Üniversitesi)

İplik Pazarı Kahvesi: İplik Pazarı mahallesinde 20. yy. başlarında hizmet vermiş kahvehanede Ramazan gecelerinde Hacivat-Karagöz gösterileri yapılır ve meddahlar çıkardı (Nakib, 2012).

4.2.5. Fransız Mandası Dönemi Fiziksel Katmanı (1918-1938)

7 Aralık 1918 günü Antakya'yı işgal eden Fransız askerleri, Hükümet Konağı'na giderek Fransız Bayrağı'nı çektikten sonra halka hitaben bir nutuk söyledi ve memleketin selameti adına halkın kendilerine yardımcı olmasını istedi (Tekin, 1993, sy.99). Bu dönemde önemli gelişmelerden biri olarak Ağustos 1921'de "Nehri Asi'den Elektrik İstihsalı Şirketi" adı ile Elektrik Üretim Şirketi'nin kuruldu (Tekin, 1993, sy.114). Aynı yıl faaliyetine son veren şirket, 1928 yılında açılacak olan elektrik şirketi için öncü olmuştur (Tekin, 1993, sy.114). Bu dönemde gerçekleşen en önemli imar faaliyetlerinden biri olan Kurtuluş Caddesi'nin trafiğe uygun olarak genişletilerek açılması 6 yıl, tamamlanması ise 9 yılı almıştır (Tekin, 1993, sy.54). M.S. 2. yy'da Roma Dönemi'nde 4 km uzunluğunda, 9.6 metre genişliğinde, mermer döşeli, iki yanında 3200 kolon bulunan, kent merkezinde Apollon heykeli bulunan Herod Caddesi ya da Corso; 526 yılında gerçekleşen depremde büyük hasar almış ve asırlar boyunca toprakla dolmuştu (Tekin, 1993, sy.54). Roma Dönemi'ndeki bu yol ile aynı yerde bulunan Kışla-Dördayak Caddesi olarak bilinen Kurtuluş Caddesi'nde, dönemin belediye başkanı Süreyya Bey zamanında gerçekleşen caddenin genişletilmesi ve trafiğe açılmasını içeren çalışmada, evler istimlak edilen ev sahiplerinin kimisine başka yerden arsa verildi kimisine ise bedel nakten ödendi, bazıları ise bu çalışmayı takdir ederek eini hibe etti (Tekin, 1993, sy.54). Fransız Mandası Dönemi'nde 1932-1939 yılları arasında Amerikan ve Fransız kazı ekipleri tarafından Antakya'da önemli çalışmalar yapılmıştır (Pamir, 2014). Bunun yanı sıra kentte bu dönemde şehir plancı Rene Danger, 1932 yılında yeni yerleşim alanlarında kent meydanları ve tarihi dokuda geniş ulaşım ağları önerdiği 1:10.000 ölçekli şehir planını hazırlanmış ve Antakya belediyesi tarafından onaylanan bu plan nehrin batı kıyısında ve kısmen tarihi dokuda uygulanmıştır (Rifaioğlu, 2021, sy.71).

Şekil 4.60. Fransız Mandası fiziksel katmanı

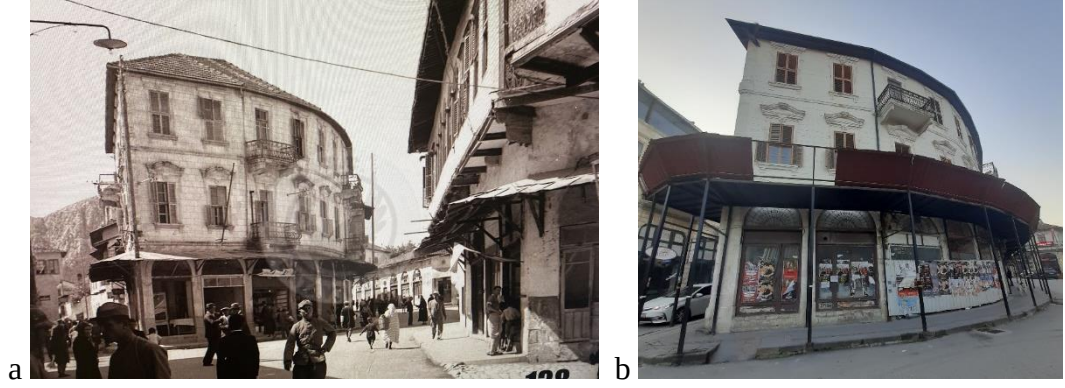
Türkiye Cumhuriyeti Antakya Başkonsolosluğu: Tam olarak yapım yılı bilinmemekle birlikte 1938 yılına ait fotoğraflarda Türkiye Cumhuriyeti Antakya Başkonsolosluğu olarak kullanılan binanın (Rifaioğlu, 2012) 6 Şubat depremi öncesi fotoğraflarında birinci katın otel ve zemin katın ise restoran ve döviz bürosu gibi farklı işlevlerde kullanıldığı görülmektedir. İşlev değişikliğinin yanı sıra özgün çatı detaylarının kaybolup yerine teras yapıldığı, birinci katta panjurların kaldırıldığı, zemin katta ise özgün kemerlerin kapatıldığı vs. gibi dışarıdan tespit edilen yapısal müdahalelerin olduğu görülmektedir. Şekil 4.61’de yapının 1938, 1950 ve 2022 yıllarına ait fotoğrafları yer almaktadır.

- a) Türkiye Cumhuriyeti Antakya Başkonsolosluğu 1938 (T.C. Hatay Valiliği, 2015)
 b) Kayış, T. Kişisel Arşiv, 29.06.2022
 c) 1950 yılında Antakya (Cafer Türkmen, 1950; Demir, 2016)

Şekil 4.61. Antakya Başkonsolosluğu'nun katmanları

Kuseyri Konağı: Dağlardan gelen suyu Asi Nehrine kavuşturan Akakir Deresi olarak bilinen sel yatağı üzerinde bulunuyordu (Rifaioğlu, 2012). Fransız Mandası Döneminde dere yatağı ve çevresi parsellere ayrılarak satılığa çıkarıldı. Saray'a giden Saray Caddesi üzerinde önemli bir konumda bulunan eğrisel köşe parsel, Kuseyri ailesinden Reşit Kuseyri'nin dedesinin babası tarafından satın alındı. 1930-1935 yılları arasında otel olarak inşa ettirilen yapı ev olarak kullanılmış ve zamanla banka, tapu grup müdürlüğü, şirket bürosu gibi farklı işlevlerde kullanılmıştır (Temiz & Kolay, 2019, sy.286). Neoklasik öğelerinde kullanıldığı Şekil 4.62'de görülen 2023 Ocak ayına ait fotoğrafta restorasyonu tamamlanmak üzere olan yapı 6 Şubat 2023 depreminde maalesef yıkılmıştır.

Şekil 4.62. Kuseyri Konağı

a. T.C. Hatay Valiliği, 2015

b. Kayış, T., 03.01.2023, Kişisel Arşiv

Saffet Bereket Konağı (Saffet Hanımın Konağı, Asya Kafe): Saffet Hanım, 1920'li yılların sonunda Hristiyan-Arap Hanno Abdo'dan evi satın almıştır. Saffet Hanım evi satın alabilmek için Dr. A. Mithat Kuseyri'den ve Dr. Alber Beyluni'den borç para almıştı. Evin Gazipaşa Caddesi tarafında Saffet Hanım çocuklarıyla birlikte yaşamış, Silahlı Kuvvetler Caddesi tarafının mülkiyeti ise Dr. A. Mithat Kuseyri'ye aitti. Zemin katındaki dükkanlar; 1920 ve 1930'lu yıllarda Royal Sineması, 1940'lı yıllarda Sümer Bank olarak hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.256). Deprem öncesine kadar Asya Kafe olarak ve zemin aktındaki dükkanlarıyla hizmet veren yapı, depremde büyük hasar alarak yıkılmıştır.

Şekil 4.63. Saffet Bereket'in (Saffet Hanımın) Konağı, günümüzde Asya Kafe (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv)

Mutasarrıfın Evi: Avlusu kesme taş döşeli iki katlı evin, 1930’lu yıllarda İskenderun Sancağının son Mutasarrıfı olan Müminzade Hacı İbrahim Ethem Bey tarafından Antakya’da görev yaptığı sırada yaz aylarında ikamet etmek için yaptırdığı bilinmektedir (Nakib, 2012, sy.223). 6 Şubat 2023 depremine kadar Esnaf ve Sanatkârlar kefalet Kooperatifi Eğitim ve Sanatevi olarak kullanılıyordu. Yapı depremde büyük hasar almıştır.

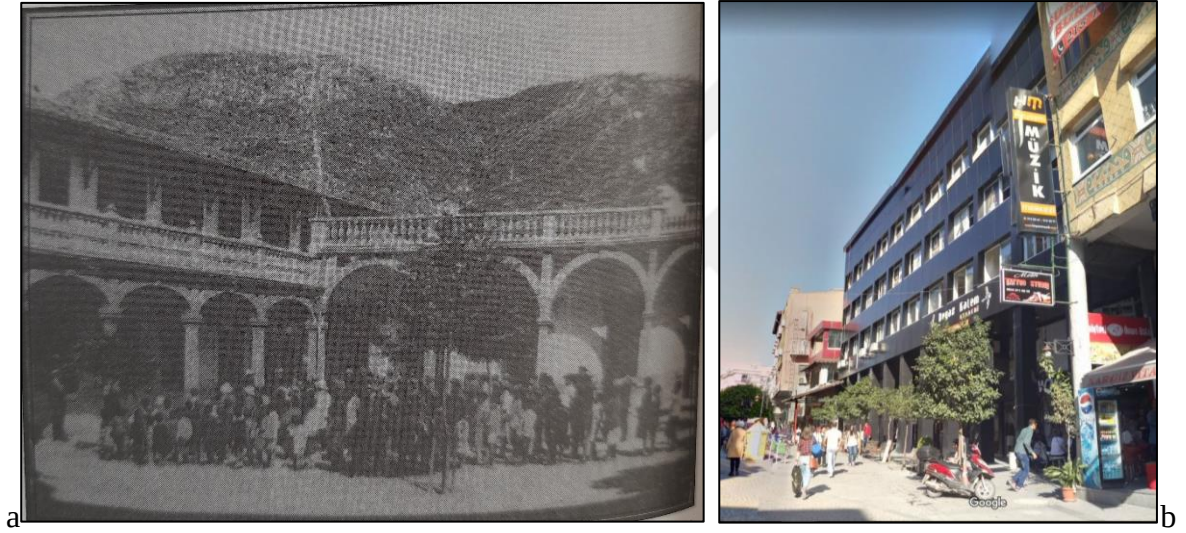
Şekil 4.64. Mutasarrıfın Evi (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Cemil Bereket Konağı: Rıfat Bereket oğlu Cemil Bereket’in 1921-1922 yılında yaptırdığı bina iki katlı bina Saray Caddesi üzerinde Eski Turizm Otelinin yanında yer almaktadır. 1935 yılında Mehmet Akif Ersoy’un bu evde misafir olarak kaldığı bilinmektedir (Nakib, 2012, sy.346). Hatay Devleti Döneminde Adliye (Adalet Bakanlığı) olarak hizmet vermiştir. Yapı 6 ve 20 Şubat depremlerinde ayakta kalabilmiş ancak zarar görmüştür.

Cemile Halefoğlu’nun Konağı: Kurtuluş Caddesi üzerinde Örnek Sokak girişinde bulunan iki katlı yapının 1926 yılında Halepli Mimar Abdullatif tarafından çizildiği ve 1928 yılında inşaatının tamamlandığı bilinmektedir. Yapının inşaatında kullanılan malzemeler ve inşaat işçileri Halep’ten getirilmiştir. Bu yapı (Nakib, 2012, sy.346). 6 Şubat 2023 depremine kadar The Liwan Hotel olarak hizmet vermekteydi.

Halk Evi: 1934 yılında Abdulgani Türkmen’in kendisine ait bir evi tahsis etmesiyle Halk Evi Antakya’da çalışmalarına başladı. Bu ev, Şehitler Mahallesinde Ay Yıldız Sokak girişinin solunda yer alıyordu (Nakib, 2012, sy.150).

Frerler Mektebi (Gazipaşa İlkokulu, Gazipaşa İşhanı): 1919 yılında inşa edilen Frerler Mektebi Fransız Mandası Döneminde erkek öğrencilerin eğitim gördüğü bir ilkokuldu. Bu okul ilk olarak 1911 yılında Fevzi Çakmak İlköğretim okulu binasında öğretim hizmetine başlamıştı ve 1919 yılında bugünkü Gazi Paşa İş Hanının olduğu yerde inşa edilen yeni binasına geçmişti. Yirmi yıl (1939 yılına kadar) Frerler Mektebi hizmet Hatay'ın anavatanına katılımından sonra kapatılarak Gazipaşa İlkokulu olarak hizmet vermeye devam etti. Daha sonra bir süre Milli Eğitim Müdürlüğü olarak hizmet veren yapı yıkılarak yerine Gazipaşa İş Hanı yapıldı (Nakib, 2012, sy.136). Saray Caddesi üzerinde bulunan bu iş hanı, 6 Şubat 2023 depremlerinde yıkıldı.

Şekil 4.65. Frerler Mektebi daha sonra Gazipaşa İlkokulu ve yerine yapılan Gazi İşhanı

a. Fotoğraf: Nakib, 2012, b: Fotoğraf: Google Earth, Erişim: 05.06.2023

Suriye ve Büyük Lübnan Bankası (Protestan Kilisesi): Yapı 1929 yılında Suriye ve Büyük Lübnan Bankası olarak inşa edilmiştir. 1939 yılında Fransız Konsoloslugu'nun yanı sıra Alman Konsolosluk Acentesi olarak hizmet vermiştir. Daha sonra Şeyhoğlu ailesinin mülkiyetine giren yapı 1970 yılında Toplum Polisi Merkez Binası olarak hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.136). Tarihi yapı daha sonra Güney Koreli Kwong Lim tarafından Medotist Protestan Kilisesi olarak ibadete açılmıştır (Ateş, 2019, sy.158). 6 Şubat 2023 depremine kadar arka tarafındaki bahçeyle birlikte Protestan Kilisesi olarak hizmet veren yapı, depremde büyük zarar alarak yıkılmıştır.

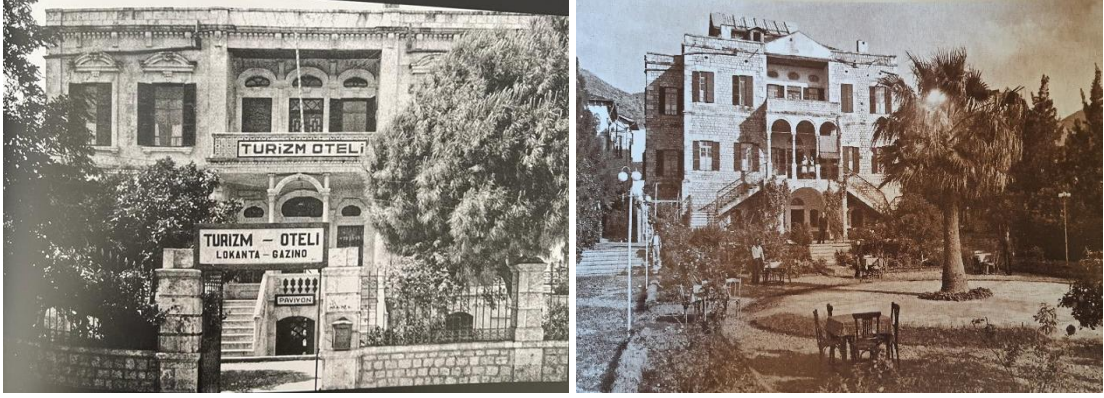

Şekil 4.66. Protestan Kilisesi (Kayış, T. 03.01.2023, Kişisel Arşiv)

Turizm Oteli (Ata Koleji): 20.yy. başlarında Rıfat Bereket Konağı olarak inşa edilen yapı 1920 yılından 1960 yılına kadar Turizm Oteli olarak otel, lokanta işlevinde hizmet vermiştir. Antakya’da ilk elektrik 3 Kasım 1931 tarihinde Turizm Oteli’ne verilmiştir. Elektrik daha sonra Hükümet Konağı’na (Saray) ve daha sonra Suriye Lübnan Bankası’na verilmiştir. Ayrıca Turizm Oteli’nin alt katı Asi Nehri kendarındaki yeni binasına taşınana kadar bir zamanlar Halk Evi Matbaası olarak da kullanılmıştır (Nakib, 2012, sy.126). Yapı, 1939 yılında Antakya Belediyesine devredilmiş, 1957 yılında büyük bir yangın geçirmiş, 1961 yılında Kız Öğretmen Okulu olarak hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.307). 1965 yılında Antakya Ata Koleji kurucusu A. Samet Kuşçu tarafından Antakya Belediyesi’nden kiralanarak günümüze kadar Özel Ata Koleji olarak hizmet vermiştir (<https://antakyaatakoleji.k12.tr/tarihce>, Erişim: 16.06.2023). Tarihi yapı, kentte ilkleri yaşayan özelliği ve farklı dönemlerde verdiği hizmetlerle kent hafızasında önemli bir yere sahiptir. 6 Şubat ve 20 Şubat depremlerinde yapı, büyük hasar almıştır.

a

b

Şekil 4.67. Eski Turizm Oteli (Ata Koleji)

a) Fotoğraf; Kayış, T., 2022, Kişisel Arşiv

b) Turizm Oteli 1940'lar, Fotoğraf; T.C. Hatay Valiliği, 2015

Cine Empire (Gündüz Sineması, Meclis Binası): Yapı, Cine Empire (Gündüz Sineması) adı ile 1935 yılında mimar Leon Benjuda tarafından sinema- gazino işlevine göre tasarlanmıştır (Demir, 2016, sy.134). 1939 yılında Hatay Devleti Meclis Binası olarak kullanılan yapı 2000'li yıllarda özel mülkiyette yer almasından kaynaklı olarak niteliksiz ve yanlış müdahalelere maruz kalmıştır. 2019 yılında kamulaştırılarak restore edilen ve Meclis Kültür ve Sanat Merkezi olarak işlev gören yapı kente tekrar kazandırılmıştır.

Şekil 4.68. Cine Empire, günümüzde Meclis Kültür ve Sanat Merkezi (Kayış, T.,27.07.2021, Kişisel Arşiv)

Ecole des Soeurs (Kız Kardeşler Okulu-Günümüzde Fevzi Çakmak İlkokulu-): Okulun bulunduğu alanda, Osmanlı Döneminde Sabiha Killez'in sahibi olduğu üç parselde konutlar yer almaktaydı. Parsellerin satın alınması, tevhid edilmesi ve konutların yıkılmasıyla 125 numaralı 1321 m²lik parselde Fransız Mandası döneminin başlarında Ecole des Souers (Kız Kardeşler Okulu) inşa edilmiştir. Fransız Mandası döneminde lise eğitiminin verildiği neoklasik cephe düzenine sahip iki avlulu okul yapısı, Hatay Devleti Döneminde Fransız Lisesi, daha sonraki yıllarda Merkez Ortaokulu, Fevzi Çakmak Ortaokulu, Antakya Fevzi Çakmak İlkokulu isimleriyle eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmüştür (Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni, 1984; Rifaioğlu, 2020). 1919 yılında yapıldığı düşünülen okul yapısı için Fransız Kadastralinde yer alan Hac işareti, yapının dini amaçla kullanıldığını da göstermektedir (Rifaioğlu, 2020, sy.83). Zenginler mahallesi Kutlu Sokak'ta (Prof. Ataman Demir Sokak) yer alan ve günümüze kadar işlevini koruyan kentin kültürel miras değerini yansıtan yapının bir kısmı, 6 Şubat 2023 değreminde zarar görerek yıkılmıştır.

Şekil 4.69. Ecole des Souers (Fevzi Çakmak İlkokulu) (MNR Mimarlık Arşivi, 2019)

Belediye Binası: 1934 yılında Belediye Reisi Halefzade Süreyya Bey döneminde, Osmaniye Mahallesi giden iki caddenin arasındaki (şimdiki Cumhuriyet Caddesi ile Adnan Menderes Caddeleri arasında kalan alandaki) mezarlığın kaldırılarak yeni belediye binasının yapılmasına karar verilmiştir (Tekin, 1993, sy.68). Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan kesme taş kaplamalı belediye binası, 1934 yılında Belediye Başkanı Halefzade Süreyya Bey tarafından yapımına karar verilmiş ancak belediye 1936 yılında yeni başkan Civelekzade Hacı Ethem Efendi tarafından açılarak işlevine başlamıştır. Fransız Mandası Döneminde yapılan Belediye Binası, 173 Ada 2 parselde yer alarak envanter numarası 206'dır (T.C.

Hatay Valiliği, 2011, sy.548). Hatay Devleti Döneminde Başbakanlık ve Maliye Bakanlığı olarak kullanılmıştır (Nakib, 2012, sy.87). Belediye Binası, 6 Şubat 2023 depreminde büyük hasar alarak yıkılmıştır.

Şekil 4.70. Antakya Belediye Binası (Kayış, T., 27.05.2021, Kişisel Arşiv)

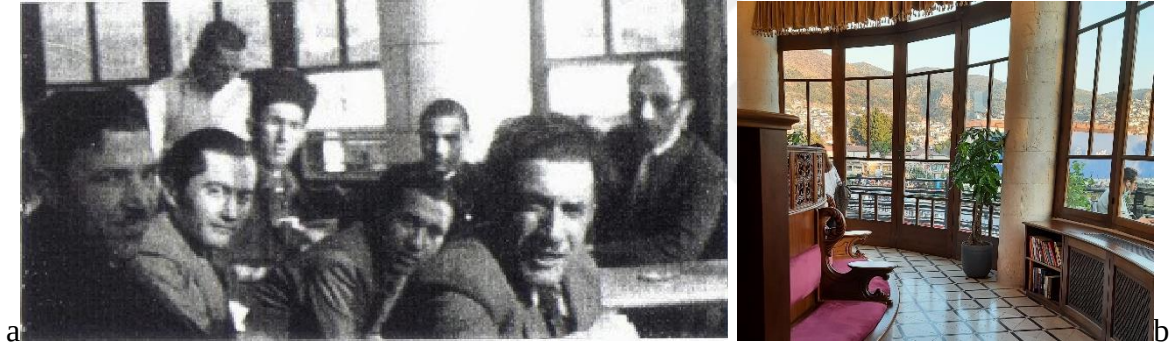
Camlı Kahve: 1927 yılında yapıldığı bilinmekte olan kahve Köprübaşı'nda, köprünün hemen bitişiğinde, Müze'nin karşı kıyısında yer almaktaydı. Antakya'da kahvecilerin ustası Mustafa Papalos tarafından işletilen, nehre doğru ahşap elemanlar ile çıkma oluşturan, etrafı camlarla çevrili kahvenin ortasında çınar ağacı bulunmaktaydı. 1950-1951 yıllarında Asi kıyısında yol açmak amacıyla yıkılmıştır.

Şekil 4.71. Antakya Köprüsü ve Camlı Kahve 1935 (T.C. Hatay Valiliği, 2015)

Orukpınarı Kahvesi: Asi Nehri üzerinde Vali Konağı tarafındaki değirmene Orukpınarı denirdi. Bu kahvenin altında nehir kenarında bir su dolabı ve değirmen vardı. Su dolabının hemen yanında olan kahve, 1920’li ve 1930’lu yıllarda hizmet vermiştir. 1934 öncesi çok nezih bir kahve olan diğer adıyla Çınaraltı Kahvesi’ne özellikle Hristiyan aileler rağbet gösterirdi. 1934 yılında Türk ve Arap taraftarların buradaki çatışmaları sebebi ile müşteri kaybetmiştir (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Empire Kahve Gazinosu: Cine Empire’in üst katında hizmet vermekteydi (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Şekil 4.72’de gazinoya ve deprem öncesinde kütüphane salonuna dönüştürülen mekâna ait aynı açıdan fotoğraflar yer almaktadır. Ahşap camekan detayı ve kesme taş kaplama betonarme kolon, mekânı tespitite referans olarak kullanılmıştır.

Şekil 4.72. Empire Kahve Gazinosu, Cine Empire Üst Katı

- a. Fotoğraf: Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001
- b. Fotoğraf: Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv

Çiçek Kahvesi: Doktorun Yeri (Doktor Basil Huri'nin Yeri) olarak bilinen, Harbiye Caddesi ile İnönü Caddesinin birleştiği köşede yer alan kahve aynı zamanda açık hava gazinosu idi. 1930'lardaki işletmecisi Yakup Tatros'tu. Asi Nehri'nin kıyısında yer alan kahvenin önünde 1930-1940'lı yıllarda su dolabı vardı. Sabahları hanımların sohbet etmeye gittikleri ve giderken ikramlarını yanında götürdükleri kahve, kırk yıl müşterilerine hizmet verdikten sonra kapanmış, yerine Çiçek Apartmanı yapılmıştır (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Kabçatılı Kahve: Uzun Çarşı'nın başında Kurtuluş Caddesi'ne yakın bir noktada yer alan kahve, 1930'lu yıllarda bir ahırın tamiriyle yapılmıştır. 1940'lı yıllarda İbrahim Zenne

tarafından işletilen kahve, 2001 yılında aynı işlevinde devam etmekteydi (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Ada Kahvesi: Eski Vakıfbank'ın arkasında, içinde okaliptüs ağaçları olan bir açık hava kahve gazinosuydu. Önünde plaj kabinleri olan ve insanların nehirde yüzdüğü kahveyi 1935-1940 yılları arasında Hameki çalıştırdı (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Nakib'in (2012, sy.32) aktardığına göre 1950'li yıllarda Harnubi'nin Ada Kahvesi hakkında söylediği tekerleme oldukça ünlüydü: *"Bu akşam ada parkında hava tiyyarasından gelik üç kız, üç suna -ve öd ve kemeçe ve kanun ve santur ve hantur; hep beraber gece on ikilere kadar keyf- son gelene yer kalmıyooo!.."*.

Libyeli Kahve: Ada Kahvesinin tam karşısında nehrin batı kıyısında (günümüzde Petek Pastanesi'nin, eskiden ise Büyük Antakya Otelinin az ilerisi) yer alan kahve 1935 yılında Vedi Münir Karabay tarafından açılmıştır. Bu kahvenin plajından nehre giren gençler, karşı kıyıdaki Ada Kahve ve plajına geçip geri dönerlerdi (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Nakib'e (2012, sy.208) göre Sinekli Kahve olarak da bilinen kahvenin ön tarafında hanımların da nehre girebilmesi için kapalı kabinler yer alırdı. Dr. Edip Kızıldağlı (Nakib, 2012, sy.208), kahvede ilk zamanlar halılar serilerek insanların yastıklarla yerlere uzandığını daha sonra küçük sandalyelerin kullanıldığını daha sonra ise masa sandalye modasının çıktığını belirtmektedir.

Hünkâr Köşesi Kahvesi: 1930'lı yıllarda açılan ve Şeyh Muhammed Camii'nin hemen yanında yer alan kahve, Fransız döneminde çetecilerin toplanma yeri olarak biliniyordu. Bu dönemde gerçekleşen "Hünkâr Köşesi Çatışması" bu kahvede geçmiştir. 1940'lı yıllarda Süleyman Çelik tarafından, 1960'larda ise Şişman Selim (Selim Tartar) tarafından işletilmiştir (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Manon'un Kahvesi: Kurtuluş Caddesinde Kurtuluş Hamamı'nın (Beyseri Hamamı) yakınlarında bir dükkânda 1930'lu, 1940'lı yıllarda hizmet vermiş bir kahvedir. Kahvede Ramazan gecelerinde Kuru Abdo adlı meddah müşterilere masallar anlatırdı (Nakib, 2012).

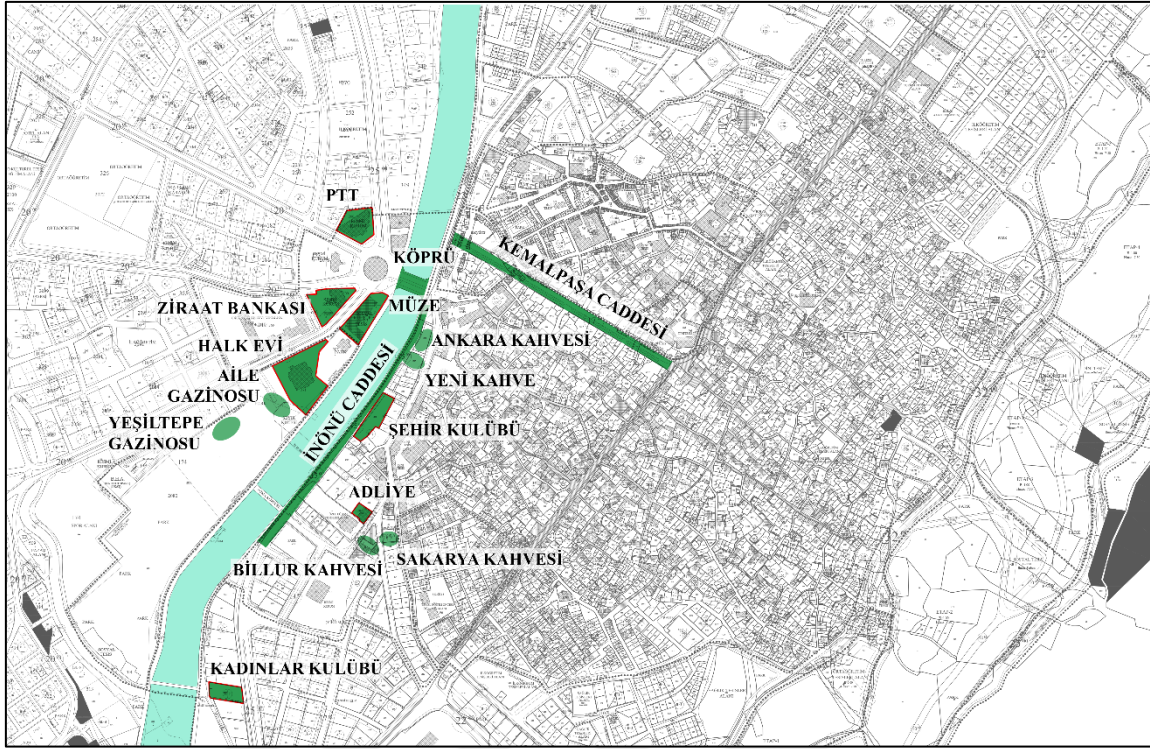
İnci Kahvesi: 1930 yılında Fuat Sahillioğlu tarafından yapılan iki katlı taş binanın alt katında yer alan, nargile içilebilen ve haytalı ikram edilen bir kahvedir. Affan Mahallesinde

yer aldığından Affan kahvesi olarak da bilinmektedir (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). 6 Şubat depremi ve 20 Şubat depremiyle bu kahvenin yer aldığı binada zarar görmüştür.

Gençlik Spor Kulübü: 1920'lerin sonunda köprübaşında Camlı Kahve'nin yanında kurulan kulüp, spor faaliyetlerinin yürütüldüğü, sosyal etkinliklerin gerçekleştirildiği, dans ve tiyatro gösterilerinin yapıldığı bir buluşma mekânıydı (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

4.2.6. Hatay Devleti ve Günümüz Fiziksel Katmanı

Bu dönemde Antakya'nın kalkınması ve tarihi merkezin korunması adına yeni imar planları hazırlandı (Rifaioğlu, 2012). İlk imar plan İller Bankası kontrolünde Asım Kömürcüoğlu tarafından 17 Mayıs 1948 tarihinde hazırlandı. Ancak bu plan uygulanmadı. Daha sonra Doç. Dr. Gündüz Özdeş'in hazırlamış olduğu 1/5000, 1/1000, 1/500 ölçeklerinde hazırlanan imar planları 1 Ocak 1957 tarihinde tamamlanarak yürürlüğe geçti ve Cumhuriyet Meydanı'nın kamulaştırıldı, Kurtuluş Caddesi'ni ve Asi Nehri'ni dik kesen Kemalpaşa Caddesi bu dönemde açıldı (Rifaioğlu, 2012). Cumhuriyet Meydanı'nda PTT, Ziraat Bankası, Müze gibi yapılarla meydan kamulaştırıldı. Bu dönemde Roma Köprüsü olarak bilinen taş köprü, Devlet Su İşleri'nin kararı ile yıkılarak yerine betonarme günümüzdeki köprü yapılmıştır (Nakib, 2012, sy.254). 1950'li yıllarda ise Asi Nehri'nin doğu kıyısında Yunus Emre Parkı ile Eski Roma Köprüsü arasındaki İnönü Caddesi açılarak nehir kenarındaki yapılar ve su dolapları kaldırıldı (Nakib, 2012). Şekil 4.71'de Hatay Devleti ve Hatay'ın anavatana katılımıyla birlikte günümüze kadar olan süreçteki 1939-2023 yılları arasındaki fiziksel katmanları yer almaktadır. Bu yapıların bir kısmı yıkılarak yerine yeni binalar yapılmış bir kısmı ise depremde hasar alarak zarar görmüştür.

Şekil 4.73. Hatay Devleti ve günümüz fiziksel katmanı

Postane: Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan yapı, 7 Kasım 1949 tarihinde yeni binasında hizmet vermeye başlamıştır. Daha önce farklı yerlerde hizmet veren Postane, 1930'lu yıllarda İnönü Caddesi Nehir Apartman'da, 1940'lı yıllarda İstiklal Caddesi Adalı Pasajı'nın yanındaki binada hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.249). Meydandan geniş basamaklarla ulaşılan iki katlı PTT binası, depremde büyük hasar almıştır.

Şekil 4.74. Postane (Kayış, T. 27.05.2021, Kişisel Arşiv)

Ziraat Bankası: 1948-1949 yılında Cumhuriyet Meydanı'ndaki yeni yerine taşınan banka, 1938-1948 yılları arasında Kuseyri Konağı'nın ikinci katında hizmet vermişti (Nakib, 2012, sy.338).

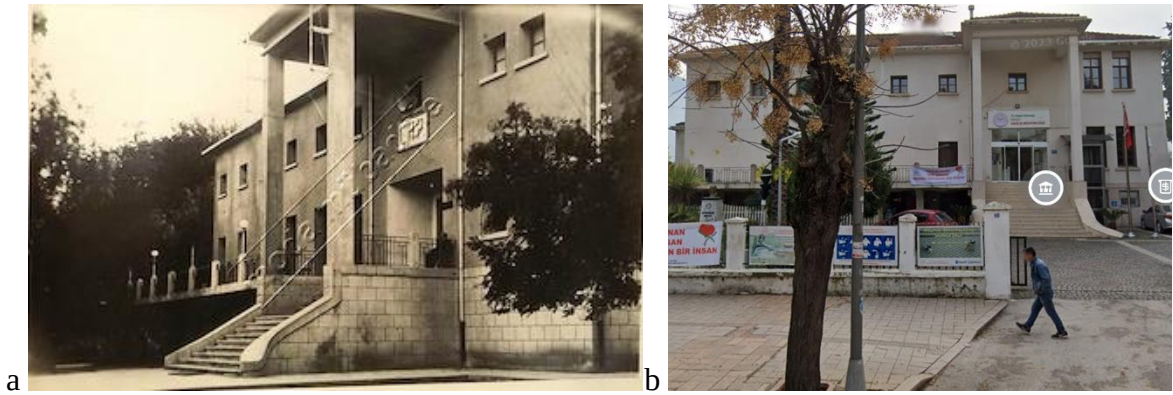
Şekil 4.75. Ziraat Bankası (Kayış, T., 27.05.2021, Kişisel Arşiv)

Müze: Müze, Mimar Michel Ecochard tarafından tasarlanmıştır (Rifaioğlu, 2021, sy.71). Açıldığı sırada Türkiye'nin ilk mozaik müzesi olma özelliğini taşıyan yapı, ilk olarak 1932 yılında Amerikalı ve Fransız kazı heyetlerinin ortaya çıkan eserleri saklama ve sergileme ihtiyacı doğrultusunda planlanmıştır. 1934 yılında inşaat sırasında temel ve çatıda çöküntüye uğrayan yapının tamamlanması gecikmiş, 23 Temmuz 1948 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hatay Valisi Fuat Yurttaş tarafından müze açılmıştır. Kazılarda ortaya çıkan eserleri sergilemek için yetersiz gelen yapı için 1969 yılında ek kısmın inşaatı başlamış ve müze şimdiki halini 1974 yılında almıştır (Nakib, 2012). Deprem öncesine kadar Etnografya Müzesi olarak hizmet veren müze, depremde büyük hasar almıştır.

Şekil 4.76. Müze (Kayış, T. 27.05.2021, Kişisel Arşiv)

Halk Evi (Hatay İl Sağlık Müdürlüğü): Kuruluş amacı itibariyle eğitim, kültür, sanat ve sosyal hayatın gelişiminin en etkin olduğu yıllarda 1940 yılında inşası tamamlanan Asi Nehri kenarındaki iki katlı taş binasına taşınmıştır. Halk evinin Gündüz Caddesi'ne bakan kısmında açık tenis kortlarıyla birlikte açık hava sineması olarak, Asi Nehrine bakan bahçesi ise gazino olarak, ana binadaki salon ise kışlık sinema olarak kullanılıyordu. Halkevi 1952 yılında kapatılmıştır (Nakib, 2012, sy.152). Yapı, deprem öncesine kadar Hatay Sağlık İl Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Şekil 4.75'te eski tarihli fotoğraf ile yapılan karşılaştırmada yapının girişinin sağında yer alan pencerelerin ve girişin solunda yer alan kapıların değişime uğradığı, giriş merdivenlerindeki kesme taş parapetlerin sıvandığı görülmektedir.

Şekil 4.77. Antakya Halk Evi

- a) Halk Evi 1940, Fotoğraf; www.modamüzayede.com, Erişim: 28.05.2023
- b) Hatay Sağlık İl Müdürlüğü, Fotoğraf; Google Earth, Erişim 28.05.2023

Adliye (Antik Beyazıt Otel): 1921-1922 yılında yapımı tamamlanan Rıfat Bereket'in Konağı, Hatay Devleti Dönemi'nden başlayarak 1963 yılına kadar Adliye (Adalet Bakanlığı) olarak hizmet vermiştir (Nakib, 2012, sy.346). Günümüzde Antik Beyazıt Otel olarak hizmet veren yapı depremde büyük hasar almıştır.

Şekil 4.78. Adliye, Günümüzde Antik Beyazıt Otel (Kayış, T. 02.11.2022, Kişisel Arşiv)

Uzun Çarşı Orta Kahve: 1940-1950 yılları arasında kahvecilerin ustası Papalos tarafından işletilmiştir. Kahvenin bir diğer adı “Marmara Kahvesi” idi. 1936-1943 yılları arasında Kuru Abdo adlı bir kişi bu kahvede masallar, cenkler ve padişahlık dönemi olayları ele alan öyküler anlatırdı (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Sakarya Kahvesi: Saray (Hürriyet) Caddesi'nde eski Güneş Sineması'nın biraz altında Antik Beyazıt Oteli'nin karşısında yer alan kahvenin ön yüzü Saray Caddesi'ne arka yüzü Silahlı Kuvvetler Caddesine açılmaktaydı. 1948'de Necmettin Emir (Çörçil) kahveyi İlyas Tokatlı adlı bir vekilden kiralamıştı. 1950'den sonra bar, pavyon; 1960'larda tatlıcı dükkânı işlevleriyle hizmet veren kahve, 1989 yılında kapanarak yıkılmıştır (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Yıldız Kahvesi: Roxi (Halk-Şah) Sinemasının alt katında şimdiki 1. Noter'e doğruydu. Hemen altında bir su dolabı yer alan kahve, 1940'lı yıllarda Hacı Ali (Yusuf Koyuncu) tarafından işletilmiş ancak 1980'li yılların başında yıkılmıştır (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Ankara Kahvesi: Hürriyet Caddesi'nde eski Halk (Şah) Sineması'nın altında 1940'lı yıllardan itibaren elli yıl hizmet vermiştir. Sahibi Şaho ve çalıştırıcısı Yusuf Koyuncu olan kahvehane yıkılarak yerine Mehmet Şah İşhanı yapılmıştır. Bu İşhanı'nın 2013 yılı denetim raporunda yapı-risk analizinde riskli yapı olduğu tespit edilmiş, 2016 Aralık ayına kadar bina boşaltılmıştır (<https://www.antakya.com/haber-2197-mehmet-sah-vakif-ishani-yikimina-karar-verildi>, Erişim 02.06.2023). Raporda 1.derece deprem bölgesi olan Antakya için olası gerçekleşecek 7.5 ve üzeri depremde bu İşhanı gibi birçok yapının yıkılacağı bilgisi de yer almaktadır. Daha sonra bu alan yarışma projesine açılmış, 08.03.2021 tarihinde Valilik, Büyükşehir Belediyesi, Antakya Belediyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ön protokol imzalanarak alanın meydan ve park olarak düzenlenmesine karar verilmiştir (<http://www.hatay.gov.tr/mehmet-sah-vakif-ishani-alani-sehir-meydani-olacak>, Erişim: 02.06.2023).

Şekil 4.79. Ankara Kahvesi'nin Yeri, Yıkılan Mehmet Şah İşhanı (Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv)

Kasr-ı Bellur (Billur) Kahvesi: Saray (Hürriyet) Caddesi üzerinde yer Ata Koleji'nin karşısında Şen Köşe Berberi ile Briç Kulübü arasında yer almaktaydı. Billur Kahvesi aynı zamanda bir tiyatro olarak hizmet vermektedir (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

Yeni Kahve: 1950'li yıllarda Hürriyet Caddesinde eskiden yer alan Şok Marketin yanındaki Rodi Mood mağazasının olduğu yerde hizmet vermiş, temiz ve kaliteli bir kahvehane olarak bilinmekteydi. Sahibi ise eczacı Sabri Sayın'dı (Nakib, 2012, sy.324).

Kadınlar Kulübü: 1967 yılında kurulan ve kurucularının tamamı kadınlardan oluşan sosyal kulübün ilk başkanı Dr. Seza Melek'ti. Hanımların geceleri beyleriyle gündüzleri ise yalnız olarak gittikleri Kadınlar Kulübü'nde Erol Evgin, Nükhet Duru, Müzeyyen Senar, Bülent Ersoy gibi ünlü sanatçılar sahne almıştı. Hanımlar burada kâğıt oynar bunun yanı sıra sosyal etkinliklerde, balolarda ve dans partilerinde bir araya gelirlerdi. Asi Nehri kıyısında yaya köprüsüne yakınında bir apartmanın zemin katında işlevini sürdürmekteydi. Kulüp, 1997 yılında aynı yerinde Elit Apartmanında hizmet verirken 1997 depreminde hasar görerek boşaltılan apartmanın yerine yapılan bugünkü yeni apartmana 2005 yılı sonlarında taşındı (Nakib, 2012, sy.170). Kulübün yer aldığı apartmanın, 6 Şubat 2023 depremi sonrasında yıkılmadığı ancak hasar aldığı şekil 4.78'te görünmektedir.

a

Şekil 4.80. Kadınlar Kulübü a) Kayış, T. 2021, Kişisel Arşiv) b) Google Maps, Erişim: 05.06.2023)

Şehir Kulübü: Şehirde önde gelen kişilerin üye olduğu kulüp, 1941 yılında Besim Tecer, Hüseyin Güven, Hami Sunman, Şahap Yahyaoğlu, Ahmet Sırrı Hocaoglu tarafında Saray Caddesinde kuruldu. Kulüp Asi Nehri Kıyısında İnönü Caddesindeki günümüzdeki yerine 1955 yılında taşınmıştır. Kulüpte yılbaşı baloları, hukuk balosu, tıp balosu gibi çeşitli etkinlikler düzenlenirdi. Kurulduğu yıllarda aile mekânı olan kulüp, 1967-1970’li yıllarda arkadaş gruplarının gittiği bir mekâna dönüştü. 1960’lı yıllara ait bir davetiyede yer alan ibare oldukça dikkat çekicidir (Nakib, 2012, sy.278): “Lütfen beylerin smokin, hanımların tuvalet giymesi rica olunacaktır.”. Şehir Kulübü binası da Şekil 4.79’da görüldüğü üzere 6 Şubat 2023 depreminden etkilenecek hasar almıştır.

Şekil 4.81. Şehir Kulübü

a. Google Earth (Erişim: 10.05.2023)

b. Instagram, <https://www.instagram.com/reel/Cqn732ANz0c/>, Video, Erişim: 19.05.2023)

Hatay Kulübü: 1950’li yıllarda Hürriyet Caddesinde kurulan küçük ve mütevazı bir kulüptür. Konken, bezik gibi kâğıt oyunlarının yanı sıra domino, satranç, tavla gibi oyunların oynandığı kulüpte hafta sonları geceler düzenlenir, sanatçılar sahne alırdı. 2010’larda Antakya mutfağına ait yemekleri ile üyelerine hizmet vermektedir (Nakib, 2012, sy.158).

Yeşiltepe Gazinosu: Parkın içinde aynı isimle yer alan işletmenin yerinde bulunan 1950’li yıllarda açılan gazinonun ilk işletmecisi Fehmi Genç’ti (Nakib, 2012, sy.324). Öztürk Serengil, Fuat Büyükaşık, Nejat Uygur, Lale Oraloğlu, Güler Yaman, Sevtap Çetinkaya gibi sanatçılar burada sahne almışlardı. Günümüzde işletme, tavla ve okey gibi oyunların oynandığı çay bahçesi niteliğinde hizmet vermektedir.

Aile Gazinosu: Atatürk Parkı içerisinde eski nikah salonu dairesinin yerinde bulunan gazino, 1956-1967 yılları arasında hizmet vermiştir. Sahibinin Osman Arslanoğlu olduğu bilinen gazinoya isteyenler yemeklerini evde getirebiliyordu. Gazinoda; Emel Sayın, Gönül Yazar, Müzeyyen Senar, Genç Osman, Nermin Demirçay, Sıtkı Karakaş, Sevim Karan, Sevim Çağlayan, Sezer Atılğan ve Ankara Radyosu’nun birçok sanatçısı sahne almıştır (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001).

4.2.7. Yapılı Çevre: Sokaklar ve Konutlar

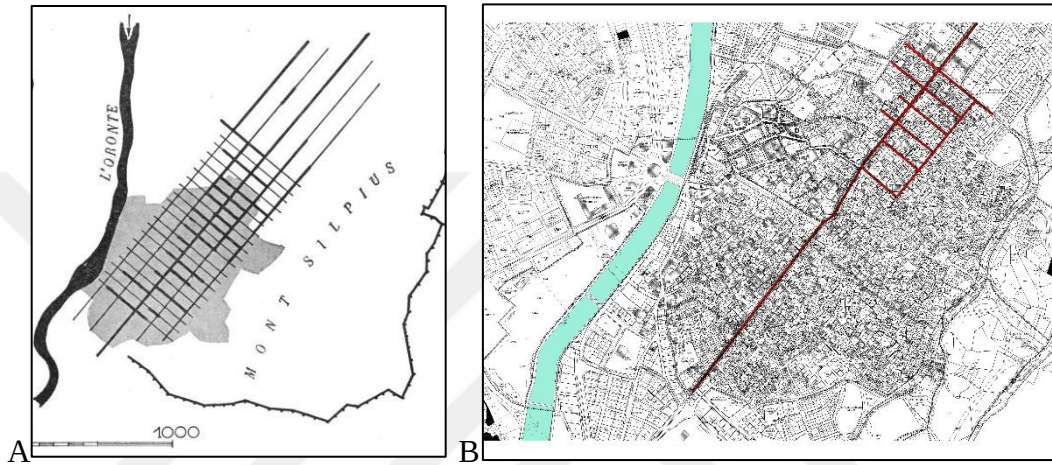
Fransız Mandası Dönemi'nde Amerikan ve Fransız Kazı ekiplerinin kontrolünde gerçekleşen kazılar, Princeton Sanat ve Arkeoloji Bölümü Profesörü George W. Elderkin'in genel yönetimi altında 4 Mart 1932'de başladı ve Eylül 1939'da sonlandırıldı (<http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/page/introduction>, Erişim 15.06.2023). Kentteki katmanlaşmaya örnek olarak bu kazılarda Şekil 4.80'de görüldüğü gibi Helenistik döneme ait çakıl döşeme üzerinde Roma Dönemi'ne ait borular ortaya çıkarılmıştır.

Şekil 4.82. 1936 yılında açığa çıkarılan Roma borularının detayı ve altında Helenistik çakıl döşeme (Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton)

Antakya kent oluşumunda kullanılan Helenistik Dönem ızgara sokak yapısının izleri (Şekil 4.81), kent merkezinin kuzeydoğusunda Orhanlı, Şeyhali, Meydan Mahallelerini içeren alanda Şekil 4.81'de görüldüğü üzere kendini göstermektedir (Demir, 2016). Çıkma sokaklara sahip kent organizasyonunda özel mülkiyete ait çıkma sokaklarda kuyu, tuvalet ve mutfak gibi birimler karşımıza çıkmaktadır. Özel çıkma sokaklarda yaygın olan kuyu, tuvalet, mutfak ya da ortak duvarların mülkiyet hakları tapu bilgilerinde yer almaktadır (Rifaioğlu, 2012). Bu gibi hizmetlerin yer aldığı çıkma sokaklar konut bölgelerinde yaygın olarak görülmektedir (Rifaioğlu, 2012, sy.259). Çıkma sokaklar bir hanenin giriş mahalini oluşturabildiği gibi birkaç hanenin giriş mahalini de oluşturabilir. Kara'ya (2005, sy.33) göre yoksul kesimlere özgü 20-25 kadar evin aynı avluya açıldığı ve "havlu" ya da "havuş"

denilen bu ortak alanlarda kuyu ve hela gibi ortak birimler yer almaktaydı. Rifaioğlu (2015), tapu kayıtlarında “hususî yol” olarak nitelendirilen çıkmaz sokakları özel çıkmaz sokak olarak tanımlayarak bu sokağa sınır olan parsellerin sokak üzerindeki mülkiyet haklarından; geçiş hakkı, kullanım hakkı, ibadet hakkı, finâ hakkı olarak bahsetmektedir. Rifaioğlu’na (2015) göre kent dokusunda yer alan fiziksel biçimlenişin sonucu olarak doğan kullanımla ilgili bu haklar, sosyal ve kültürel ilişkileri yansıtarak bunların sürekliliğini sağlamaktadır.

Şekil 4.83. Antakya kent oluşumunda günümüze ulaşan kent nizamı

A: Sauvaget, Mouterde & Mouterde (1934)

B: Antakya Belediyesi Koruma Amaçlı İmar Planı üzerinden

Akdeniz iklimi ve kentin bulunduğu konum etkisiyle, Habibi Neccar Dağlarından akan yağmur suları kentte sellere sebep olmaktadır. Çok katmanlı Antakya kentinde, Roma dönemi kazılarında da gördüğümüz gibi sokaklar, caddeler taşlarla döşenmiştir. Kentte süregelen bu durum Osmanlı döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Taş döşeli sokakların bazılarında halk ağzında “tarik” (Kara, 2005, sy.34) denilen, kenarları kesme taşlarla belirlenmiş, yağmur sularının aktığı arıklar, 5-10 cm derinlikte 30-100 cm genişlikte değişiklik göstermektedir. Şekil 4.17’de sokak sağlıklılaştırma projesi kapsamında üzerine dökülen betonun kaldırılarak açığa çıkan özgün taş döşemede arık sınırları net bir şekilde belli olmaktadır. Büyük çoğunluğu Osmanlı döneminde oluşturulan tonozlu altyapı kanal sistemine sahip taş döşemeli sokaklar 1985 yıllarında belediye yönetiminin kararıyla gerçekleştirilen beton katmanıyla üzeri kapatılmıştır. Günümüzde sokak sağlıklılaştırma projeleri kapsamında beton yüzeylerin kaldırılması ile taş döşemeler açığa çıkarılmaktadır.

Şekil 4.84. Taş döşemeli Antakya Sokağı

- a) 1932 yılında bir Antakya sokağı, Princeton Üniversitesi, Antakya Keşif Arşivleri, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton.
- b) MNR Mimarlık Danışmanlığında Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen Sokak Sağıklaştırma Projesi kapsamında açığa çıkarılan arıklı özgün taş döşeme ve taşların numaralandırılması (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Sokak kurgusu kent katmanları içerisinde fiziksel ve kültürel olarak değışerek günümüze ulaşan önemli kentsel örüntüleri oluşturur. Dünyada imparatorluklarında görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğunda da hâkim olan dil, din, etnik yapı bakımından zenginlik, Antakya kentinde de görülmektedir. Çok katmanlı Antakya kentinde, Osmanlı döneminde Antakya Şer'iyye Sicillerinde yer alan demografik sayımlara göre; Müslüman Türkler, Hristiyan Araplar, Hristiyan Rum, Hristiyan Ermeniler ve Musevi Yahudiler olmak üzere 5 etnik unsur ve 3 semavi din bir arada yaşamaktaydı (Özdemir, 1994, sy.133). Çizelge 4.4'te görüldüğü gibi farklı etnik unsur ve dine mensup toplulukların bir arada yaşadığı mahalleler görülmektedir. Özdemir'in (1994) çalışması ile kentteki bu farklılığa rağmen Müslim ve zimmiler arasında komşuluk ilişkilerinin iyi olduğu ve ticari ortaklıkların kurulduğu Antakya Şer'iyye Sicillerinde yer alan belgelerde tespit edilmiştir.

Çizelge 4.4. 1709 ve 1829 tarihlerinde Antakya mahallelerindeki etnik ve dini duruma göre demografik yapı (Özdemir, 1994, sy.147)

**1709 - 1829 TARİHLERİNDE ANTAKYA'DA MÜSLÜMAN VE ZİMMİLERLE
KARIŞIK OLAN MAHALLELER**

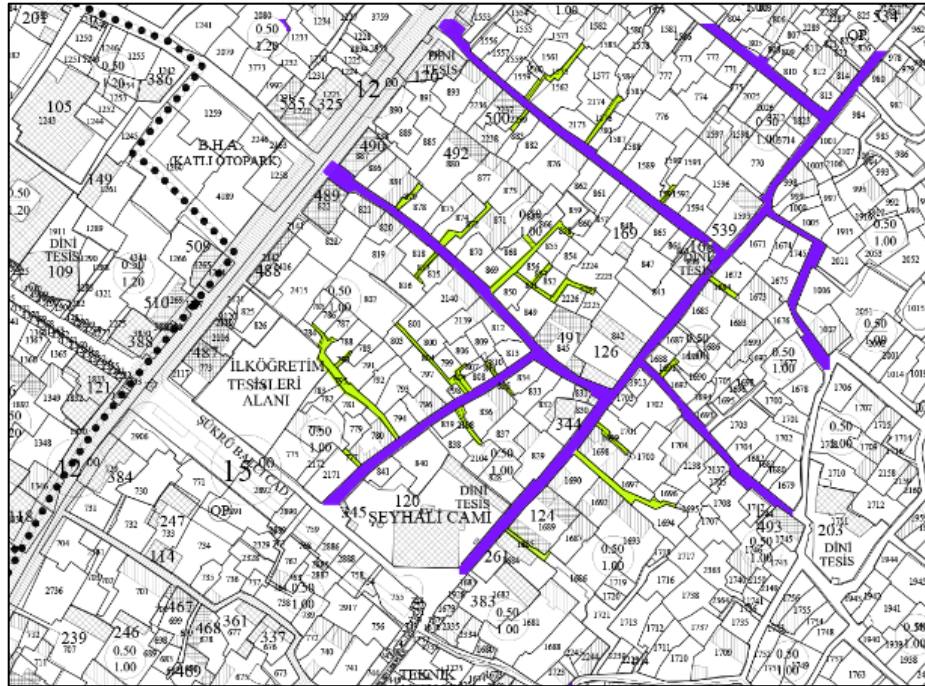
Sıra No.	Mahallenin Adı	1709 Tarihinde Avânz-Hâne Sayıları	1709 Tarihinde 16 Müslüman Türk Mahallesinin Avâ- nz-Hâne Sayıları	1829 Tarihinde Avânz-Hâne Sayıları	1829 Tarihinde 22 Müslüman Türk Mahallesinin Avâ- nz-Hâne Sayıları	Düşünceler
1	Sofular	26	—	83	—	Türkler-Ermeniler karışık yaşıyordu.
2	Sarı Mahmut	7	—	37	—	Türkler-Ordoks Rumlar karışıkta.
3	Dörtayak	14	—	185	—	Türkler-Ermeniler karışık yaşıyordu.
4	Günlük	5,5	—	76	—	Türkler-Belli değil.
5	Kantara	11 (1 Rub'u)	—	49	—	Türkler-Hıristiyan Araplar karışıkta.
6	Kastal (1 Sülüs)	5,5 (1 Sülüs)	—	31	—	” ”
7	Mahsen	19	—	103	—	Türkler-Araplar-Yahudiler karışıkta.
	Toplam	88 (1 Rub 1 Sülüs)	163,5	564	863	

1829 yılındaki sayımlara göre Türklerin ve Ermenilerin birlikte yaşadığı, 1934 yılında Türk ve Arapların bulunduğu Sofular mahallesi günümüzde de aynı isimle yaşamını sürdürmektedir. 1829 sayımlarında Türk ve Ermenilerin karışık bir şekilde yaşadığı Dörtayak olarak bilinen mahalle ise günümüzde Orhanlı mahallesi olarak geçmektedir.

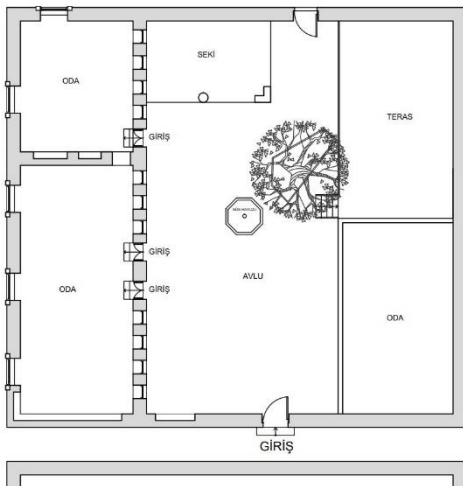
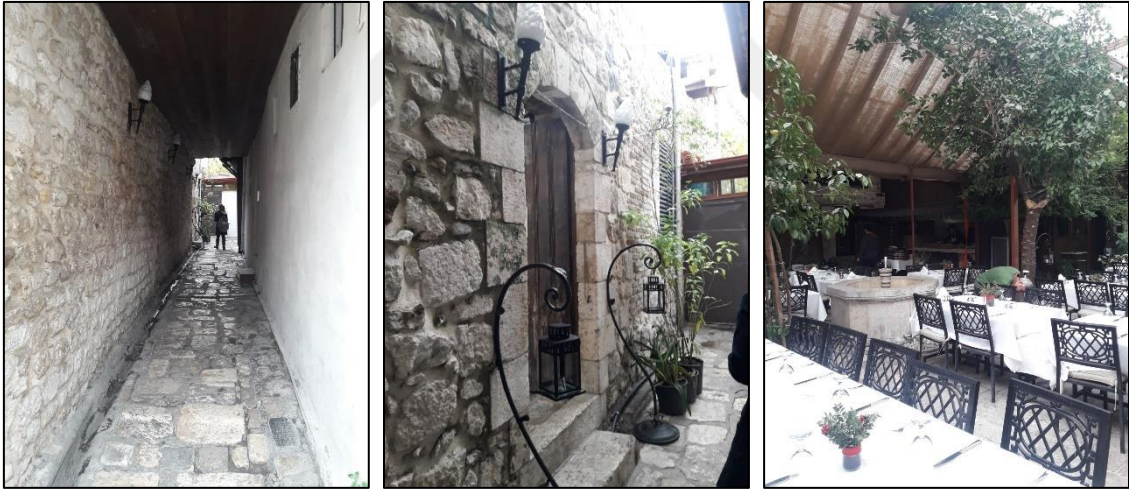
Çizelge 4.5'te 1987 tarihinde hazırlanan ve yaklaşık 3 km²'lik alanı kapsayan Antakya kentsel koruma ve imar planında; sokaklar, tarihi kentsel çekirdek içerisinde %28,68'lik kısmı oluşturmaktadır (Antakya Belediyesi; Rifaioğlu, 2021, 187). Koruma imar planında sokaklarla ilgili olarak form, kaldırım ve eğim gibi özelliklerin korunması gerektiği yer almaktadır.

Çizelge 4.5. Tarihi kentsel çekirdek içindeki bölgeler ve oranları (Antakya Belediyesi; Rifaioğlu, 2012, sy.187) (Araştırma kapsamında tablo yeniden oluşturulmuştur.)

Bölge	Alan (m ²)	Oran (%)
Yerleşim Bölgesi	703000,73	24,33
Ticaret Bölgesi	565241,15	19,57
Turizm Tesisleri	13972,01	0,48
Belediye Hizmetleri	4206,85	0,15
Resmi Binalar	32338,74	1,12
Sağlık Tesisleri	29758,62	1,03
Sosyal Tesisler	4151,97	0,14
İlkokullar	29022,5	1
Ortaokullar	21605,09	0,75
Dini Yapılar	17915,8	0,62
Askeri Bölge	64901,38	2,25
Sera Bölgesi	37968,75	1,31
Kamu Parkları	162704,29	5,63
Otogar	12186,12	0,42
Altyapı	2824,46	0,09
Planlanmamış alanlar	303283,87	10,5
Nehir	38046,49	1,32
Yapı yasaklı alanlar	10818,97	0,37
Sokaklar	939263	28,68
Akaryakıt istasyonları	6789,21	0,24

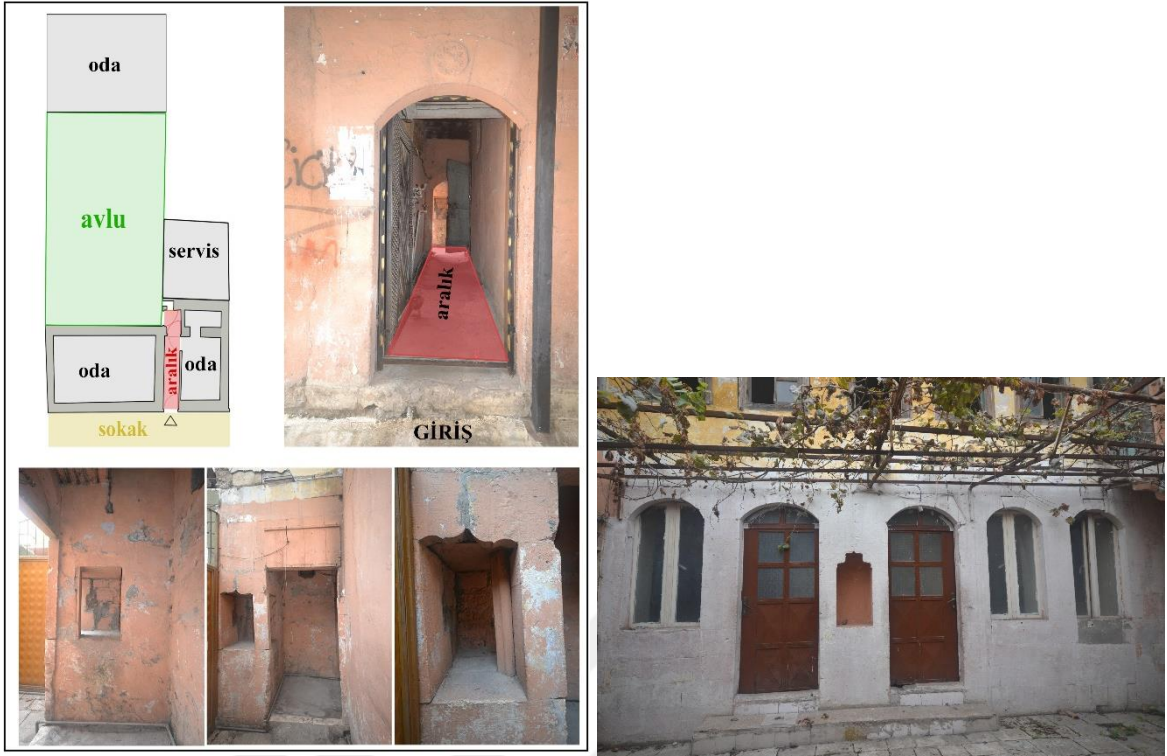
Antakya kentinde, geleneksel avlulu evler yaygın olsa da farklı zamanlarda, farklı tekniklerle inşa edilen ve kullanıcı profilleriyle şekillenen evler birbirinden farklılıklar gösterir. Kişiselleştirilmiş bir alan olarak mahremiyet, sığınma ve süreklilik ifade eden konutlar, günlük aktivitelerimizi gerçekleştirdiğimiz fiziksel yapıları içerir. Roma döneminden günümüze kadar gelmiş konut tipinde sadeliğin ve sükunetin fiziksel hali olan avlulu konutları eski yerleşim yerlerindeki kalıntılardan okuyabildiğimiz gibi günümüze ulaşan 18. ve 19. yy.'dan kalma Antakya evlerinde de görebilmekteyiz. Şekil 4.86'da plan eskizi bulunan 3.mıntıka 516 parsel ve 11 envanter numarasına sahip olan tescilli kültür varlığına, 517 parsel numarası ile "hususî yol" niteliğine sahip özel bir çıkmaz sokaktan girilmektedir. Girişi direkt taş döşeli avluya açılan yapının avlusunda kesme taş havuz bulunmaktadır. Avluda yer alan seki sivri kemerle çevrelenerek eyvana dönüştürülmüştür. Eyvan tarafında yer alan küçük odanın ahşap rabıta tavanında ve diğer odanın dolap ve kapı nişlerinde yer alan ahşap doğramalar üzerinde çiçek motiflerini içeren kök boyalı işlemler bulunmaktadır.

Şekil 4.86. 3.mıntıka 516 parsel (Kayış, T. 2018)

Geleneksel Antakya evlerinde sokak ve yapı arasındaki ilişkide mahremiyet ve güvenlik esastır. Mekânsal organizasyonda sokaktan girişi verilen yapıda insanlar öncelikle aralık mahaline dahil olur, bu mahalden sonra bir kapıdan daha geçerek avluya ve odaların bulunduğu kütleye ulaşım sağlardı (Şekil 4.87). Sokak ile yaşam alanı arasında kalan aralık mahalinde yer alan ahşap dönme dolaplar sayesinde dışarıdan malzeme getiren yabancı insanların ev ahalisini görmeden eşyayı dolaba bırakması ve ev ahalisinin avludan bu çıkmadan ve kimseyle iletişim kurmadan bu eşyaları alması sağlanırdı. Geleneksel Antakya evlerinde turunç, portakal, mandalina, yeni dünya ağaçlarının yanı sıra çiçeklerle donatılan ve süs havuzuna sahip avlular, ailenin vaktinin büyük çoğunluğunu geçirdiği ve gökyüzüyle bağlantı kurduğu, servis (mutfak, wc, banyo, kiler) mekânlarının kurgulandığı ve açık sofa olarak odalara girişin sağlandığı yaşam alanıdır.

Şekil 4.87. 4. Mıntıka 198 parsel zemin kat planı ve fotoğraflar (MNR Mimarlık Arşivi, 2022)

Şekil 4.88. Avlulu geleneksel Antakya evi (Kayış, T. 2018, Kişisel Arşiv)

Geleneksel Antakya evlerinde, odalarda yer alan gömme dolaplar, yüklükler, kitabeler, raflar ahşap işçiliğinin özgün ürünleridir. Ancak hızlı kentleşme ile dokumacılık ve ipek işlemeciliğinin yanı sıra ağaç oymacılığı da büyük ölçüde gerileme göstermiştir (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.397).

İçe dönük olan geleneksel konutlardaki estetik kaygısı, süsleme ve işlemlerde içe dönük avlu cephelerinde görülürken zamanla Halep evlerinin etkisi (Tekin, 2011) ve yapım tekniği ve malzemelerinin gelişimiyle sokağa, caddeye bakan dış cephelerde kemerli açıklıklar, putrelli çıkmalar görülmeye başlanmıştır (Rifaioğlu, 2021).

Geleneksel Antakya evlerinde su ihtiyacı avluda yer alan kuyulardan karşılanırdı. 1930 yılında Belediye Reisi Süreyya Bey zamanında çalışması tamamlanan Harbiye suyunun Antakya'ya getirilmesini içeren proje ile avlularda yer alan kuyuların kapatılması istendi. Tekin'e (1993, 43-45) göre kente getirilen suyun satılabilmesi için alınan bir tedbir olarak evlerdeki su kuyularının kapatılması istenmiştir. Yine bu sebeple Sağlık Müdürlüğü tarafından kuyu suları incelenmiş, evlerdeki kuyulara hela akıntılarının ve bulaşık sularının karıştığı ve sağlık yönünden sakıncalı olduğu raporda belirtilmiştir. Müftülüğe iletilen rapor sonucunda müftülük tarafından kuyulardaki suyun temiz olmadığı ve kullanılmasının caiz olmadığını içeren fetva yayınlamıştır (Tekin, 1993, sy.45). Kuyu yerleri yapı çeperinde yer aldığı gibi avluda ortada, kenarda ya da avlu duvarında da bulunabilir. Sebil takasıyla birlikte çözümlenen kuyu örneklerinde işlemeli kesme taş sebil takalarının yanı sıra Şekil 4.89'da c fotoğrafında sabun yerinin işlemeli kesme taş ile niş oluşturularak kurgulandığı, ince detayların titizlikle işlendiği görülmektedir.

a

b

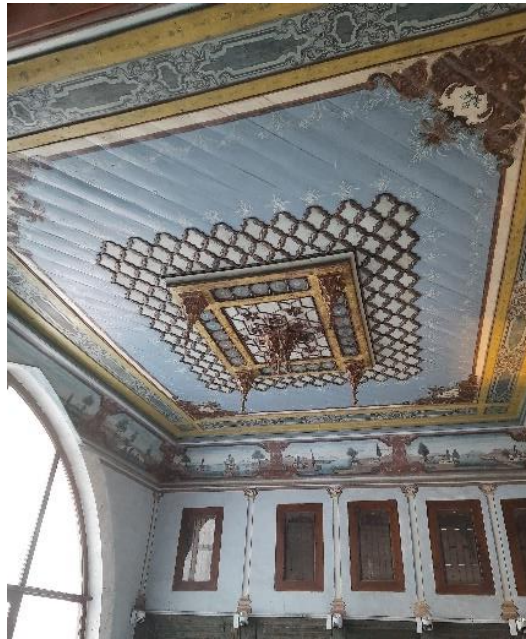

c

Şekil 4.89. Kuyu Örnekleri

a: Yapıyla birlikte çözümlenen kuyu örneği (MNR Mimarlık arşivi, 2021), b. Yapıyla birlikte çözümlenen kuyu örneği (Fotoğraflar: Kayış, T., 2022), c: Avlu duvarında kuyu ve sebil takası örneği, Antakya Mimarlar Odası (Fotoğraflar: Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Kültürel yönden önemli bir yerleşim yeri olan Antakya'da yer alan Kuseyri Evi'ndeki resimlerin (Şekil 4.90) konu ve üslup itibariyle Şam'da yer alan Ali Ağa Evi'ndeki süslemelere benzediği ve İstanbul'dan bir sanatçının Antakya'yı ziyareti sırasında bu resimleri yapmış olabileceği ihtimal olarak görülmektedir (Tekin, 2011, sy.56).

Şekil 4.90. Kuseyri evindeki tavan ve alınlarda yer alan resimler (Fotoğraf: Kayış, T. 2022)

4.3. Kültürel Katmanlar

“Kültürel Katmanlar” başlığı altında; Antakya kent hafızasında yer edinen kentin var oluşuyla ilgili mitolojik öyküler, farklı etnik gruplar ve yaşam biçimleri, anılar, toplumsal olaylar ve kente dair günümüze ulaşan şiirler birer hafıza taşıyıcıları olarak incelenecektir. Böylece eş zamanlı gerçekleşerek birbirini etkileyen kent hafızasını oluşturan tüm katmanların (Tarihsel Katmanlar, Fiziksel Katmanlar, Kültürel Katmanlar) gelişen Antakya üzerinden değerleri ortaya konacaktır. 6 Şubat 2023 depremi sonrasında kent için yapılacak yeni planlarda kültürel katmanlaşmadaki ortaya konan değerler oldukça etkili olacaktır. Kenti ve kentliyi yeniden buluşturacak adımların sadece belirli bölgelerde yapılaşma ile gerçekleştiremeyeceğini, yaşam biçiminin ve kültürün tanımlanması ile kent hafızasını geleceğe taşıyan adımların ve planlamaların yapılması gerektiğini ortaya koyacaktır.

4.3.1. Mitolojik Öyküler, Anılar, Şiirler

Kentlerin varoluş süreçlerini niteleyen, yaşam biçimlerini ve coğrafyayı betimleyen kuruluş efsaneleri, rivayetlere göre değişiklik gösterebilir. Antakya kentinin kuruluşu ile ilgili rivayetlere göre iki efsane yer almaktadır. Yenipınar (2010, s.349), bu efsaneleri şöyle belirtmektedir: İlk rivayete göre M.Ö. 300 yılında Seleukos I. Nikator, Antakya’nın güneydoğusunda yer alan Hac Dağı’na çıkarak yeni kuracağı kentin yerini işaret etmesi dileği ile Baş Tanrı Zeus’a bir kurban kesmek ister ancak bu esnada bir kartal kurban etini kapar. Bu Zeus’un bir işareti olarak kabul edilir ve kartalın kurban etini bıraktığı yere yeni kent kurulacaktır. Kentin kurulacağı yeri, Zeus’un gösterdiğine inanılır ve bu yeni kente Seleukos’un babası Antiochus’un ismi verilir. İkinci rivayete göre; Kral Antiyokos, hiç uyuyamayan kızının rahat uyuyabileceği batıdan esen rüzgârın tatlı, doğudan esen rüzgârın ise kışın ılık, yazın serin olduğu bir kent kurmak ister. Bu amaçla kızını bir sandığa kilitleyerek diyar diyar dolaştırır. “Alan da pişman, satan da” diye bağırarak dolaşan tellal, sandığı birçok kişiye satmış ancak bir türlü uyuyamayan kızını gören kral, sandığı satın alan her kişiyi öldürtmüştü. Günlerden bir gün tellalın anonsunu duyan mağara adamı ayı ve tilki postları karşılığında merakla sandığı satın almış. Mağarada sandığı açan adam, uyuyan güzel

prensesi görmüş ve uyandırmaya kıyamamış. Kızının rahat uyuduğunu gören Kral Antiyokos, yeni kentin bu mağaranın önündeki dağın yamacına kurulmasına emrederek ve kızını da mağara adamı ile evlendirmiştir. Antakya böylece bugünkü yerinde kurulmuştur (Yenipınar, 2010, sy.349).

Bizans ve Roma Dönemlerini kapsayan, Antakya kent tarihine ışık tutan mozaikler, tarihi resimleyerek günümüze ulaştıran önemli eserlerdir. Kentteki mitolojik olayları, tanrıçaları, bitki-hayvan motiflerini konu edinen mozaikler, günümüzde Arkeoloji Müzesi'nde sergilenerek ulusal ve uluslararası anlamda büyük ilgiye sahiptir. Sabahattin Yalkın'a ait aşağıda yer alan şiirde geçen, Romalıların Baküs olarak adlandırdıkları aslında Şarap Tanrısı olan Tanrı Dionysos'tur. Sarhoş Dionysos (Baküs) Mozaïği, M.S. IV. yy. da Antakya'da inşa edilmiş bir evin oda döşemesi olarak bulunmuştur (Yenipınar, 2010, s.229). Mozaikte Dionysos, asma yapraklarında bir taç taşımaktadır ve sarhoş olduğundan yanındaki daha küçük tasvir edilen Satyros'a dayanmaktadır. Elindeki kadehten dökülen içkiyi Dionysos'un kutsal hayvanı panter içmektedir (Şekil 4.91).

Büyük Antiochs'un Ardından

Memekli Köprüntü'nün orda dağ kırlangıçları
Sesini taşır büyük Antiochs'un
Orantes Irmağı'nın akar bol sularına
Konuşması yitik tanrılar
Nice yılları bırakarak damarlarında
Sevdalı sevdasız yaşarlar
Renkli mozaik parçalarında
Şimdi bile
Baküs'ün şarabı dökülür zamana
Bir Savaştan bir başka savaşa
Roma'nın Teselya'nın Galya'nın savaşanları
Kentlerden kentlere büyük ağıtlar
Yıkıldıkça Antiochs'un surları
Yasa бүрүнүр, Akdeniz güneşi
Toprağa düşer defne yaprakları.

Şekil 4.91. Sarhoş Dionysos Mozaïği (T.C. Hatay Valiliği, 2011, Hatay-Konuşan Mozaikler)

Yenipınar (2010, sy.221), Roma ve Bizans dönemlerine ait özellikle M.S. IV. yy'da Samandağ, Harbiye ve Antakya da bulunarak ortaya çıkarılan hamam, kilise ve ev gibi yapıların tabanlarını süsleyen mozaiklerde mitolojik konuların işlendiğini belirtmiştir. Ancak Hristiyanlığın, Bizans'ın resmi dini olması itibari ile mozaiklerde işlenen mitolojik konular yerini daha çok mevsimleri ve dini konuları içeren mozaiklere bırakmıştır.

Tanzimatla birlikte Antakya'ya çok sayıda memur atanmasıyla birlikte şehir yaşantısında değişimler ortaya çıkmıştır. Tekin (2000, sy.140), bu değişimlere ekonomik yaşantıdan örnek vererek belirtilerin giyim ve ev eşyalarıyla birlikte oluştuğunu belirtmiştir. Önceden çarşıda tek elbiselik top halinde satılan kumaşlar 19. yy. yarısından itibaren yerini çeşitli malzeme ve kumaşlara bırakmıştı. Artan çeşitlilikle seçme imkânı oluşmuş ancak kadınların tesettür ve kaç-göç zorunluluğu yüzünden çarşıya giderek malları seçme imkânı yoktu, evin erkeği ihtiyaç halinde çarşıdan alırdı. Müslüman, Musevi ve Hristiyanların ortak yaşadığı mahallelerde Hristiyan ve Museviler evlerinin bir odasını dükkân haline getirerek kadınlara satış yapar böylece kadınların sosyal hayatta yer alması sağlanmıştı. Daha sonra bu ev dükkanlar gelişti ve Kurtuluş Caddesi üzerinde ve civarında "süveyka" olarak adlandırılan günlük ihtiyaçların karşılandığı küçük mahalle çarşıları oluştu (Tekin, 2000, sy.140).

Kente dair özelliklerin anlatıldığı şiirlerin yanı sıra kentin içinde bulunduğu durumu anlatan şiirler, kültürel katmanlaşmada birer hafıza taşıyıcı olarak görev yapmaktadır. Miskioğlu Bay Nafi diğer ismi ile Nabii Zaman, Divan Edebiyatı üslubuyla Antakya'yı tasvir eden kasideler yazmıştır. 1887 yılında Antakya'da doğan Nabii Zaman'a ait, Asi nehrinden ve çevresinden, nehirdeki su dolaplarından bahseden Antakya Kasidesi aşağıda yer almaktadır (Türkmen, 1937, sy.159).

Bu Antakiyye şehri bir güzel şehri dileradır
 Buna nisbet Halep, bir şehri sengistanı hârâdır
 Havası mutedil bir firdevsi sahrasında her daim
 Baharı daimî feyzi muhabbet hükmü fermadır
 Ağaçlar hep yeşil handan sular şellaleler cûşar,
 Füsunu hüsn ile sevdalı kuşlar sanki güyadır

Kavaklar bahçeler afâkı tezyin eyleyor yer yer
 Bayırlar tepeler zümrüt gibi dilcuvü zibadır
 Yeşil sahilli bir ırmak geçer şehrin kenarından
 Önü bir bahri hülya arkası bir gûhu sevdadır
 Geçerken el eder yer yer çınarlar, çeşmeler vardır
 Serindir gölgesi, hoşdur suyu pek neş'e bahşadır
 Yeşildir arzı, daim nur akar maî semasından
 Kızıl ufkunda akşam vakti bir volkan peydadır
 Bulutlar pembe bir ahram olmuştur şevahikte
 Cebel Musası amma galiba bir Turi Sinadır
 Değildir inleyen boş bir seda cevvide seher vakti
 Dolabı nehri asi uür enini zikri mevladır
 Gece ta suphadek sevda eser ufkü hayalinde
 Havayi dilküşası serteser meşhumu hülyadır

 Bu feyza feyz şehrin kim bana bir zerrei hakî
 Halepten, Şamdan, Beyrûtudan bin kerre âlâdır.

A. Faik Türkmen (1937), Türkmenzade Ahmed Bey olarak bilinen Abdülğani Türkmen'in büyük kardeşi hakkında Hatay ilinin yenilik, milliyetçilik ve Türkçülük cereyanlarının ilk siması olduğu, tabiri caizse Hatay'ın Mithat Paşası olduğunu vurgulamıştır. Meşrutiyeti destekleyen yeni fikirli gençlerin etrafında toplandığı Ahmed Türkmen, 1909 yılında Bereketzade Rıfat Bey'in vefatı üzerine Antakya Mebusu seçildi. Daha sonra Gaziantep'te görev alan Ahmed Türkmen, 1932 ilkbaharında vefat etti. Hatay için önemli şahsiyetler arasında yer alan Ahmed Türkmen'in vatan hasretiyle yazmış olduğu ve Antakya'nın Fransa Mandası Dönemine ithaf eden şiiri aşağıda yer almaktadır (Türkmen, 1937, sy.168).

Fırakından ey Antakya kara bahtım bana ağlar
 Husufü taliinden didei encüm sana ağlar
 Adüvve aşıyan oldum, hezarın nerde kalmıştır
 Değil bağı gülistanın buna aynı bükâ ağlar
 Hilâl gitmiş salib gelmiş ne matem tutmuş afakın
 Bahar ağlar harif ağlar sana seyfi şita ağlar
 Ezan mahkûm salib hâkim aman yarab nedir hikmet
 Buna elbet diyar ağlar melek ağlar sema ağlar
 Garib bir hükm ile misakı millet nakzedilmiştir

Bu davada değil millet desatiri kaza ağlar
 Yetim kalmış bu yerlerde hezaran Türk evladı
 Eder feryad mezalimden felekte pessade ağlar
 Belyı dehr ile bağrın nasıl yanmış ki ey Ahmet
 Hayat benden kaçır eyvah eninimden cefa ağlar

Antakya'nın geçirdiği zorlu tarihsel süreçlerden olan Hatay'ın kurtuluşu için, İstanbul'da bulunan Hatay Erkinlik Cemiyeti'nin açmış olduğu marş yarışmasına yurt içinden ve Bulgaristan'dan çok sayıda şiir gönderildi. Hatay Marşı, Astsubay Hasan Cilasun'un bestelemesiyle birlikte dillerden düşmeyerek bayramlarda çalınan marş haline geldi (Nakib, 2012, sy.181). İkincisi kıtası Hatay'ın anavatana katılmasıyla birlikte değişen marş aşağıda yer almaktadır.

Antakya-İskenderun
 Antakya, İskenderun Türk'ün iki kızıdır.
 Bayrağında biri ay biri de yıldızıdır.
 Yurttan uzak illerde ağlıyor bu yavrular
 Türk'ün tunçtan kalbinde en büyük sızıdır.
 Bu sızıyı sevince çevirmeyi Türk bildi.
 Şahlanarak önüne ne geldiyse devirdi.
 Gözünüzün yaşını silin ey Hataylılar;
 Türk'ün tunçtan ordusu, sevinçle coştı geldi

Mustafa Kemal Atatürk, 2 Kasım 1936 günü Antakya Mebusu Tayfur Sökmen'e: *"Sökmen, bugünden itibaren Hatay davasına el koyuyorum. Antakya-İskenderun havalisinin ismi bundan böyle Hatay olacaktır."* diyerek vasiyet etmiştir. Atatürk, bu ismi Hititlerin bölgeye ilk çağlarda verdikleri "Hattena" isminden esinlenmiş böylece yabancılara kentin geçirdiği zor süreçleri anımsatmak ve kentin Anadolu'ya ait olduğu mesajını vermek istemiştir (Yenipınar, 2010, sy.89). 23 Temmuz 1939 günü Hatay'da kalan son Fransız birliği Antakya'dan ayrılarak Hatay Devleti anayurda katılmıştır.

Kentin hafızasına etki eden farklı gruplar, topluluklar, etnik yapıların varlığı ve etkileşimli yaşam biçimleri kültürel aktivitelerde çeşitliliğe neden olmuştur. Antakya kentinde 1924 yılında yapılan sayımlarda demografik yapıdaki çeşitlilik dikkat çekmektedir.

1924 yılı sayımlarına göre Türklerin çoğunlukta olduğu kentte Alevi, Şii, Arap, Ermeni, Çerkes, Yahudi ve Yunan etnik grupları yer almaktadır (Çizelge 4.6.).

Çizelge 4.6. Fransız Hükümetine Göre Sancağın 1924 Demografik Kompozisyonu (Yerasimos, 1988; De Giorgie & Eger, 2021, sy.498) (Tablo araştırma kapsamında yeniden oluşturulmuştur.)

Etnik Köken	Nüfus	Yüzdesi
Türkler	47.445	37,1
Aleviler	36.968	28,14
Şiiler	26.763	20,96
Araplar	14.482	11,31
Diğer (Ermeniler, Çerkezler, Yahudiler, Yunanlılar)	2.228	1,72
Toplam	127.886	100

1937 yılları sonunda Cemiyeti-i Akvam (Birinci Dünya Savaşı sonrasında İsveç'te kurulmuş olan uluslararası barış örgütü, şimdiki Birleşmiş Milletler' in temeli), Hatay'ın bağlanacağı ülkeyi saptamak için referandum (plebisit) kararı almıştı. Bu karar sonrasında Türkiye Cumhuriyeti, Hatay doğumlu olup, Hatay sınırları dışında yaşayan bütün Türkleri özlük haklarının Türkiye'de devam etmesi şartıyla Hatay'a gitmelerini emir verdi (Kutlu, 2006). Babası Antakya doğumlu olan Ayla Kutlu ve ailesi bu yıllarda Antakya'ya gelmişlerdi. Ailesiyle birlikte Gaziantep'ten Antakya'ya taşınan Kutlu, Antakya'da geçen çocukluk yıllarında “kibar” olarak nitelendirildiklerini bunun yanı sıra Antakya halkının yardımsever olduklarını ve iyi davrandıklarını ancak kültürüne sahip çıkarak yabancılara uzak davrandığını belirtmektedir (Kutlu, 2006, sy.48). Zemin katında sokağa kapalı iki odaya sahip birinci katında ise “hayat” olarak adlandırılan geniş odaya sahip bir evde çocukluğu geçen Kutlu, kışın evlerde “tandır” sistemi ile ısındıklarından bahsetmektedir. Soba ve ocaklığın bulunmadı evlerde insanlar, tandır sistemiyle odanın ortasında oluşturulan çukurda yakılan ateşin etrafında yorgan altına girerek ısınmaya çalışırlardı. Kömürcülüğün kentte önemli bir geçim kaynağı olduğunu söyleyen Tekin (2000, sy.136), benzer olarak ısınmanın mangal ile sağlandığını, yüksekçe bir sehpa altına köz halindeki mangalın konduğunu ve üzerine özel hazırlanmış yorganın örtülerek altına giren insanların ısınmaya çalıştığını belirtmektedir. Bu durumda ısınma için hedefin oda veya mekân olmadığı, kişilerin ısınması olduğu ortaya çıkmaktadır.

Taş döşemeli ve ortasında arık geçen dar sokaklara sahip kentte, sokak temizliği Kutlu'nun (2006, sy.66) romanından anlayacağımız üzere sırtlarına hasırdan örülmüş zibil kabı (çöp kabı) yüklenmiş eşeklerle sabahın erken saatlerinde yapılırdı.

İnsanların alışveriş yaptığı, kentlinin geçim kaynağını oluşturan çarşı ve pazarlar kent hafızasında ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir yere sahiptir. Kentte iki yüz yılı aşkın süredir alışveriş merkezi olma işlevini sürdüren Meydan, zahire satıcılarına ait dükkanların toplu olarak yer aldığı bir mekandı (Nakib, 2012, sy.214). Zahire Çarşısı ya da Buğday Pazarı olarak günümüzde Meydan Çarşısı olarak bilinen Meydan'da Memlûk'lerden kalma Meydan Hamamı, Osmanlı'dan kalma Meydan Cami ile beraber birçok dükkân bulunmaktaydı.

Antakya kent hafızasında ele alabileceğimiz zengin ve kültürel birikime sahip kentin sosyal hayatı ile ilgili değerli bilgiler de yer almaktadır. Antakya'da Osmanlı Dönemi'nde kahveler büyük bir öneme sahipti. Farklı mezheplerin birbirleriyle ilgili bilgiler öğrendikleri ve kaynaştıkları yerler olan kahveler, Osmanlı döneminde ayrıca Hacivat-Karagöz oyunlarının oynatıldığı, halk müziklerinin yaşatıldığı ve icra edildiği mekanlardı. Tekin'e (2000, sy.141) göre, kahvelerin her birinin bir "dayı"sı (yiğitbaşı) ve bir bayrağı olurdu, burada kış gecelerinde türküler, destanlar, menkıbeler söylenir ve aşıklar toplanarak "muamma" yarışı yaparlardı. Bu yarışa kazanan esnaf, ödül olarak ipe serdiği kumaşları verirdi. Türkmen'e (1937, sy.602) göre, aynı mahalleden olanlara "mahalle uşağı" denirdi. Örneğin Duttibi mahallesindeki bir esnafa başka bir mahalleden birisi tecavüz ederse Duttibi mahallesi uşakları galeyana gelir, bu yönüyle mahalle kahveleri mahallelinin haklarını koruma ve savunma yönünden büyük öneme sahipti. Mahallenin en yiğit ve kudretlisinin (dayı) bıçağı mahalle kahvesinde asılı dururdu. Tekin'e (2000, sy.141) göre, her kahve uşağı düğünlere kendi bayrağıyla katılır, düğünlerde bu yiğitler zırh ve miğfer giyerek kılıç kalkan oyunu oynarlardı. 19. yy. ikinci yarısı öncesinde mahalli müzikleri; maniler, cilleler, halk destanları, Gavurdağı türküleri, Amik ovası aşiret türkülerinden ibaretken 19. yy. ikinci yarısıyla birlikte İstanbul'dan gelen ailelerin ve memurların etkisi ile kente sanat müziği zevki aşılanmıştı. Böylece Türk sanat müziği formunda Antakya Türküleri doğmuştu. Kanun, ud, darbuka gibi müzik aletlerini Antakya'da çalacak müzisyen bulunmadığından dışardan getirilerek kente yerleşmiş olan gayri müslim vatandaşlar (özellikle Ermeniler) müzisyenlik alanında yer alırlardı. 1920'lerde Fransız Mandası

Yönetimi altında oluşan yeni kültür akımı ile kahveler ve kahvelerde tiyatro gösterileri yaygınlık gösterirdi. 1930'larda sinemalar, 1950'lerde gazinolar Antakya'nın sosyal buluşma mekanlarıydı. 1955 yılında yeni binasına taşınan Şehir Kulübü, Cumhuriyet balolarının vazgeçilmez mekânı haline geldi. Daha sonrasında 1967 yılında açılan Kadınlar Kulübü ile Antakya, Türkiye'de bir ilke imza atmış oldu (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Kahveler, gazinolar, sinemalar, parklar, mesire yerleri olmak üzere tüm bu değişen sosyal yaşantı, anılar ve mekânlar ile kent hafızasında yerlerini aldı.

1920 yılında Royal Sineması, 1930'lu yıllarda faaliyet gösteren Roxi, Empire, Paris sinemaları isimleriyle Fransız Kültürünü yansıtmaktaydı. Empire Sineması'nın projesi 1933 yılında Rasim Adalı tarafından, Beyrut'tan gelen Mühendis Leon Benjuda'ya çizdirilmiştir. 1936 yılında yapımı tamamlanan sinemada 1936-1939 yılları arasında Fransızların düzenlediği balolarda erkekler smokinleriyle, kadınlar ise tuvaletleriyle oldukça dikkat çekmekteydi (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). 1939 yılında Meclisin olağan toplantı yeri olan Antakya Belediye Binası'nın tadilatla olması sebebiyle, sinema yapısı Hatay Devleti Meclisi'ne üç oturum hizmet etmiştir. 1939 sonrasında General Asım Gündüz'e ithafen Gündüz Sineması adını aldı. Şehir Kulübü kurulana dek Cumhuriyet baloları burada gerçekleştirdi. 1960'lara kadar hem gazino hem sinema işleviyle hizmet verdi (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Yapı, 2000'li yıllarda özel mülkiyette olmasından kaynaklı yanlış ve niteliksiz müdahalelere maruz kalmıştır. 2019 yılında Hatay Valiliği tarafından kamulaştırılarak Meclis Sanat ve Kültür Merkezi olarak işlevlendirilen bina kente yeniden kazandırılmıştır. Ancak 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan büyük deprem, birçok bina gibi kent hafızasında katmanlaşarak günümüze ulaşmış Meclis Kültür ve Sanat Merkezi binasının da yıkılmasına sebep olmuştur.

1940'lı yıllarda Halk Sineması, Asi Nehri kıyısında Hatay İl Sağlık Müdürlüğü Binasında; kışın kapalı salonda yazın ise açık havada faaliyet göstermiştir. 1950'li yıllarda Zafer ve Park Sinemaları yeni mekanları oluşturmuş ve Zafer Sineması Halk Sineması'nın yazlığı olarak işletilmiştir. 1960'lı yıllarda Akar ve Site Sinemaları Antakya'da kendini göstermiştir (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). İnsanların birbiriyle tanıştığı, hoş vakit geçirdiği, kültürel yakınlaşmayı sağladığı sinemalar, Antakyalıların sosyal hayatında önemli bir yere sahiptir.

Halkevleri, Hatay'ın bağımsızlığında ve kültür mücadelesinde çabaları ve girişimleriyle büyük roller üstlenmiştir. Türkiye, Antakya'da Ağustos 1937'de Antakya Konsoloslüğünü açmasıyla birlikte Hatay'da Halk Partisini ve Halkevlerini de kurmaya başladı. Halkevleri çatısı altında sancağın tamamına hitap ederek herhangi bir cins, mezhep ayrımı gütmenden sancak birliği oluşturulmaya çalışılmıştır. (Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya, sy.106). Nakib'e (2012, sy.150) göre Antakya'da Halkevi'nin kuruluşu, 1934 yılında Halk Grubu Başkanı Abdulgani Türkmen'in kendisine ait bir evi tahsis etmesine dayanmaktadır. Halkevinin Antakya'daki kurucuları olan Abdulgani Türkmen, Sıddık Müftü, Vedi Münir Karabay ve arkadaşları; Şehitler Mahallesi Ayyıldız Sokak girişinin hemen solunda yer alan evde, gece saat on ikiden sonra gizlice buluşarak yapacakları işler hakkında konuşturlardı. Halkevi, asıl 1940 sonrasında önemli bir eğitim, kültür ve sanat merkezi olarak hizmet etmiştir. Asi Nehri kenarında 1940 yılında yapımı tamamlanan iki katlı yeni binasında (Sağlık Müdürlüğü) sergiler açılmış, kurslar düzenlenmiş, oyunlar sahnelenmiş, konserler verilmiştir. Gündüz Caddesi'ne bakan ön bahçede tenis kortları yer almakta, arka bahçe ise gazino olarak kullanılmaktaydı. 1940'lı yıllardan 1952 yılına kadar, kışlık (ana bina) ve yazlık (Gündüz Caddesine bakan bahçe) bölümleriyle Halkevi Sineması olarak hizmet etmiştir. Kutlu (2006, sy.65), romanında o yıllarda babasının Halkevi Müdür yardımcısı olduğunu belirterek çocukken gördüğü halkevindeki provaları, dekorları, giysi arayışlarını, tiyatro çalışmalarını oldukça heyecanlı bir şekilde anlatmaktadır. Gündüzleri ise halkoyunları kurslarının, okuma-yazma eğitimlerinin, konferansların ve nakış kurslarının verildiğinden bahsetmektedir. Zamanın hükümeti tarafından çıkarılan bir yasa ile 1952 yılında Antakya Halkevi, bütün halkevleri gibi kapatılmıştır (Nakib, 2012, sy.150). Halkevi, gerek siyasi alanda Hatay'ın bağımsızlığı mücadelesinde gerek kültürel anlamda ve sosyal yaşantıda kente büyük katkılar sunmuştur.

1950'li yıllarda kahveler Antakya'da sosyal yaşantıda önemli bir yere sahipti. Kurtuluş Caddesi boyunca uzanan kahvelerde: İnci Kahve (Affan), Kabçatılı Kahve (Uzun Çarşı başında), Hünkâr Köşesi Kahvesi (Kurtuluş Caddesinin Dörtayak bölümünde) dikkat çekmektedir. Uzun Çarşı'daki kahvelerde; Uzun Çarşı Orta Kahve en önemlisi olmakla birlikte Kabçatılı Kahve'de çarşının başında yer almaktaydı. Saray Caddesindeki kahveler; Sakarya Kahvesi ve Kasr-ı Bellur Kahvesi idi. Asi Nehri doğu kıyısı boyunca uzanan kahveler: Camlı Kahve, Yıldız Kahvesi, Ada kahvesi, Çiçek Kahvesi idi. Asi Nehri batı kıyısı boyunca uzanan kahveler ise Orukpınarı Kahvesi ve Libyeli Kahvesi idi. Asi kıyısında

kahveler arasında plajlar ve kabinler yer alırdı. Nehir kıyısı Antakya için eğlence ve dinlence merkeziydi (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Günümüzde kentleşmenin etkileriyle nehir, pis bir kanal haline gelmiştir. Nehir kenarında Köprübaşı'nda bulunan Camlı Kahve, Fransız Mandası Döneminde hizmet veren, kentlinin en önemli buluşma mekanlarından biri olarak şiirlere konu olmuştur. Süleyman Okay'a (Yıldırım, 2005; Nakib, 2012. sy.128) ait şiir aşağıda yer almaktadır.

...
 Camlı kahvede elini uzatsan sulara değer
 Elini uzatsan sulara değer
 Gele'ler bölüşülür akşamları
 Meyan şerbetlerindeki dingin
 Ve buzlu konaklar
 Konuk kumru
 Asma dallarında
 Yemyeşil bir asma kurdu
 Suskun karıncalar
 Ellerim nerdesiniz
 ...
 Süleyman Okay

Öğretmen aynı zamanda şair olan Osman Dokuzoğuz, bir şiirinde, kentlinin en çok vakit geçirdiği kahvelerden biri olan Çiçek Kahvesi'nden bahsetmektedir.

Çiçek Dinlenme Gazinosu (Antakya'da Asi Kenarında Bir Gazino)
 Hisler dile geldikçe şûûn mevcelerinden
 Dinlenmede bir nazlı **çiçek** zevki hayalin
 Her gün anarız geçmişî heyhatla derinden
 Bir lahza huzur umduğu müddetçe hayatın.
 (Dokuzoğuz, s.74; Nakib, 2012, sy.107)

Nakib'in (2012, sy.32) aktardığına göre 1950'li yıllarda Harnubi'nin Ada Kahvesi hakkında söylediği tekerleme oldukça ünlüydü: *"Bu akşam ada parkında hava tiyyarasından gelik üç kız, üç suna -ve öd ve kemençe ve kanun ve santur ve hantur; hep beraber gece on ikilere kadar keyf- son gelene yer kalmıyooo!.."*.

Le Camus'un Notre Voyages Aux Pays Bibliques'te (1890; Demir, 1996, sy.175) belirttiği üzere, Antik çağda varlığı bilinen Ada'ya kulelerle donatılmış beş köprü ile ulaşılıyordu. Ada'da yer alan kraliyet sarayı ise adanın dörtte birini kaplayacak büyüklükte

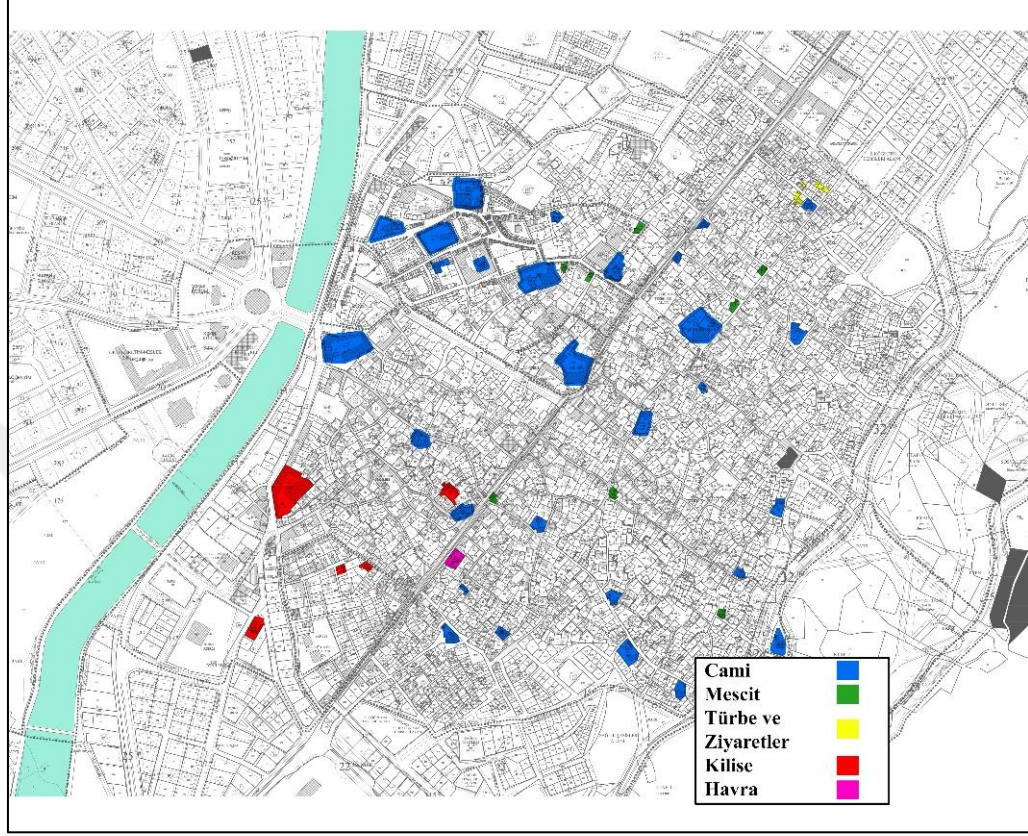
olduğunu belirtmektedir. Kraliyet sarayının yanında bir de sirk olduğunu söyleyen Camus, saraya ulaşımın kentin birbirine paralel iki büyük caddesini (Herod ve Tiber) dik olarak kesen bir kolonadlı caddeyle gerçekleştiğini belirtmektedir. 450 yılında gerçekleşen depremle harabeye çevrilen ada, 20.yy. başlarına doğru sığ bir dere haline geldi. 1930’lu yıllarda Fransız Mandası Yönetiminde dere toprakla doldurularak Ada’nın kara ile birleştirilmesi sağlandı (Nakib, 2012, sy.32). Kentin topografik yapısının etkisiyle oluşan ada kentinin sosyal hayatında da büyük yere sahip olmuştur. 19.yy. başlarında İran Azerbaycan’ından gelerek Antakya’ya yerleşmiş Büyük Yahya Efendi, adanın olduğu bölgeyi mülk edinmiş ve torunu Yahyazade Mehmet Efendi buraya kendisi ve ailesi için konak inşa ettirmiştir. Antakya halkı adanın sahibi olan ve orada oturan aileye “Adalılar” demeye başlamış ve zamanla yerleşen bu sıfat aile tarafından “Adalı” şeklinde soyadı olarak kullanılmıştır (Nakib, 2012, sy.32). Güneyde yer alan kolunun kurduğu Ada (Demir, 1996), günümüzde İstiklal Caddesi ile Asi Nehri arasında, Harabarası Mahallesiindeki Ada Çarşılarının ve Antim İş Merkezinin bulunduğu alanı kapsamaktaydı.

4.3.2. İnançlar

Kurulduğu dönemden beri farklı kültür ve inançtaki toplumlara ev sahipliği yapmış kentte Roma-Bizans Döneminde Stauris (Hac) Dağında kayaya oyularak oluşturulan Hristiyanlığın yayılma döneminden kalan tek yapı olan Saint Pierre Kilisesi dünyanın ilk mağara kilisesi olma özelliği taşımaktadır. Her yıl haziran ayında din adamlarıyla birlikte kalabalık bir cemaatin katılımıyla gerçekleşen ayin düzenlenmektedir (Hatay Kültür Envanteri, 2011, sy.596). Günümüzde anıt müze olarak kullanılan yapı, kentte yaşayan Hristiyan toplumların yanı sıra tüm Hristiyan alemi için büyük önem arz etmektedir.

19. yy. sonlarında kentin sosyal yapısı İslam, Hristiyan ve Musevilerden oluşmakta idi. Tekin’ e (2000, sy.138) göre 19. yy’ da Fransa’nın Katolikleri, İngiltere’nin Arap ve Ermenileri, Amerika’nın Ermenileri, Rusya’nın Ortodoksları savunmasıyla birlikte etnik grupların kendi okullarını açılmasıyla kentte ayrıştırma çalışmalarının gerçekleştirilmiştir. Günümüzde farklı inanç ve etnik gruplar için okullar bulunmamaktadır. Çoğunluğu Müslüman olan kentte Osmanlı dönemiyle birlikte her sokakta en az bir cami bulunmaktadır. En eski cami olma özelliği ile Memlûkler döneminde oluşturulduğu düşünülen Habibi Neccar Cami, kent hafızasında önemli bir yere sahiptir. Kentte görkemli cami yapılarının

yanı sıra türbe, mescit gibi daha küçük ibadethaneler de mahallelerde ve uzun çarşı bölgesinde yoğunluk göstermektedir.

Şekil 4.92. Kentteki dini yapılar (Kayış, T.)

Kentte günümüzde Saint Pierre Kilisesi, Protestan kilisesi, Ortodoks Kilisesi, Türk Katolik Kilisesi, Mesihçiler Kilisesi, Apostolik Havari Kilisesi, Musevi Havrası ve Habibi Neccar Cami, Ulu Cami gibi kent hafızasına etki eden önemli ibadet yerleri bulunmaktadır. Günümüzde ihtiyaca yönelik azaldığı düşünülen kilise yapılarının Fransız kadastralinde hem ibadet yeri hem de okul olarak işlev gören kilise yapılarının varlığı tespit edilmiştir. Bu yapılardan Asi nehri kenarında yer alan ibadet ve eğitim amaçlı kullanılan Latin Kilisesi günümüzde yer almamaktadır. Bunun yanı sıra Fransız kadastralinde Protestan kilisesi olarak görülen yapı günümüzde işlevini değiştirerek Ali Sayar İlköğretim Okulu olarak hizmet etmektedir.

Hristiyanlık açısından önemli bir yere sahip Antakya, birinci derece hac yeri olmakla birlikte Hristiyanlığın Kudüs'ten sonraki en kutsal kentidir. Kutsallığı ile ilişkili olarak, VII.

yy. da Hristiyanlığın beş patriklik merkezinden birisi olarak ilan edilmiştir. M.S. 29 yılında Antakya'ya gelen Hz. İsa'nın havarilerinden olan St. Pierre, kilisenin bulunduğu mağarada Hristiyanlığı kabul edilenlere vaaz vermiş ve ilk defa bu mağarada hiçbir adla anılmayan kendilerine "Hristos" (Hristiyan) adını koymuştur (Hatay, T.C. Hatay Valiliği, 2011, sy.50). Mağara Kilise olarak da bilinen St. Pierre Mağara Kilisesi Hac Dağı eteklerinde yer almaktadır. Yenipınar'ın (2010, sy.246) bu dağ hakkında belirttiği bir rivayete göre, M.S. 526 yılında Antakya'da gerçekleşen büyük yıkıma ve ölüme sebep olan depremin üçüncü gününde kilisenin yer aldığı bu dağın kuzeyinde kutsal haç görüntüsü meydana gelmiştir. Bu nedenle dağın Antakya yönüne Hac Dağı adı verilmiştir. Kilise, Haçlılar döneminde 1093 yılında birkaç metre daha uzatılarak bugünkü konumunu almıştır. Yerel malzeme ile inşa edilen kilise 1862 yılında Papa I. Pius'un isteği ile Kapuçin rahipleri tarafından restore edilmiştir (Nakib, 2012, sy.267). St. Pierre Kilisesi 10 Temmuz 1963 tarihinde Papa VI. Paul tarafından Hristiyanlar için Hac yeri ilan edilmiştir. Her yıl 29 Haziran'da Türkiye'den ve dünyanın çeşitli ülkelerinde Hristiyan temsilciler ve Hac adayları ayin düzenlemektedir. Kilisede yer alan taş sunağın solunda yer alan kayada bir tünel olduğu görülmektedir (Şekil x.). Tünelin ilk Hristiyanlar tarafından bir baskın sırasında dağdan kaçmak, su ve erzak taşımak gibi amaçlarla kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sunağın solunda yer alan yer havuzunda ise mağaranın tepesindeki çatlaktan süzülen ve biriken yağmur suları, içme suyu ve vaftiz törenlerinde kullanılmıştır (Yenipınar, 2010, sy.247). Şekil 4.93'te tünel, yer havuzu ve ayrıca döşemedeki V. yy.'a ait mozaikler yer almaktadır.

Şekil 4.93. St. Pierre Kilisesi (Kayış, T. 31.12.2021, Kişisel Arşiv)

Kentte yaşanan depremler ve yangınlar birçok yapıya zarar verdiği gibi dini yapılarında yıkımına sebep olmuştur. 1833 yılında bugünkü Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu alanda Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın izni ile ahşap bir kilise inşa edildi. 1872 yılında gerçekleşen depremle bu kilise yıkılmış ve yanmıştı. Bu durum kentteki Hristiyanları oldukça etkilemiş, sosyal ve kültürel yaralar açmıştır. Yerine Sultan Abdulhamid'in izniyle kesme taştan yapılan kilise (Nakib, 2012, sy.234) 6 Şubat 2023 depremiyle yeniden yıkılmıştır.

Antakya'da var olan ve nüfusu günümüzde oldukça azalan Musevilerin, iki bin yıl önce Mısır'dan kaçan insanların çocukları olduğu bilinmektedir. Antakya'da Musevi nüfusunun azalmasında; 1948 yılında İsrail'in kurulması ve İstanbul'a ya da yurtdışına giden gençlerin Antakya'ya geri dönmemesi ile oluşan göç etkili olmuştur (Ateş, 2019, sy.48). Kurtuluş Caddesi üzerinde cami-havra-kilise üçgeninin yer aldığı inançlar mahallesi olarak da bilinen muhitte yer alan Havra, Nakib'in (2012, sy.160) belirttiğine göre 1830'lu yıllarda inşa edilmiştir. Havra yapısına, havraya ait lojmanın dar bir aralığından girilerek taş kaplı avluya ulaşılır. Girişin sağında eski bir fırın yapısı vardır. Bu fırın hakkında Ateş (2019, sy.49) Musevi Cemaati Lideri Şaul'un söylemlerini şu şekilde aktarıyor: "*Eskiden sinagogun içinde bir de fırın varmış. Pesah bayramları öncesi, bu fırında Matsa (mayasız ekmek) yapılırmış.*". Hamursuz Bayramı olarak da bilinen Pesah Bayramı, Musevilerin Mısır'da kölelikten kurtuluşlarını her yıl kutladıkları ve sekiz gün süren bayram boyunca hamur ürünü yemedikleri özel gündür. 1940'lı yıllarda 200 kadar Musevi ailenin var olduğu,

1990'lı yıllarda bunlardan altmış ailenin İstanbul'a göç ettiği, günümüzde ise nüfusun otuz kişiye kadar düştüğü bilinmektedir (Azzur Kebudi; Nakib, 2012, sy.160). Antakya Yahudileri için kutsal olan Şabat'ta (cumartesi günü) insanlar çalışmaz ve elektrik kullanılmaz. Havra'da yer alan tavandan sarkan şamdanlar ile elektriğin olmadığı dönemlerde aydınlatma sağlanırmış. Nakib (2012, sy.160), ailelere ait olan bu şamdanların, namaz kılındığı zamanlarda yakıldığını belirtmektedir.

Musevilerin kutsal olarak kabul ettiği Şabat'ta (cumartesi günü) çalışılmadığı durumuna benzer olarak Aleviler de Ğadir Hum Bayramında kentte dükkanlarını kapatır ve hiçbir iş yapılmaz, çarşıda ve pazarda hayat durur (Ateş, 2019).

Kentte; İslam, Hristiyan ve Musevi vatandaşlar, Antakya kentinde büyük bir hoşgörü ve kültürel kaynaşma ile yaşamlarını sürdürmektedir. Antakya Yahudilerinin yemekleri o kadar meşhurdur ki “Yahudi'de yemek ye, Hristiyan'da yat.” deyimini halk arasında yaygındır (Ateş, 2019).

Antakya, bulunduğu konum itibari ile hac yolu üzerinde bulunmakta, İstanbul'dan ve Anadolu'nun diğer bölgelerinden Arabistan'a gidecek olan Hacı adaylarının konakladığı ve geçtiği bir kentti. Hac adayları Osmanlı Dönemi'nin en eski hanı olarak bilinen 1660 yılına doğru Köprülü Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilen Kurşunlu Han'da ağırlanmaktaydı. Bu han kimilerine göre; İbrahim Paşa tarafından hanın ordu için mühimmat deposu olarak kullanılmasından kaynaklı “Kurşunlu” ismini almıştır. Kimileri han içerisinde yer alan mescidin üstünün kurşunla kapatılmasından kaynaklı bu ismi aldığını kimileri de hanın içinde eskiden kurşun dökümhanesi bulunmasından kaynaklı bu ismi aldığını söylemektedir. Ayrıca hana ait dükkanlarda eskiden Musevi vatandaşlara ait manifatura mağazasının ulunması sebebiyle Yahudi Çarşısı olarak da bilinmekteydi (Nakib, 2012, sy.197). Han böylece kuruluşundan itibaren birçok topluma hizmet etmiş ve kent hafızasında yer edinmiştir.

Şekil 4.94. Asi Nehri kenarında konaklayan hac kervanı (T.C. Hatay Valiliği, 2013, sy.222)

İnanç, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekanlar ve olaylar evrensel boyuta ulaşarak kabul görmüştür. Çeşitli dinlere ev sahipliği yapan Antakya’da kutsal tarih boyunca kutsal kabul edilen mekanlar içermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kent hafızasında önemli yere sahip Habibi Neccar hakkında dört rivayet bulunmaktadır. Yenipınar’a (2010, sy.351) göre rivayetler şu şekildedir:

- 1- Habib Neccar, Yongana Bereket Öyküsü: Marangoz olan Habib Neccar, her gün ormana giderek odun keser ve sırtında odun taşımış. Böylece pazarda halkın ihtiyacı olan el sanat ürünlerini yaparak pazarda satarmış. Kazancının iyi olduğu bir gün cebinde paralarla evine dönerken Hıdır ile karşılaşan Neccar, Hıdır’ın “*Cebindeki nedir?*” sorusuna tereddüt edip şaşkınlıkla “*Yonga*” diye cevap vermiş. Hıdır ise “*Yongana bereket.*” demiş. O günden sonra rivayete göre tahtacıların yongasına bereket düşmüş. Antakya dağ köylüleri arasında “*Keşke Neccar Hıdır’a cebindeki para olduğunu söyleseydi. Eğer Hıdır, Habib Neccar’a parana bereket deseydi, bugün hepimiz zengin olurduk.*”
- 2- Habib Neccar, Bin Tabut Öyküsü: Günlerden bir gün Kral Antiyokos, Habib Neccar’a farklı inancı sebebi ile ölüm fermanı çıkarmış. Bu fermanla kral, marangoz Neccar’dan bir gecede 1000 tabut yapmasını istemiş, yerine getiremezse ise Neccar’ın idam edileceğini belirtmiş. Habib Neccar, tek başına bir gecede 1000 tabut yapacak ne malzemesi ne de zamanı vardır. Babasını üzüntülü bir şekilde gören kızı

“Üzülme baba, rahat ol, gamlanma, tanrı bir kapı ise, sığınacak makam bindir.” der. Sabah askerler kapıyı çaldığında, marangozhaneden bir tabut yüklenerek onları takip etmesini ister. Tören yerinde gerçeği fark etmiş, meğer o gece kendisi için idam kararı veren kral ölmüş ve tabut krala reva görülmüştür. “Kul sıkışmayınca, hıdır yetişmez.” sözünün buradan geldiği bilinmektedir.

- 3- Selahaddin Eyyubi ve Habib Neccar: Osmanlı Döneminde Halep vilayetinde yer alan en önemli dini ziyaret merkezlerinden biri olan Habib Neccar Türbesi, Şam yolculuklarında Süre alaylarının ziyaret edip dua ettikleri bir mekân olmuştur.
- 4- Hz. Ömer ve Habib Neccar: Hz. Muhammed’in halifesi Hz. Ömer, Haçlıların elinde olan Anadolu’yu fethetmek için askerlerini gönderir. Ebu Übeyde komutasında yer alan Habib Neccar adındaki bayraktar, bir elinde sancağı şerif diğer elinde kılıcıyla ön saflarda kıyasıya dövüşmekteymiş. Komutan Ebu Übeyde, çaresiz kaldığı anda “Yetiş ya Habib!” diye bağırır, Habib Neccar ise “Ya Allah!” diyerek tepeyi tırmanır ve düşmanı yararak sancağı yüksek zirveye diktiği esnada Haçlı askerleri tarafından başı gövdesinden ayrılmıştır. Haçlı ordusu Habibin başını ibret olsun diye Antakya kalesinin en yüksek burcuna asmıştır. Savaşın esnasında Habib’in kesik başından yükselen “Kardeşlerim, yiğitlerim, ben buradayım. Sağdan hücum edin, sola koşun.” sesini duyan Araplar ileri atılarak paniğe kapılan Haçlıları yenmişlerdir. Ebu Übeyde, Habib’in kesik başını Antiochia kent merkezine gömdürerek üzerine türbe ve cami yaptırmış, bedenini ise Nurdağları’ndaki bir mağara içine defnettirmiştir.
- 5- Evliya Çelebi’ye göre Habib Neccar: Evliya Çelebi’nin seyahatnamesine göre Habib Neccar, İsa peygamber zamanında yaşamış, İsa Mesihin inancına iman etmiştir. Daha sonra puta tapanlar tarafından başı kesilerek öldürülmüştür.

Memlûklerden itibaren cami olarak kullanılan Habibi Neccar Cami’nin bitişiğinde yer altı mezarlığı olduğu ve Hristiyanlığın yayılması için uğraşmış Habib Neccar’ın başının bu mezarlıkta olduğu, gövdesinin ise Silpius Dağı üzerinde olduğu ve Silpius Dağına bu nedenle Habibi Neccar Dağı adının verildiği bilinmektedir (Mehmet Tekin; Nakib, 2012, sy.139). Kurtuluş Caddesi üzerinde bulunan caminin, Roma döneminde tapınak ve daha sonra kilise olarak kullanıldığı bilinmektedir. 6 Şubat 2023 depreminde bu cami büyük zarar görerek yıkılmıştır.

Habibi Neccar adı kent hafızasında yer edinen destan, ilahi ve ninnilerde sıkça geçmektedir. Aşağıda yer alan ilahi bunlardan biri olarak ritmini bir zamanlar Ası Nehrinde yer alan ahşap su dolaplarının gıcirtılarından almıştır (Yenipınar, 2010, sy.352; Tekin, 2008).

“Demedim mi demedim mi gönül sana demedim mi? Çok uyuyan yolda kalır gönül sana demedim mi, Habib Neccar gör ne yaptı, yüreğine mıhlar çaktı, kanı oluk oluk aktı, gönül sana demedim mi? Azrail canın alınca, gövdesi kabre konunca, Mevlasına gider Habib, demedim mi demedim mi gönül sana demedim mi? Ayılanlar bulmaz felah demedim mi gönül sana demedim mi?”

Habib Neccar, tüm dinlerde önemli ve kutsal bir kişiliğe sahiptir. Habib Neccar Cami ve Habib Neccar Dağı Ziyaretgahı Antakya’daki önemli Alevi ziyaretgahları arasındadır. Kent merkezinde Orhanlı Mahallesi’nde birçok ziyaret ve türbe yer almaktadır. Bunun yanı sıra camiye göre daha küçük bir ibadet merkezi olan ve “secdeye varılan yer” anlamına gelen mescitler de Antakya kent merkezinde sayıca fazla olarak önemli bir yere sahiptir. Antakya’da insanlar Çizelge 4.7’de yer aldığı gibi; çocuk sahibi olmak, doğan çocuğun ölmesini önlemek, yaramaz çocukları ıslah etmek, konuşamayan çocukların dilini açtırmak, evlenemeyen kızların kısmetini açmak, rızık arttırmak, kayıp eşyayı bulmak, kötü alışkanlıklardan kurtulmak, şirinlik dilemek, askerden sağ salim dönmek, doğal afetlerden korunmak gibi nedenlerle inanç merkezlerine giderler.

Çizelge 4.7. Antakya’da İnanç Merkezlerine Gidiş Nedenleri

(Uysal Yenipınar’ın (2010, sy.305) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Antakya’da İnanç Merkezlerine Gidiş Nedenleri		
-Çocuk sahibi olmak	-Doğan çocuğun ölmesini önlemek	-Şirinlik dileği (kısmet açmak)
-Yaramaz çocukları ıslah etmek	-Konuşamayan çocukların dilini açtırmak	-Askerden sağ salim dönmek
-Evlenemeyen kızların kısmetini açmak	-Rızık arttırmak	-İşinde kutsal zatın duasını, rızasını almak
-Kayıp eşyayı bulmak	-Kötü alışkanlıklardan kurtulmak	-Doğal afetlerden korunmak

Yatır ve ziyaretlerde sürdürülen uygulamalar Çizelge 4.8’de yer aldığı gibi; adak kurbanı keserek kanını alnına sürmek, türbelere çaput bağlamak, kutsal sudan içmek-yıkanmak, gerçekleşen adağın yiyeceğini dağıtmak, türbede secdeye kapanmak, belli hastalıklar için belli yatırlardan şifa dilemek, türbeye havlu, seccade, takke, ibrik, para bırakmak olarak sayılabilir.

Çizelge 4.8. Antakya’da Yatır ve Ziyaretlerde Sürdürülen Uygulamalar
(Uysal Yenipınar’ın (2010) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Antakya’da Yatır ve Ziyaretlerde Sürdürülen Uygulamalar	
-Adak kurbanı kesmek, kanını alnına sürmek	-Türbe, mezar, ağaç, çalılara çaput bağlamak
-Kutsal sudan içmek, yıkanmak, para atmak	-Gerçekleşen adağın yiyeceğini dağıtmak
-Türbede secdeye kapanmak, gece uyumak	-Belli hastalıklar için, belli yatırlardan şifa dilemek
-Türbeye ; havlu, seccade, halı, tesbih, başörtüsü, takke, ibrik, para bırakmak	

Alevilerin kutladıkları törenler oldukça fazladır. On iki bayramın esas olduğu Alevilerde; sekizi kameri takvime göre, yani değişmeyen (sabit) günlerde, dördü ise miladi takvime göre kutlanmaktadır. Alevi (Nusayri) yerleşimlerinde asıl ziyaretgâhlar, Hıdır Makamı’dır. Ölümsüzlüklerine inanılan Hızır ve İlyas’ın buluşmasını hikâyeye edinen Hıdırellez törenleri vardır. 18 Aralık- 6 Mayıs tarihleri arasındaki döneme Hıdırellez ismi verilmiştir. Alevilerin dini inançlarına göre en büyük dini bayram Ğadir Hum Bayramı’dır. Hz. Muhammed’in son hac görevi olan (Veda Haccı) hicretin 10.yılında Mekke’ye yolculuğu ile ilgili olan bayram ismini Ğadir Hum Vadisi’nden almaktadır. Mekke ziyaretinden sonra Hz. Muhammed; hacıları Şam, Bağdat, İskenderiye yönlerine ayrılan Ğadir Hum Kavşağı’nda toplar ve Hz. Ali’nin elinden tutarak “*Ben kimin Mevlasıysam, Hz. Ali de onun Mevlasıdır.*” Der. Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali’nin Mevla olarak ilan edildiği tarih Ğadir Hum Bayramı (Veda Haccı) olarak kabul edilir. Her yıl adakların kesildiği, Herise adı verilen (buğday-et karışımı aş) yemeğin pişirildiği, önceden davullu zurnalı kutlamaların yapıldığı ancak günümüzde azaldığı bu bayramlarda kadınlar rengarenk

kumaşlar alarak yeni elbiseler diktirirler. Ğadir Hum Bayramında Alevi vatandaşlar dükkanlarını kapatır, kadın ve erkek hiçbir iş yapmaz, dikiş dikilmez, ev süpürülmez, çarşıda, pazarda, evde hayat resmen durur (Yenipınar, 2010, sy.294). Günün akşamı ise Hızır İlyas Makamı ziyaret edilirmiş. Yahudilerin kutsal kabul ettikleri Şabat'ta (cumartesi günü) hiçbir iş yapmadıkları ve Alevilerin Ğadir Hum Bayramında çalışmamaları bu yönden benzerlik gösterir.

İnsanların ziyaretleri adak adamanın yanı sıra özel günlerde piknik yapma, hoş vakit geçirme gibi amaçlarla da kullanmışlardır. Bugünkü Aydınlikevler Mahallesinin bulunduğu alanda eski tarihlerde “Enzehlet” adında bir ziyaret ve adak yeri vardı. Ziyarete, Nihat Ağa Mescidinin önünden dağa doğru çıkılarak ulaşıldı (Şekil 4.95). İçerisinde çok güzel ve şifalı bir suyun (Barbah Çeşmesi) bulunduğu Enzehlet'e Nevruz günü ve diğer günlerde adak adamak, piknik yapmak için gidilirdi. Aynı bölgede Enzahlet'e gidilen sokağa ismini veren ziyaret, “Aynzahlet” olarak da bilinirdi. Bu ziyaret yeri Şair Süleyman Okay'ın (Yıldırım, 2005; Nakib, 2012, sy.128) “Nerede Kalmıştık Antakya'm” şiirine de yansımıştır.

...

Enzehlet'te seyran kilimleri

Çapıt dokuma yün karışımı anılar

Ocaklarda çalı çırpı patlıcan dolması eşki-aşı

Tabbuhalarda

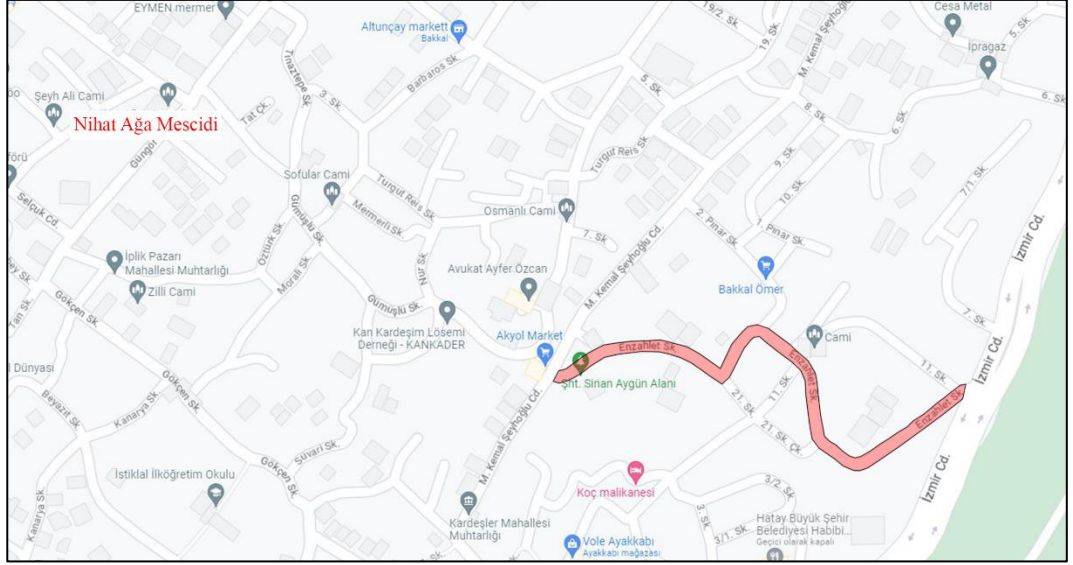
Kırmızı çiçek açar sarmeyçiler

Zembillerde keşsir şeker kamışı

Yılanbalıkları canlı oryantal.

...

Süleyman Okay

Şekil 4.95. Enzehlet ismi verilen sokak (kırmızı boyalı) (Google Maps, Erişim: 05.06.2023)

Arapça’da “ısıtmak; sıcak olmak” anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” demek olup “yılanma yeri” mânasında kullanılmaktadır. Anadolu’da hamam benzeri yapıların kökeni Roma’ya kadar uzanır. Roma hamamları yıkanma işlevi, eğlence ve yarışların düzenlendiği mekanları olmasının yanı sıra aynı zamanda şifa merkezi olarak önemli bir yer tutardı (Arı, 2013, sy.12). Antakya’da hamamlar, yıkanma yerinin yanı sıra sosyal ve kültürel değerlerin yaşatıldığı, kent hafızasının zenginliği gösteren önemli bir yapıya sahiptir. İslamiyet’in kabul edilişiyle birlikte Türk insanı için temizlenme, arınma mekânı olan hamamlar, Selçuklularda sade, basit birer yapı olarak kendini göstermiş, daha sonra süslemeleri ve mimari yapısıyla önemli birer sanat eseri haline gelmişlerdir.

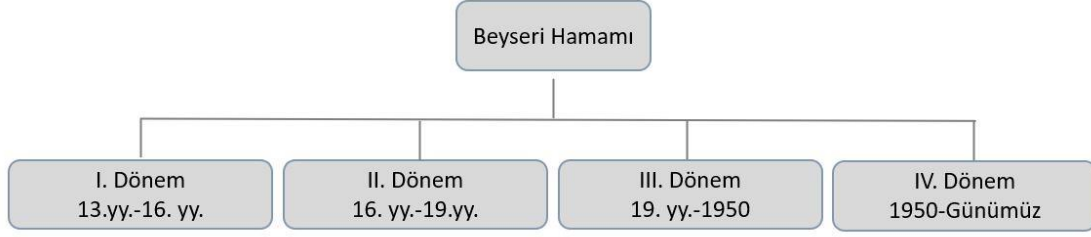
Türk gelenekleri ile harmanlanarak yaşayan bir mekâna dönüşen hamamların Antakya’da kullanılma biçimleri Arı’nın (2013) çalışmasından elde edilen Çizelge 4.9’da olduğu gibi birbirinden farklılıklar göstermektedir. Farklı din ve mezheplere sahip Antakya kentinde hamam yapılarının kutsal bir konumda olduğu ve farklı inanışlara hizmet ettiği bilinmektedir.

Çizelge 4.9. Antakya’da Hamam Geleneği (Arı, 2013) (Tez Kapsamında üretilmiştir.)

Antakya’da Hamam Geleneği	
-Çamaşır yorgunluğunu giderme için hamama gitme	-Kız görmek için hamama gitme
-Çocukları yıkamak için hamama gitme	-Eğlenmek, hoş vakit geçirmek, dostlarla buluşmak için hamama gitme
-Vücut sağlığı için hamama gitme	-Gusül abdesti almak için hamama gitme
-Çeşitli törenler ve özel günler için hamama gitme (Gelin hamamı, damat hamamı, lohusa hamamı, sünnet hamamı, asker hamamı, hacı hamamı, vaftiz için hamama gitme, gönül birlik hamamı)	

Halep vilayet salnamelerinden anlaşılabileceği üzere 16.yy.’da varlığı tespit edilerek 17. ve 18.yy. boyunca varlığını sürdüren hamamlar arasında Meydan Hamamı, Cindi Hamamı, Yeni Hamam, Saka Hamamı ve Piri (Beyseri) Hamamı yer almaktadır (T.C. Hatay Valiliği, 2013, Hatay Tarihi, sy.223). Osmanlı Döneminin başlangıç yıllarında varlığı tespit edilen Beyseri (Piri, Beseri) Hamamı, Memlûkler Dönemi’ne ait olduğu bilinmektedir. Sultan Baybars’ın süt kardeşi olan Bî’seri’nin imar faaliyetlerine katıldığı ve hamamın kurucusu olduğu bilinmektedir (Şancı, 2006, sy.327). Hamam, Kurtuluş Caddesi üzerinde Habibi Neccar Dağı’ndan dağdan gelen su yolu üzerinde kurulmuştur (Rifaioğlu, 2018, sy.551). Mukarnaslı kubbe geçişleriyle Memlûk dönemi plan şemasını yansıtan Beyseri Hamamı (Şancı, 2006, sy.327), yine aynı döneme ait olduğu bilinen Cindi Hamamı plan şeması ile sıcaklık mekânının iki kısımdan oluşması bakımından benzerlik göstermektedir (Rifaioğlu, 2018). Çizelge 4.10’da yer aldığı üzere hamama ait restitüsyon projesini dört dönemde değerlendiren Rifaioğlu (2018, sy.555)’na göre, hamamın Memlûk Döneminde (I. dönem) daha büyük bir yerleşim alanına sahip olduğu varsayılmış, Osmanlı hakimiyetiyle ise (II. dönem) iki avluya sahip dağınık plan şemasına sahip olabileceği varsayılmıştır. Fransız Mandası Dönemi’nde (III. Dönem) ise hamamın Kurtuluş Caddesi üzerindeki kütlelerinin ve avluların caddenin genişletilmesi esnasında kaybolduğu varsayılmıştır.

Çizelge 4.10. Beyseri Hamamı Restitüsyon Dönemleri (Rifaioğlu, 2018'den oluşturulmuştur)

Hamamlara dini nitelik kazandıran uygulamalar Antakya’da dikkat çekmektedir (Çizelge 4.11). Beyseri Hamamı’nda iptal edilmiş olan bir dalma havuzu bulunduğu bilinmektedir (Şancı, 2006, sy.328). Temizlendikten sonra günahlarından arındıklarını düşünen Yahudilerin geleneklerine göre havuza üç defa batıp çıktıkları, her defasında “Şehettu, ma şehettu?” (Şahit oldun mu, yoksa olmadın mı?) şeklinde tasdik sorusu sorulduğu bilinmektedir. Ayrıca ılıkılık kısmına taş sanduka yerleştirilen hamamda yeni doğan çocukların vaftiz edildiği bir tören yeri oluşturulmuştur. (Arı, 2013, sy.161).

Uzun Çarşı içerisinde Yeni Hamam’da farklı bir dini uygulamaya gidildiği, Yahudilerin yeşil renge boyanmış ve üst kısmında aynı renk ile alem resmedilmiş niş kemerinin önünde mum yakıp dua ettiği bilinmektedir. Yeni Hamam’da da Beyseri Hamamı’nda olduğu gibi dalma havuzunun bulunduğu ancak daha sonra iptal edilen bu havuzun yıkanma hücreğine dönüştürüldüğü bilinmektedir (Şancı, 2006, sy.361).

Hamamları kutsal konuma getiren bir diğer uygulama ise Saka Hamamında karşımıza çıkmaktadır. Saka hamamında ılıkılığın bir eyvanı türbeye dönüştürülmüştür. Arı’nın (2013) çalışmasında sözlü kaynaklardan edindiği hikâyelerden biri hamamda tellallık yapan ve hamamın temizliğinden sorumlu kimsesi olmayan bu kişinin öldükten sonra hamama gömülmeyi istemesidir. Türbeye dönüştürülen hamama giren inançlı kişiler önce türbeye uğrayıp dua ederdi. Diğer bir hikâye ise günlerden bir gün Saka Hamamına gelen derviş hamamda yıkandıktan sonra vefat etmiştir. Dervişin cenazesini yerinden kaldıramadıkları için olduğu yere gömmüşler ve hama böylece türbeye dönüştürülmüştür. Ilıklığın zemininden merdivenle yükseltilerek ayrıştırılan türbenin kutsallığı vurgulanmıştır.

Nakib'e (2012, sy.258) göre suyunu önceden Vakıflar Bankası'nın bulunduğu alanda Asi Nehri üzerindeki Asi dolabından (su dolabı, naura) getiren Saka Hamamına insanlar; geç yürüyen çocukları ve konuşması geciken çocukları için ciğer adayıp mum yakmak amacıyla da gelirdi.

Çizelge 4.11. Antakya Hamamlarında Dini Uygulamalar

Antakya'da Hamamlarda Dini Uygulamalar	
Beyseri Hamamı	- Yahudilerin temizlenme ve günahlardan arınma amacıyla (üç defa batıp çıkarak) kullandığı dalma havuzu iptal edilmiştir. - Yeni doğan çocukların vaftiz edildiği tören yeri (ılıklik kısmında yer alan taş sanduka)
Yeni Hamam	- Yahudilerin temizlenme ve günahlardan arınma amacıyla (üç defa batıp çıkarak) kullandığı dalma havuzu iptal edilerek yıkanma hüccresine dönüştürülmüştür. - Yahudilerin yüzeysel niş önünde mum yakması
Saka Hamamı	Ilıklik kısmında bulunan mezar yapısı ile hamam aynı zamanda türbeye dönüştürülmüştür.

Dini uygulamalar, hamamların yanı sıra Antakya'da geleneksel konutlar içerisinde ibadet amaçlı mekanlar ile de karşımıza çıkmaktadır. 3. Mıntika 1221 parselde yer alan avlulu konut yapısında avluya açılan bir odasında kitabe nişi olarak adlandırabileceğimiz ibadet ettikleri varsayılan sivri kemerli ve mermer kaplı niş üzerinde Şekil 4.93'teki fotoğrafta görüldüğü üzere kabartma tasvirler bulunmaktadır. Günümüzde Hatay Büyükşehir Belediyesine ait Konukevi olarak kullanılmaktadır.

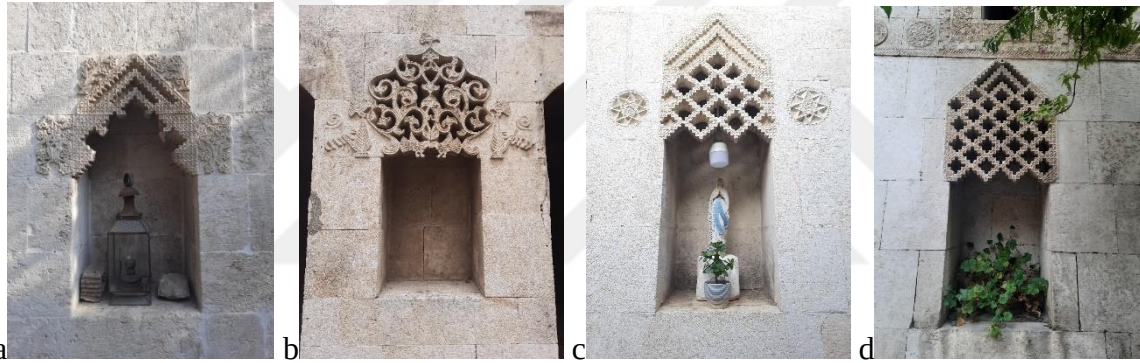

Şekil 4.96. 3. Mıntıka 1221 Parsel’de yer alan avlulu konuttaki kitabe nişi (MNR Mimarlık Arşivi)

Antakya evlerinde yüksek avlu duvarlarının bulunması, zemin katlarda sokağa pencere açmak yerine avluya pencere açılması, üst katlarda sokağa açılan pencerelerde panjur ve kapakların yer alması mahremiyet duygusunun mekansal yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.97.). Geleneksel Antakya evlerinde avluya açılan genellikle 2 ve 3 oda bulunur. Bu odaların avlu cephelerindeki kapıları arasında duvar boşluklarında fanus takası yer alır. Fanus takası, genellikle fener, mum, lamba, fanus koymaya yarayan kesme taş işlemeli takalardır. Yenipınar’a (2010, sy.314) göre bu oyuklar, Hristiyanlara ait evlerde bir ibadet köşesi olarak kullanılmaktadır. Aynı fanus takaları Müslüman evlerinde ise adak yeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.98).

Şekil 4.97. Yüksek avlu duvarlı Antakya evleri (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Şekil 4.98. Fanus taka örnekleri

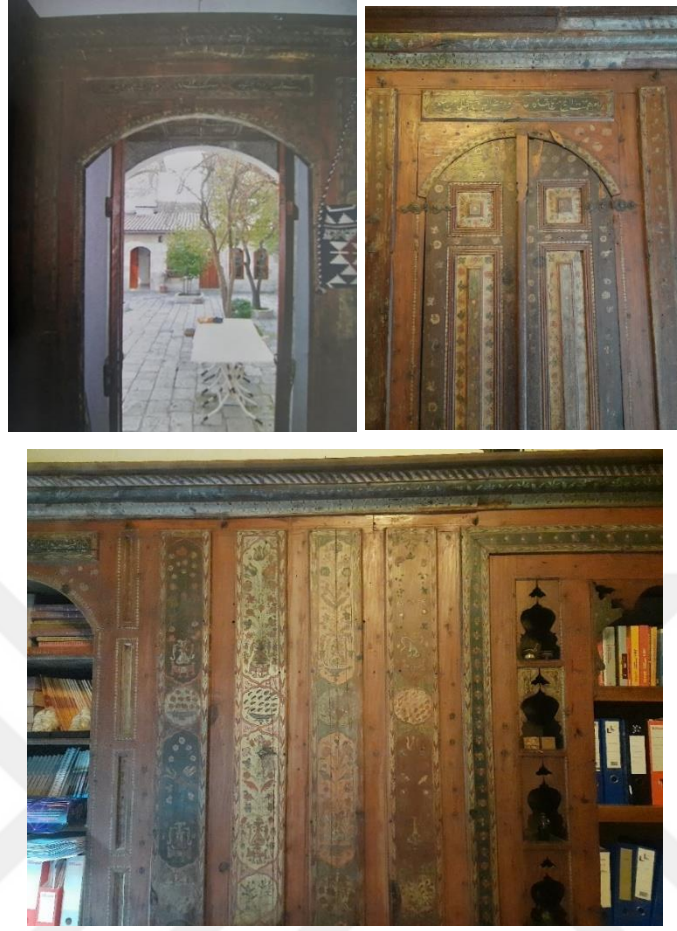
- a) 5. Mıntıka 1309 Parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2022, Antakya El Sanatları Müzesi)
- b) 4. Mıntıka 290 Parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2022, Geleneksel Antakya Evi)
- c) 3. Mıntıka 457 parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2023, Türk Katolik Kilisesi)
- d) 3. Mıntıka 619 Parsel Fanus Takası (Kayış, T. 2023, Fehimpaşa Evi, Mimarlar Odası)

Çankaya Sokak'ta bulunan 5.mıntıka 1309 parselde, 2011'e kadar bakımsız halde bulunan daha sonra restore edilerek El Sanatları Müzesi'ne dönüştürülen Antakya evi'nde avlu cephesinde kuş takalarının altında bulunan yazıtlar dikkat çekmektedir. Fanus Takasının üzerinde, kuş takasının hemen altında taş üzerine kabartma tekniği ile yer alan Şekil 4.99'daki yazıtta "Mâşâ Allah" ve "sene 1221" (Tekin, 2011, sy.47) yazısı bulunmaktadır.

Şekil 4.99. 5. Mıntika 1309 Parsel’de yer alan fanus takaları, kuş takaları ve yazıtlar (Fotoğraf: Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Antakya’da insanların yaşam biçimlerinin, inançlarının yansımaları evlerde dolap süslemeleriyle birlikte yazılan yazılarda Fehim paşa evi olarak bilinen Mimarlar Odası’nın hizmet verdiği yapı bu olaya ait tekil bir örnek içermektedir. Avluya göre solda yer alan baş odanın ahşap giriş kapısının iç yüzeyinde yazılı olan Hicri Takvime göre 1255 (Miladi 1839) tarihinin binanın yapım yılı olduğu tahmin edilen yapıda; kapıda, dolap kapaklarında ve nişlerin üzerinde arapça yazılar bulunmaktadır. Bu yazıların Muhammed b. Said el-Bûsirî’nin yazdığı Kaside-i Bürde’den, ta’lik türü yazı türü ile yazılmış 6 beyit olduğu anlaşılmıştır (Tekin, 2011, sy.21; Tekinalp, 2007, sy.373). Baş odanın ahşap kapısının iç yüzeyinde sağda “Bismillahirrahmanirrahim”, ortada “Sene 1255”, solda “Ve bihi nesteıyn ve aleyhi’t tüklan” (O’ndan yardım dileriz ve O’na tevekkül ederiz) yazmaktadır. Ahşap doğramalar üzerinde yer alan kalem işi süslemelerde sehpalara üzerine yerleştirilmiş içlerinde çiçekler olan vazoların yanı sıra tabak içinde meyveler, bıçak saplanmış karpuz figürleri ve çeşitli çiçek motifleri bulunmaktadır (Tekin, 2011, sy.21).

Şekil 4.100. Fehim Paşa Evi Kalem İşi Süslemeleri (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Geleneksel Antakya evlerinde görülen genellikle ana odaların girişinde yer alan “kitabe” adı verilen niş, dini yazıtlar için ayrılmış bir bölümdür (Rifaioğlu, 2021, sy.69). Bu nişin tamamı ahşap doğrama olabileceği gibi döşeme ile birleşen kısımları çubuk mermer ile kaplı da olabilir (Şekil 4.101.).

Şekil 4.101. Kitabe örnekleri (MNR Mimarlık Arşivi, 2022)

4.3.3. Üretim Biçimleri

20 yy. başlarında Antakya'da sabunhanelerde zeytinyağı ile sabun üretimi gerçekleştirilmekte ve bunları Kayseri, Adana, Sivas gibi başka şehirlere ihraç edilmekteydi. Bunun yanı sıra halk geçimini zeytincilik, ipekçilik ve hububat tarımı yaparak sağlamaktaydı (Tekin, 1993, sy.77).

Akdeniz ikliminde de yaygın olarak görülen genellikle yaban hayatına ait olan yaprağı kokulu *Defne* bitkisi Arapça 'da *Gar* kelimesine karşılık gelmektedir. Defne sabunu üretimi ve Osmanlı Dönemi'nde yaygınlık gösteren sabun fabrikalarının oluşumu kent kültürünün ve üretim biçimlerinin önemli bir yerini oluşturmaktadır (T.C. Hatay Valiliği, 2011). Aslında kervansaray-han olarak 1574 yılında inşa edilen 5.mıntika 1062 numaralı parselde yer alan Sokollu Mehmet Paşa Hanı, 1842-1845 yıllarında sabunhaneye dönüştürülmüştür. Hac ve ticaret yolu üzerinde çarşı bölgesinde önemli bir kavşakta bulunan yapı, Mahremiye Cami ve Saka Hamamıyla birlikte üçlü yapı grubu olarak külliye işlevi görmekteydi (Çelenk, 1996, sy.37). Sabunhaneye tane olarak gelen zeytinlerin yağı taş mengenelerde çıkartılarak avluda zemin döşemesinin altında yer alan yağ kuyularında depolanırdı. Avluda sabun üretiminde gerekli yağ kuyularından tulumba yardımı ile yağların çekilirdi. Kazanlarda pişirilen sabunlar baca üzerinde yer alan aşığa bağlı çengelden ip yardımı ile üst kata çıkarılarak kurutma alanına ulaşması sağlanırdı. Kalıplara dökülerek kurutulan sabunlar kesilme ve damgalanma işleminden sonra kesik koni biçimde küme oluşturarak aralıklı olarak dizilirdi (Çelenk, 1996, sy.87).

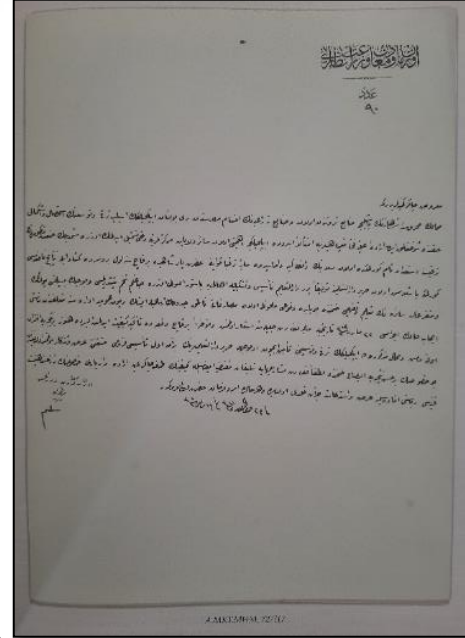

Şekil 4.102. Sabunhaneye dönüştürülen Sokollu Mehmet Paşa Hanı (Kayış, T., Kişisel arşiv, 2021)

Antakya özellikle 12. yy. ve daha sonrasında da tekstil, halı, ipek üretimiyle tanınarak ve bunların ticaretini yaparak adını duyurmuş bir kenttir (Vorderstrasse, 2010; De Giogie & Eger, sy.323). Şekil 4.100’de görülen 10.yy. da olduğu düşünülen Bizans İpeği yeşil arka planda, merkezinde sekiz köşeli yıldız içerisinde yer alan çiçekli bir haç, etrafında griffinler (griffon, aslan vücutlu, kartal kanatlı mitolojik yaratık) ve diğer motiflerle İslami ve Bizans tasarımlarını birlikte göstermektedir (De Giogie & Eger, sy.323). Bizans hakimiyetinden sonra Osmanlı hakimiyetinde ve günümüzde de ipek üretimi ve ticareti dikkat çekmektedir. 1895 yılında hazırlandığı bilinen Osmanlı dönemine ait belgede Selanik, Amasya ve Antakya’da İpek Talim Evlerinin tesis edilmesine yönelik istek yer almaktadır. Tekin (1993, sy.158), 1897’ye kadar ipekçiliğin kentte ilkel yöntemlerle ilerlediğini ve 1935 yılında hükümetin ipekçiliği geliştirmek adına Bursa’da açılan İpekçilik ve Tohumculuk Okuluna iki genç gönderdiğini belirtmektedir. Dönen gençlerin ipekçilikte yeni usülleri köylülere öğretmesi, kentin geçim kaynağını oluşturan ipekçiliğin gelişmesini sağlamıştır. Böylece ipekçilik, kent hafızasında yer alarak kentlinin geçmişten günümüze kadar birçok farklı medeniyette ekonomik alanda geçimini sağladığı önemli bir iş bölümü olmuştur.

A

B

Şekil 4.103. Kentte ipek ticareti

a) De Giorgi & Eger, 2021, sy.324, fig. 6.19; Cleveland Sanat Müzesi, 10. yy.dan kalan Bizans İpeği. b)“İpek Talim Evleri Açılması”nı içeren Osmanlı Belgesi, 4 Şubat 1895, , BEO, 570/42732 (Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya, Hatay Büyükşehir Belediyesi, sy.288)

4.3.4. Mutfak

Toplum tarafından sergilenen fiziksel aktiviteler arasında geleneksel mutfak, toplumun yeme-içme, üretim biçimi ve ekonomik-sosyal ilişkileri yansıtması bakımından kültürel olarak büyük önem içermektedir. Geçmişten günümüze katmanlaşarak ve gelişerek kültürel öğelere dahil olan mutfak, aktivite (faaliyet) ve mekânla ilişkili olduğu gibi iklim ve coğrafya ile de etkileşimli olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel mutfakla ilişkili olarak gelişen mekân organizasyonu konut yapılarında oldukça dikkat çekmektedir. Avluda geleneksel ana kütleyle bitişik olarak avlu döşemesinden 30-40 cm yüksekte taş döşeme ile oluşturulan sekiler, aile sakinlerinin günlük vakitlerini geçirdikleri, yemek yedikleri ve kadınların mevsimlik kurutma işlemlerini gerçekleştirdikleri sekiler bazı yapılarda avluya kütlelerin eklenmesi ve birinci kat oluşumuyla birlikte eyvanlara dönüşmüştür. (Şekil 4.104)

Şekil 4.104. Seki ve eyvan örnekleri

- a) 3.mıntıka 105 parselde yer alan eyvan. b) 5.mıntıka 1309 parselde yer alan seki,
c) 3.mıntıka 516 parselde yer alan eyvan (Kayış, T., 2022)

Antakya'ya özgü bir meze olan bakla ezmesi yemek kültüründe önemli bir yere sahiptir. Külhanda gecedan sabaha kadar bakır bir kümbet içinde ağzı çamurla sıkıca kapatılmış olarak kaynatılır. Arı'nın (2013) sözlü kaynaklardan elde ettiği bilgiye göre baklanın hikayesi şöyledir:

“Hamam insanların kabuklarını soyup, ölü hücrelerinden arındırıyorsa, külhan da yemek zevki ve lezzeti için baklayı kabuklarından soyar.”

Sarımsak ve tahinle birleşerek Antakya'ya özgü bir lezzet olan bakla, Yeni Hamamın külhanında kaynatılarak, uzun çarşıda bakla ezmesi olarak halka satılmaktadır (Rifaioğlu, Kültürel Miras Ne İçin? Kim İçin, Podcast, 06.03.2023).

Antakya'da mutfak geleneği, bulunduğu coğrafya itibari ile hem tarım ve hayvancılığa dayalı olması, mevsimlik sebzelerin bulunması hem de farklı toplulukların mutfak kültürlerinin kaynaşması ile büyük bir zenginlik gösterir. Antakya'nın güzel yemeklerinden bir olan Herise yemeği (buğday-et karışımı aş); kente Alevi, Sünni, Hristiyan olmak üzere tüm toplumlar için kutsal bir yemektir. Özel günlerde, ayinlerden sonra kazanlarda pişirilmektedir. Genellikle cumartesi akşamı kaynatılan herise, pazar sabahı kutsanır, dua edilir ve misafirlere dağıtılır (Yenipınar, 2010, sy.299). Zaman içinde birçok farklı topluluğu ağırlamış olan Antakya mutfak geleneği, farklı kültürlerin etkileşimleriyle kendine has özelliğini ve lezzetini ortaya koymuştur.

4.3.5. Geleneksel El Sanatları

UNESCO (2001:3) kültürü, sanat ve edebiyatın yanında toplumların ve sosyal grupların ayırt edici maddi, manevi, entelektüel ve duygusal özellikleri olarak tanımlamaktadır. İçerisinde birbiriyle etkileşimli çeşitli grupları barındıran yerel topluluklara ait olan ve kültürü temsil eden somut ve somut olmayan değerler vardır. Bu yaşayan değerler kentte tarihi binalar, yerler, eserler vb. şekilde somut olarak karşımıza çıkabileceği gibi toplumsal uygulamalar, ritüeller, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar, el sanatları, yemekler, kıyafetler vb. şekilde somut olmayan değerler olarak da karşımıza

çıkaktadır. Kent hafızasını oluşturan katmanların her aşamasında karşımıza çıkan somut kültürel değerlerin tanımlanması ve anlaşılması somut olmayan kültürel değerlerin farkındalığı ile ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bu değerler kent hafızasının tanımlanmasında ve yerin ruhunu ortaya çıkarmada büyük önem arz etmektedir.

Çok katmanlı Antakya kentinde süsleme sanatı, yapılarda taş işlemlerinde (çıkma elamanları, fanus takası, kuş takası, rozetler, vb.) ve ahşap doğrama elemanlarında (çıkma elemanları, tavan, tavan göbekleri, dolap, niş, kitabe, dikmeler, vb.) karşımıza çıkmaktadır (Tekin, 2011). Kök boyalarla işlenen motiflerin yanı sıra işlemlerin yer aldığı bu süslemeler Çizelge 4.12’de aktarılmıştır.

Antakya kentinde yaşayan halkın yaşam biçimini ve geçim kaynağını oluşturan geleneksel el sanatları, kentin bulunduğu coğrafyanın etkisi ve farklı toplumsal gruplarla etkileşimli olarak gelişerek ve maalesef değişen ihtiyaçlar doğrultusunda bir kısmı yok olarak kent hafızasında yer edinmiştir. Çeşitli etnik gruplara mensup olan ve birçok iş kolunda hizmet veren esnafların varlığını 1935 yılında Fransız Mandası döneminde P. Bazantay tarafından oluşturulan ve Mehmet Tekin tarafından aktarılan esnaf listesi Çizelge 4.13’te tablolaştırılarak sunulmuştur.

Çizelge 4.12. Antakya kentinde görülen Osmanlı süsleme sanatının konularına göre sınıflandırılması (Tekin, 2011)

Osmanlı tezyinatında görülen süsleme elemanlarının konularına göre sınıflandırılması	
Bitkisel Motifler	En yaygın bezeme unsurudur. Anavatanı Doğu Türkistan da ki ‘Hatayî’ üslubuna dayanır. Bu motiflerde bitkiler ileri derece stilize edilerek çizilir.
Rumî Üslubu	Anadolu’ya ve Anadolu Selçuklularına ait süsleme biçimidir. Türk sanatında ‘lotus’, ‘palmet’ adı verilen motifler gelenekçi anlayışa göre çoğu zaman rumî motiflerden ibarettir.
Bulut Motifi	Çin kültüründen kaynaklanır.
Şahi Benek ve pelengi	Budist felsefesinden kaynaklanır.
Kozmik semboller	Ay, yıldız, güneş gibi doğa varlıklarını içerir.
Geometrik süsleme	Selçuklu mimari tezyinatının vazgeçilmez unsuru olan geometrik süsleme Osmanlı döneminde gelişerek kimlik kazanmıştır.
Hattî Üslup	Hat sanatı, Arap harfleri ile güzel yazı yazma

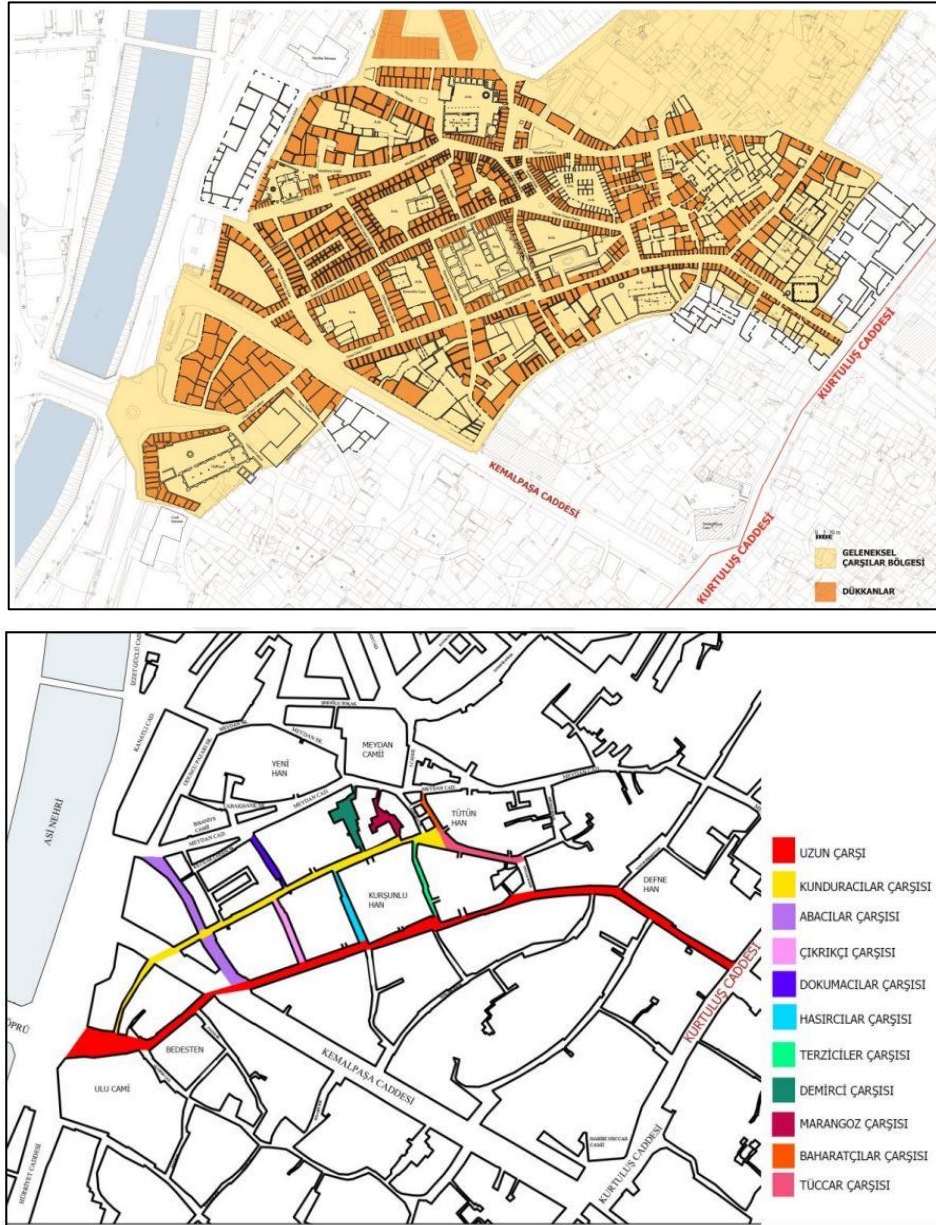
Çizelge 4.13. Ocak 1935'te Antakya Esnafının Listesi ve sayıları (P. Bazantay; Tekin, 1993, sy.160-161) Tez kapsamında Tekin, 1993'ten oluşturulmuştur.

Sanatlar	Dükkân ve Atölye	Sunni Türk	Alevi Türk	Ortodoks Hristiyan	Ermeni
Kuyumcular	18	3	-	26	3
Taş Yontmacıları ve duvarcılar	-	4	-	80	-
Taşçılar, döşemeciler	-	3	1	2	-
Kiretçiler	-	-	-	100	-
Çimento ve döşeme levazımı yapanlar	1	8	-	-	-
Tuğlacılar	9	3	30	1	7
Çömlekçiler	3	6	8	-	3
Değirmenciler	4	12	6	-	-
Fırıncılar	32	6	64	4	1
Bulgur Döğenler	-	18	-	-	-
Kasaplar	90	25	90	2	-
Lokantacılar	9	10	-	-	2
Tatlıcılar	8	8	8	1	1
Tel kadayıf yapanlar	14	-	20	-	-
Şekerciler	25	6	24	-	-
Gazozcular	2	2	-	2	1
Buzcular	1	4	-	-	-
Şerbetçiler	5	15	6	3	-
Humusiye vs. mahalî yemek yapanlar	12	14	6	-	-
Zeytinyağı ve sabuncular	11	168	30	-	-
Garaj işletenler	5	9	-	-	-
Şoförler	-	50	5	10	10
Makinistler, Çilingirler	4	1	-	2	6
Berberler	85	94	40	40	5
Hamamcılar	6	24	-	-	-
Boyacılar	-	12	1	12	-
Hamallar	-	70	59	3	-
Dellâllar	-	6	-	2	-
Mühürçüler	4	6	-	-	-
Soba, mangal ve kovacılar	8	-	-	9	2
İnce tahta işleri yapan marangozlar	21	65	-	-	1
Doğramacılar	40	55	-	-	-

Çizelge 4.13. Ocak 1935'te Antakya Esnafının Listesi ve sayıları devamı (P. Bazantay; Tekin, 1993, sy.160-161) Tez kapsamında Tekin, 1993'ten oluşturulmuştur.

Sanatlar	Dükkân ve Atölye	Sunni Türk	Alevi Türk	Ortodoks Hristiyan	Ermeni
İnşaatta çalışan marangozlar	-	70	10	-	2
Bıçkıcılar	-	20	-	-	-
Çıkırıkçılar	5	-	7	-	-
Araba yapanlar	7	25	-	-	-
Tarakçılar	3	-	1	-	2
Su dolabı yapanlar	2	8	-	-	-
Hasırcılar	-	-	130	-	-
Bez basmacıları	1	1	-	1	-
İpek dokuyucuları, ipek çekenler	6	-	-	12	-
Koz kurutan ameleler	2	-	12	38	-
Keçeciler	8	18	-	-	-
Kumaş dokuyanlar	6	15	-	1	-
Kilim dokuyanlar	20	52	-	4	-
Keçi kılı dokuyanlar	23	-	50	-	-
Terziler	47	25	-	90	4
Fes kalıpçıları	7	8	2	2	1
Nakış işleyenler	6	-	-	32	-
GöMLEKÇİLER	6	3	-	7	-
Ütücüler	3	-	-	3	-
Debbağlar	23	70	-	-	-
Kunduracılar	52	110	12	25	9
Köşkerler (Pabuçlar)	80	240	-	-	-
Eskiciler	8	30	2	6	2
Seyyar eskiciler	-	30	30	-	-
Saraçlar	10	18	-	-	-
Semerciler	15	7	-	9	2
Demirciler	22	-	70	-	4
Nalbantlar	20	15	-	12	-
Bıçakçılar	14	25	25	5	-
Tenekeçiler	16	45	-	2	-
Bakırcılar ve kazancılar	12	1	14	8	2
Kalaycılar	21	4	66	-	8

Esnaflar Habibi Neccar Cami, Ulu Cami ve Meydan Cami üçgeni arasında kalan alanda yapılan sanatın adı ile isimlendirilmiş sokaklarda çalışırdı. Günümüzde bu sokaklarda farklı satıcılar yer alsa da “Tenekeciler çarşısı”, “Hasırcılar çarşısı”, “Bakırcılar çarşısı” vb. gibi eski isimleri ile anılmaktadır. Bu bölümde geleneksel el sanatları içerisinde taş işçiliği, ahşap işçiliği, bakırcılık, tenekecilik, bitkisel örücülük ve demircilik sanatlarının kent hafızasındaki yerleri ve örnekleri yer almaktadır.

Şekil 4.105. Antakya Uzun Çarşı

- Geleneksel çarşı bölgesi ve dükkanlar (Çekmecelioğlu, 2016, sy.86)
- Çarşı sokakları (Çekmecelioğlu, 2016, sy.87)

Geleneksel Antakya evlerinde; cephede kuş takalarında, fanus takalarında, kemer yastıklarında, kapı ve pencere sövelerinde, yazıt ve kitabelerde, kolon başlıklarında, çıkma elemanlarında, alınlarda, neoklasik motif ve bezemelerde taş oyma süslemeleri oldukça zengindir. Türk süsleme sanatlarından birisi olan rumî motiflerle birlikte geometrik ve çiçek desenlerinin hâkim olduğu süslemelerde yıldız motifleri ve kıvrık dallarda kullanılmaktadır. Taş işçiliğinde oyma, kabartma ve kazıma (profito) gibi tekniklerin kullanılmasının yanı sıra bezemelerde bitkisel, geometrik motifler ve tarihsel yazılar ön plana çıkmaktadır (T.C. Hatay Valiliği, 2011). Cami, çeşme gibi anıtların cephelerinde ya da genellikle kapı girişlerinin üzerinde yer alan taş yazılı kitabeler bazı konut girişlerinde kesme taş söve üzerinde de yer aldığı görülmektedir.

Münire Tekin (2011, sy.56), Antakya'da 18. ve 19. yüzyıllarda çeşitli etnik ve kültürel yapıdaki esnaf gruplarının arasında *nakkaş* ya da *bezeme ustası* adlarının geçmediğini ancak nakkaşlardan *boyacı* olarak bahsedildiğini ve 19.yy. sonlarında ise *hattat* ve *hakkak* mesleklerinden bahsedildiğini belirtmektedir. Antakya evlerinin cephelerinde bulunan taş süslemelerdeki değerli ve zarif bezemelerin Tekin (2011) aynı zamanda İdlip'ten gelmiş ustaların katkılarıyla Antakyalı yerli taş ustaları tarafından yapıldığını belirtmektedir.

19. yy. sonlarına kadar yapılan Antakya evlerinde, avluya bakan cephelerde pencerelerin üzerinde yer alan ikinci bir pencere sırası oluşturan tepe pencereleri *taka* ya da *kuş takası* olarak adlandırılmaktadır. Profilli taşlarla oluşturulan bu takalar hem kuşlar için güvenli bir alan hem de mekânın ışıklandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Avluya bakan cephelerde yer alan bir diğer öge de kapı ve pencere hizasında yer alan; mum, fener, lamba, fanus vb. için koymaya yarayan niş olarak kullanılan kesme taş işlemeli fanus takalarıdır. Bunun yanı sıra Antakya evlerinde sokak giriş kapısı ile avlu girişi arasında bulunan aralık mahalinde yer alan, dışarıdan kişilerin ev ahalisini görmeden eşya ve malzemeleri ilettiği ahşap dönme dolapların avlu cephelerine bakan kısımlarında da kesme taş işlemeli ve profilli nişler görülmektedir. Kuyu bulunan geleneksel evlerdeki avlularda ayrıca *sebil takası* olarak adlandırılan nişlerde görülmektedir (Tekin, 2000, sy.135). Bu takalar genelde kemerli ve işlemeli taşlarla oluşturulurdu. (Şekil 4.106)

Şekil 4.106. Taş motif ve kitabe örnekleri (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv).

- a) 5. Mıntıka 1309 Parsel Fanus Takası b) 3. Mıntıka 105 Parsel Kemer Yastığı
c) 4. Mıntıka 290 Parsel Fanus Takası d) Sarımiye Cami Kitabesi

1874-1930 yılları arasında hâkim olan yeni klasikçilik anlamına gelen aşırı süslemeciliğe karşı olan Neoklasik üslup, taş işlemlerinde sütun ve söve biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.107.).

Şekil 4.107. Neoklasik üslupta sütun başlığı, kemer ve söve örneği (Kayış, T. 2022)
a.) 4.Mıntıka 827 parsel (Şeyh Ali Cami) b.) 3.Mıntıka 1237 parsel (Çankaya Otel)

Kesme taş kapı sövelerinde örnekleri görülen genellikle kabartma ve oyma yöntemleri kullanılarak oluşturulan çiçek motifleri dikkat çekmektedir. Şekil 4.108’te görülen kapı sövesinde sütun başlığı biçimi verilerek işlenmiş çiçek ve yaprak motifleri görülmektedir.

Şekil 4.108. Çiçek motifli kapı sövesi örnekleri (Kayış, T.,2022, Kişisel Arşiv)

a) 3.Mıntıka 514 parsel kapı sövesi b) 3.Mıntıka 107 parsel kapı sövesi

Çiçek motiflerinin yanı sıra geometrik formlarda derinlik verilerek oluşturulan taş işlemlerde dikkat çekmektedir. 5. Mıntıka 1549 numaralı parselde yer alan Şekil 4.109'da görülen taş silme kentteki çarpıcı örneklerden biridir.

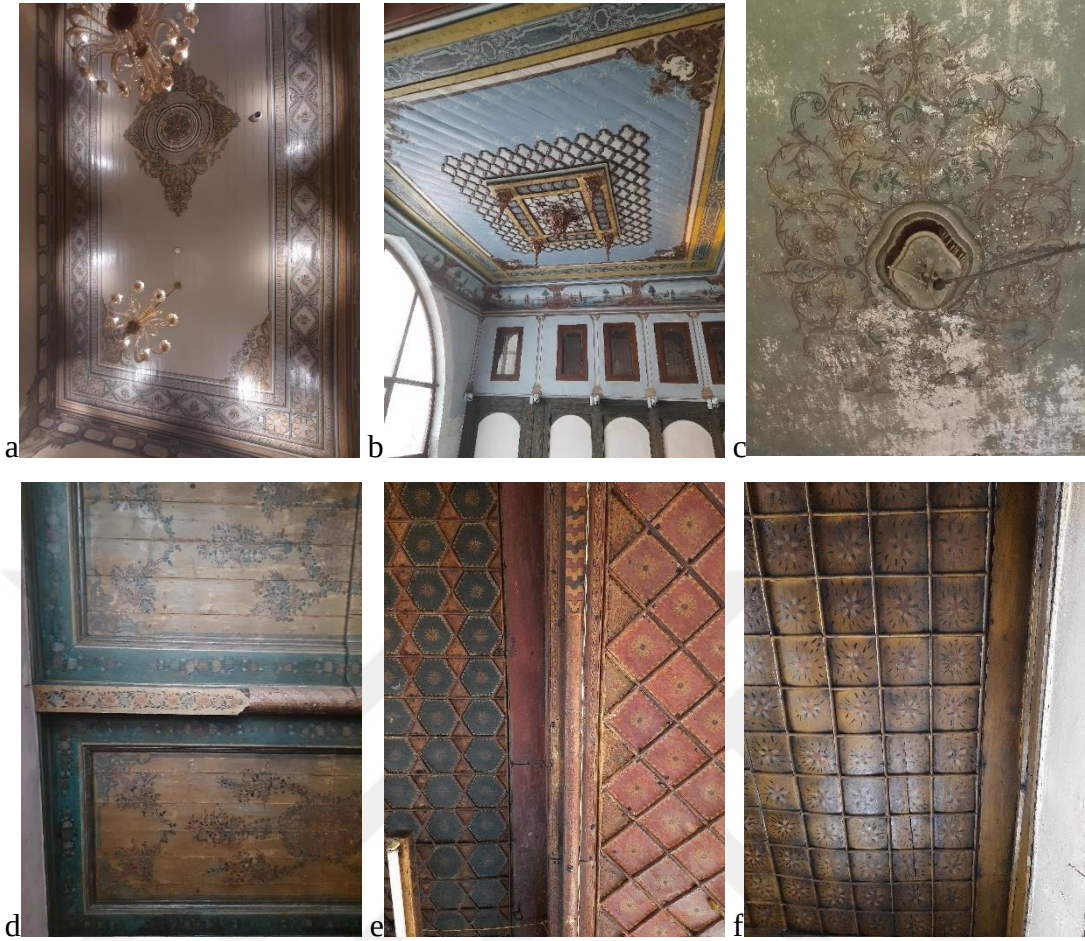
Şekil 4.109. 5.mıntıka 1549 parsel cephesinde yer alan geometrik taş işleme (Kayış, T. 2022)

Kentte geleneksel mimari ögeleri oluşturan ahşap doğramalar; ahşap çıkma elemanları, ahşap karkas duvar sistemleri, ahşap tavan strüktürü, mabeyn merdiveni, ahşap kapı, pencere, kapak, panjur doğramaları, ahşap çatı sistemleri vb. gibi yapı elemanlarından ahşap dolap, niş, kitabiye, mahmel (yükçük) kapakları, tavanlarda ve kat silmelerinde kullanılan ahşap oyma alın gibi dekoratif öğelere kadar birçok alanda nitelikli teknik ve oluşumlarla karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 4.110. Ahşap tavan göbeği motif örnekleri (MNR Mimarlık arşivi)

Ahşap işçiliğinin yanı sıra kentte geometrik formlarla birlikte çiçek motifleri kullanılan kök boyalı ahşap doğramalar (Şekil 4.111.) tavan kaplamalarında, tavan kirişlerinde, dolap kapaklarında, pencere ve kapı lentolarında yer alan ahşap kaplamalarda karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 4.111. Kök boyalı ahşap doğrama tavan örnekleri (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Kap-kaçak, takı, miğfer, kapı ve kapı süslemelerinde kullanılan bakır işlemeciliğinde dövme, dökme, sıvam (tornada çekme) ve preste basma teknikleri kullanılarak bakır eşyalar oluşturulurdu. Çok kültürlü kentteki ilk bakır ustalarının Ermeniler olduğu ve daha sonra Müslümanlar tarafından öğrenilen zanaat günümüzde ilgi olmamakla birlikte yerini teneke işlerini bırakmıştır (T.C. Hatay Valiliği, 2011). Farklı etnik gruplar arasında etkileşimi sağlayan kent hafızasında yer edinen bakırcılık el sanatı günümüzde önemini kaybetmektedir.

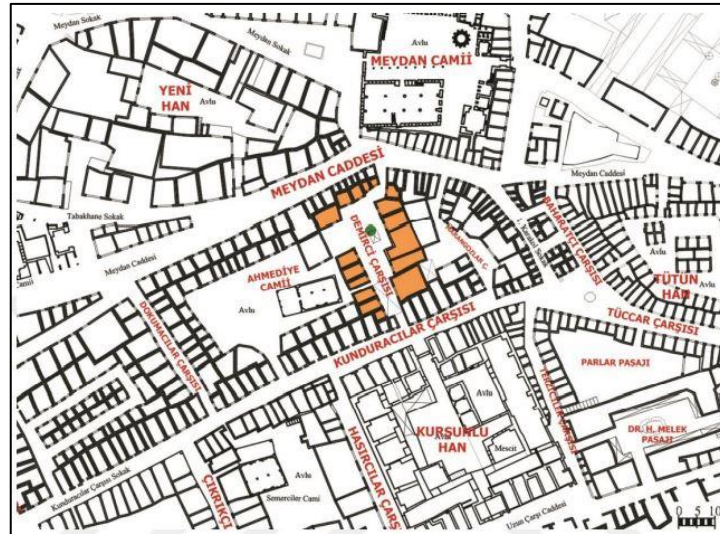
Eski yıllara göre çok az yapılan tenekecilik; süs eşyası ve mutfakta kullanılan birçok eşyanın yanı sıra fanus, süzgeç, ibrik, oturak, fiskiye, soba vb. ürünlerin üretiminde kullanılırdı (Sarı, 2010, sy.45). Yeni Cami çevresinde “Tenekeçiler Çarşısı” faaliyet göstermekteydi. Ancak bu eşyaların yerini plastik ürünlerin alması ile tenekecilik faaliyetleri önemini kaybederek azalmıştır.

Kentte bitkisel örücülük kapsamında sepet örücülüğü, buğday-çavdar sapı örücülüğü ve süpürge yapımı gibi sanatlar kent hafızasında yer edinmeye devam etmektedir. Bitki ve ürün çeşidine göre şerit örme, sarma, dokuma, sepet örme gibi teknikler kullanılan bitkisel örücülükte ham madde olarak söğüt, kestane, fındık, saman sapı, böğürtlen, rafya, kamış vb. ürünler kullanılmaktadır. Cimem olarak adlandırılan buğday-çavdar sapı örücülüğünün Antakya, Altınözü, Yayladağı ve Samandağ'da 100-150 yıldır sürdürüldüğü bilinmektedir (T.C. Hatay Valiliği, 2011). Şekil 4.109'da örnekleri verilen dekoratif aksesuar olarak kullanılan bitkisel örücülükte renklendirme işlemi de uygulanmaktadır.

Şekil 4.112. Bitkisel örücülüğe dair örnekleri (Kayış, T.,2022)

Kentte demirci ustaları balta, kazma, keser, tahra, tırmık, bel, sapan demiri, keski gibi tarım malzemelerinin yanı sıra kapı mandalı, kapı sürgüsü, korkuluk demirleri vb. gibi ürünlerde yapmaktadır. Kunduracılar Çarşısı ile Meydan Caddesi arasında kalan ve önemini kaybeden demirciler çarşısında bu ürünleri satan sadece bir dükkân bulunmaktadır.

Şekil 4.113. Demirciler Çarşısı (Çekmecelioğlu, 2016, sy.110)

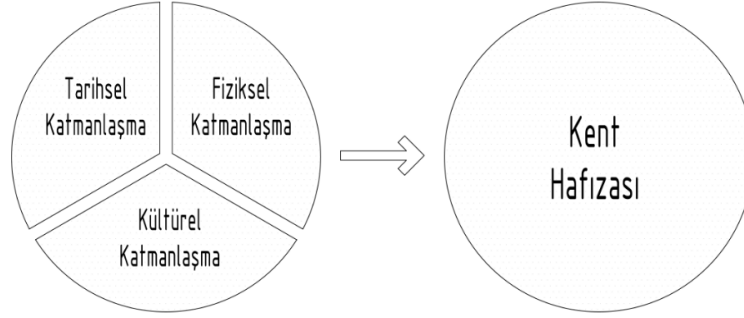
Çiçek desenli ferforje korkulukların, avluda yer alan taş merdivenler üzerinde, sofa mahalinin avluya ya da cepheye bakan kısımlarında kemerlı açıklığın hemen önüne ya da ahşap camekanların önüne yerleştirildiği örnekler Şekil 4.114’te yer almaktadır.

Şekil 4.114. Ferforje korkuluk örnekleri (Kayış, T. 2022)

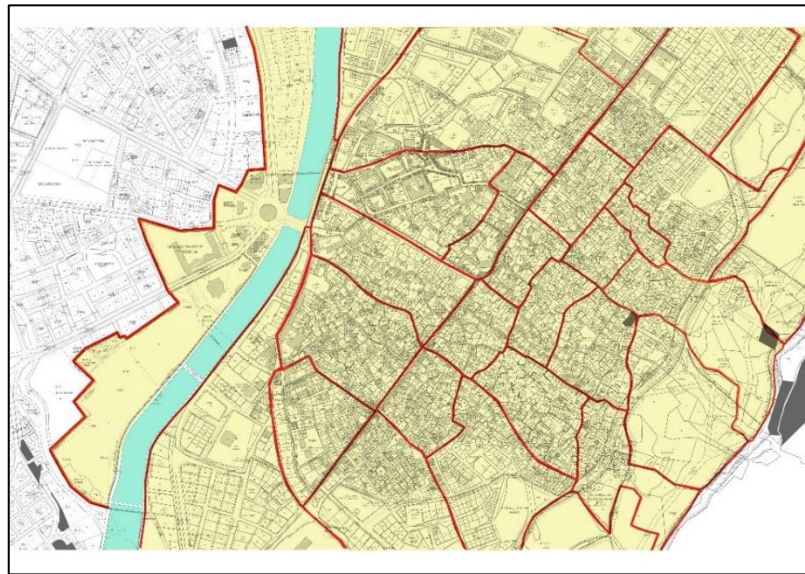
5. BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. Antakya Kent Hafızasını Oluşturan Katmanların Birlikte Değerlendirilmesi

Şekil 5.1. Kent Hafızası (Kayış, T.)

Çok katmanlı bir kent hafızasını oluşturan katmanların; Tarihsel Katmanlar, Fiziksel Katmanlar ve Kültürel Katmanlar başlıkları altında ayrı ayrı incelenerek tanımlarının yapılması ve bu değerlerin katmanlar ışığında daha detaylı bir şekilde ortaya koyulması, çalışma alanı özelindeki çok katmanlı Antakya kent hafızası üzerindeki etkilerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrı olarak incelenen bu katmanların aslında bir bütünün parçaları olduğu ve kentin oluşum sürecinden günümüze kadar bu katmanların birbiriyle etkileşimli olarak geliştiği ortaya konmuştur.

Şekil 5.2. Çalışma Alanı (Kayış, T.)

Asi Nehrinin batı kıyı çeperi ve Habibi Neccar (Silpius) Dağları arasında kalan çalışma alanı özelinde çok katmanlı kent hafızası, Tarihsel, Fiziksel, Kültürel Katmanların birlikteliğinde incelenmiş olup çok katmanlı Antakya kent hafızasında yer edinmiş, farklı dönemlerde farklı işlevlerden geçerek kente ve kentliye hizmet etmiş; değerli yapılar, mekânlar, bölgeler ve caddeler Bulgular ve Tartışma bölümünde ele alınmıştır.

5.1.1. Kurtuluş Caddesi'nin katmanlaşması

Antakya kentinin gelişiminde büyük rol oynayan kolonadlı cadde, kentin altın çağı olarak bilinen Roma Döneminde oluşturulmuştur. Asi Nehri (Orontes) ile Habibi Neccar Dağları (Silpius) arasındaki lineer cadde, Lazkiye'den (antik Laodikeia) Halep'e (antik Beroea) uzanan antik Roma yolunu oluşturur (Redford, 2014). Bu caddenin karşılıklı iki tarafında mahallelerin oluşturulması ile kent büyümüştür (Demir, 2016, sy.38). Princeton'un bulgularına göre İslami Dönemde, Cardo (kolonadlı cadde, günümüzde Kurtuluş Caddesi) boyunca birbiriyle örtüşen üç yerleşim ve kullanım bölgesi tespit edilmiştir. Bunlar konut bölgesi, ticari/endüstriyel bölge ve tarım bölgesi olarak birbiriyle örtüşen geçiş yapan bölgelerdir. İslami fetihlerden sonra daha küçük binalar ile işgal edilen Cardo'nun faaliyet odağı olduğu, 565-668 yılları arasında basılan madeni paraların analizi ile desteklendirilmiştir (De Giorgi & Eger, 2021, 248). Sauvaget, Mousterde & Mousterde (1934, sy.100) Arap hakimiyetine geçildiğinde kolonadlı caddenin Şekil 4.19'da olduğu gibi bölünerek, kimi zaman yola taşarak, revaklar oluşturarak ve sütunlarla desteklenerek çarşı haline dönüştüğünü belirtmektedir. De Giorgi & Eger' de (2021, sy.259) Emeviler ve Abbasilerin hâkim olduğu Erken İslami Dönem'de sütunlu cadde olarak bilinen Kurtuluş Caddesi'nin kentte dini, konut, sanayi, tarım bölgelerini bağlayan ticari bir arter olarak işlev gördüğünü vurgulamaktadır. Kentin gelişimi için önemli olan bu ana cadde, Birinci Dünya Savaşından sonra Fransız manda yönetimi altındayken genişletilerek trafiğe açılmıştır (Demir, 2016, sy.134). Yol genişletme çalışmaları sonucunda terk veya kamulaştırma müdahaleleri yapılmış olup cadde üzerinde bulunan yapıların bu cephelerini kaybetmesi üzerine neoklasik tarzda konutlar ortaya çıkmıştır (Rifaioğlu, 2021, sy.73). Ayrıca Fransız Mandası Dönemi'nde betonarme ve demir kullanımıyla geleneksel Osmanlı mimarisinden beslenen mekânsal, biçimsel, yapısal mimari özellikler ortaya çıkmıştır (Rifaioğlu, 2021, sy.73).

- a) Kolonadlı Caddenin çarşı haline dönüşmesini gösteren şema: Sauvaget, Mouterde & Mouterde (1934)
- b) Antakya Belediyesi Koruma Amaçlı İmar Planı (2019), kırmızı ile gösterilen Kurtuluş Caddesi
- c) Lazkiye'den Halep'e uzanan antik Roma yolu, 17 Ağustos 1937, Princeton Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Bölümü

5.1.2. İplik Pazarı Mahallesi'ndeki katmanlaşma izleri

Birçok farklı din ve mezhebe sahip Antakya kentinde, dini yapılarla birlikte veya yakınında oluşan ticari çekirdeklerde hanlar, dükkanlar, fırınların yer aldığı ticari çekirdekler yer almaktadır. Rifaioğlu'na (2012, sy.281) göre Şeyh Ali Cami yakınında bulunan ticari çekirdekte iki fırın ve dükkanların yer aldığı ticari çekirdek bulunuyordu. Ancak 1957 yılında Gündüz Özdeş tarafından hazırlanan imar planı ile park yapılmasına ve yolların genişletilmesine karar verilmesi üzerine bu binalar yıkılmış ve alan kamulaştırılmıştır. Teleferik Alt İstasyon yapısı için 2012 yılında yapılan sondaj çalışmalarında Roma dönemine ait villa kalıntıları ve mozaikler ortaya çıkmıştır. Adana Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun kararı üzerine kapsamlı kazı çalışmaları 2013 yılında başlamıştır (<http://tebminarlik.com/hatay-teleferik>, Erişim:13.05.2023). Tasarlanan ve bir kısmı hayata geçirilen teleferik alt istasyon yapısının, tarihi dokudaki konumlanışı ve kütle gabarisi yönünden oldukça dikkat çekmekte ve çevresinde yer alan geleneksel mimarinin kütleli olarak önüne geçtiği görülmektedir. Roma döneminde villa kalıntısı ile yerleşim yeri olan aynı alan, Osmanlı döneminde fırın ve dükkanların yer aldığı ticari çekirdek, 1957 yılında ise kamulaştırılarak park olarak kullanılmış, daha sonrasında ise teleferik alt istasyon yapısı olarak planlanmıştır.

a

b

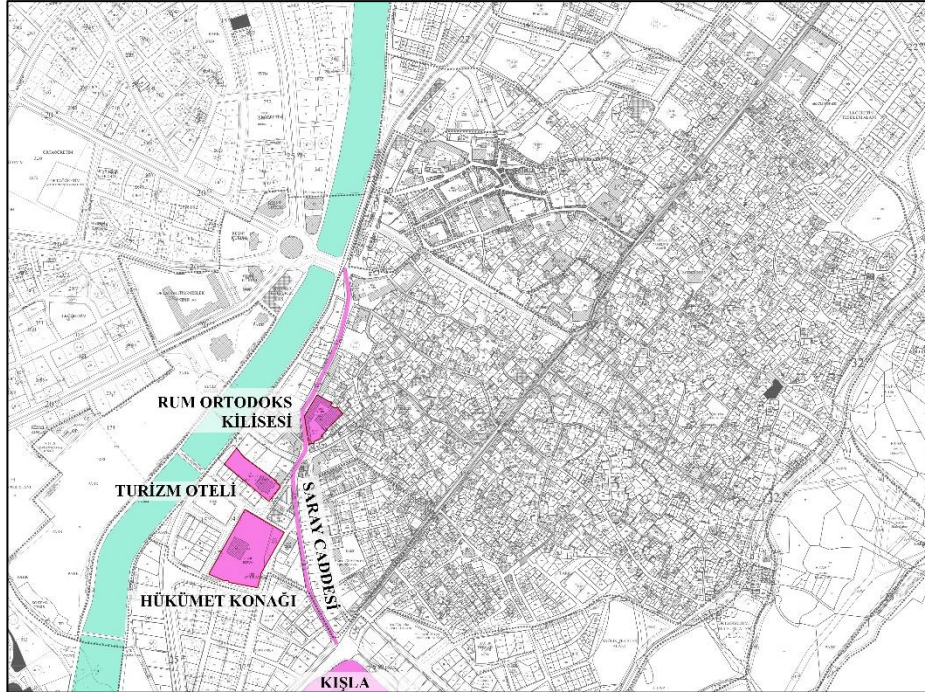

Şekil 5.5. Katmanlaşmanın izleri

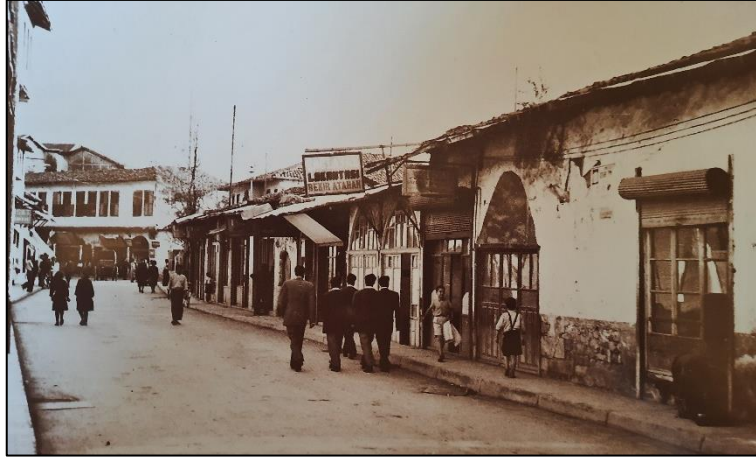
- a) Teleferik Alt İstasyon Kazı Alanı, Roma Villası Kalıntısı
(<http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik>, Erişim: 13.05.2023)
- b) Roma Villası 3 Panolu Mozaik Kalıntısı
(<http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik>, Erişim: 13.05.2023)
- c) Ticari çekirdeğin yeri (Rifaioğlu, M.N. 2012)
- d) 1957 yılında park olarak planlanan alan (Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı 2009)
- e) Park yanında Halk Ekmek Büfesi (Rifaioğlu, M.N. 2012)
- f) Teleferik Alt İstasyon Yapısı Tasarımı-Teb Mimarlık
(<http://tebmimarlik.com/hatay-teleferik>, Erişim: 13.05.2023)
- g) Teleferik Alt İstasyon Yapısı devam eden inşaatı (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

5.1.3. Saray Caddesinin gelişimi

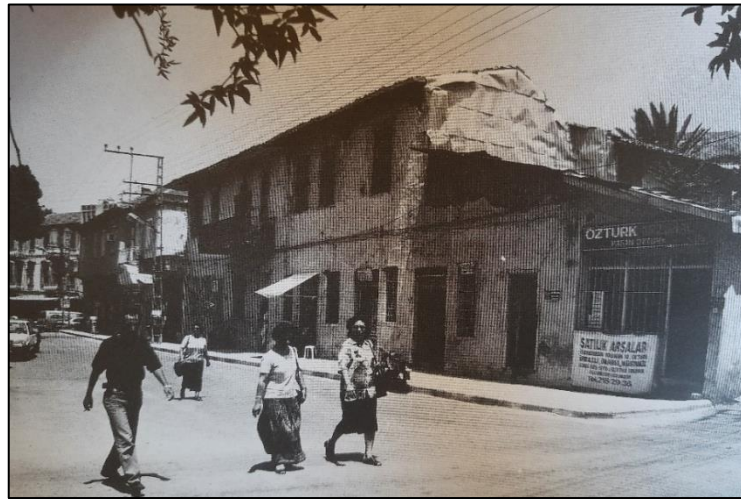
Osmanlı Döneminde yapılan kamusal binaların Osmanlı merkezi idaresi tarafından ya da Sultanın doğrudan onayını alan sancak beyleri tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Faroqhi (2004, sy.27). Günümüze ulaşan bu yapılardan biri Hükümet Konağıdır. Kentlerdeki merkezi otoritenin temsiliyetleri olan hükümet konakları tanzimat sonrasında ortaya çıkan yönetim yapılarıdır. Antakya’ da İbrahim Paşa döneminde saray olarak kullanılan yapı tanzimatla birlikte hükümet konağı olarak işlev görmüş ve kent bu yönde gelişerek yeni mahalleler oluşturulmuştur (Hatay Kültür Envanteri, 2011). Saray Caddesi kamusal ve ticari anlamda gelişerek yeni yapılaşmalar oluşturulmuştur. 1960 yılına kadar Köprübaşı’ndan başlayarak Valilik Binasının önünden geçip Kurtuluş Caddesi’ne kadar uzanan uzun yola verilen Saray Caddesi ismi, 1960 yılından sonra Köprübaşı ile Asi Sokak kesişimini kapsamaktadır. Valilik Binası’na ulaşan Hükümet Caddesi olarak bilinen yolda Turizm Oteli yer almaktadır.

Şekil 5.6. Saray Caddesi

Şekil 5.7. 1938 yılında Saray Caddesi (Hatay İl Yıllığı, 2011)

Şekil 5.8. Hüküm Konağı'na ulaşan Hükümet Caddesi

- 1938 Hükümet Caddesi, Hatay'ın plebisit kararını Hükümet Konağına yürüyerek protesto eden vatandaşlar
- Hükümet Caddesi 1999 (Güzelmansur, 2000)

5.1.4. Şeyhali Mahallesi yerleşim planında katmanlaşma izleri

Izgara planlı sokak biçimini yansıtan Seyhali mahallesinde sokağı dik kesen çıkmaz sokak kurgusunun yanı sıra farklı kollara ayrılarak yapı adasının iç kesimlerinde kalan yapılara giriş verilmesi ve karmaşık parselasyonları Osmanlı dönemindeki oluşumları yansıtmaktadır. Roma mimarisine göre iyi hizalanmış sokaklar içerisinde yapılar sokaklara dik bir şekilde yer alırken bloğun iç kısımlarına doğru yer alan Bizans ve Osmanlı örüntüleri ve mülk hatları, kentsel ve sosyal değişimin izlerini, çok katmanlılığı yansıtmaktadır (Şekil 5.9.).

Şekil 5.9. Antakya Şeyhali mahallesi (Renkler farklı parselleri ifade etmek için kullanılmıştır.)

5.1.5. Fransız Mandası Döneminden beri işlevini sürdüren fırın

Fransız Mandası Döneminde, 1929 yılında Ermeni nüfusuna ait Şekil 510'da yer alan fırın, aynı işlevini Alevi sahipleri tarafından günümüze kadar devam ettirmekteydi (Rifaoğlu, 2012, sy.282).

Şekil 5.10. Fırın işlevinin sürekliliği (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

5.1.6. Asi Nehri Köprübaşı ve Camlı Kahve

Fransız Mandası Döneminde Eski Vakıf İşhanı üzerinde İnönü Caddesi üzerinde meşhur Camlı Kahve, Saray Caddesi tarafındaki binanın birinci katında ise Roxi Sineması yer almaktaydı. Fransız Mandası Döneminde kentin nehirle kurduğu ilişkide sosyal hayatı canlandıran Camlı Kahve, yanında yer alan Mevlevihane, onu takip eden kahveler ve Nauro (Su dolabı), 1950’li yıllarda Asi kenarında yol açılması sebebiyle yıkılmıştır (Nakib, 2012). Roma Köprüsü olarak bilinen taş köprü, 1972 yılında Devlet Su İşleri’nin Asi Nehrini genişletip suyun akış hızını artırmayı gerekçe gösteren kararı ile yıkılarak yerine günümüzdeki betonarme köprü yapılmıştır (Nakib, 2012, sy.254). Şekil 5.11’de görüldüğü gibi Camlı Kahve’nin hizmet verdiği alan daha sonra yapılan iş hanı ile ofis ve işyerlerine ev sahipliği yapmış ancak depreme dayanıksız olduğu tespit edilen bu iş hanı kontrollü bir şekilde yıkılmıştır. Daha sonra ise bu alan 2021 yılında yarışma projesine açılarak, aynı yıl meydan ve park düzenlemesi yapılmasına karar verilmiştir.

Şekil 5.11. Köprübaşı ve çevresi

- a. Fotoğraf: T.C. Hatay Valiliği, 2015
- b. Fotoğraf: Google Maps, Erişim: 05.06.2023
- c. Fotoğraf: Kayış, T. 2020, Kişisel Arşiv

a

b

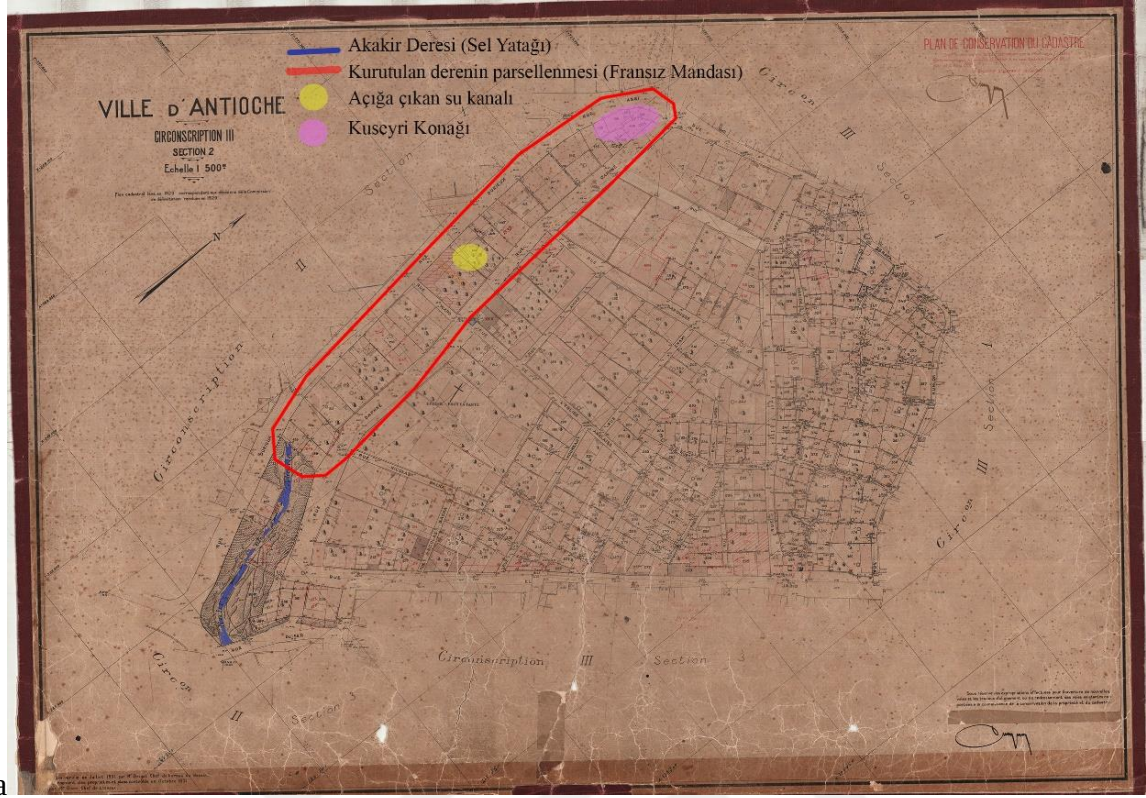
Şekil 5.12. Camlı Kahvenin konumu, Nehir üzerindeki değirmenler ve Akakir Deresi

a. 1929 Fransız Kadastralı, b. Fotoğraf: 1912 yılında Antakya (T.C. Hatay Valiliği, 2015)

Şekil 5.13. 1929 Kadastralinde görünen Asi Nehrine dökülen Akakir Deresi, günümüzde Asi Sokak (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Silahlı Kuvvetler Caddesi ile Saray caddesi arasında kalan bölge, eski sel yatağı olarak bilinen Akakir deresinin kurutularak etrafı Fransız Mandası döneminde parsellere ayrılıp satılığa çıkarılmıştır (Temiz & Kolay, 2019, sy.286). Fransız Mandası Döneminde burada Kuseyri Konağı, Otel Silvia gibi kent hafızasına etki etmiş önemli yapılar bulunmaktaydı. 6 Şubat 2023 depremiyle birlikte günümüze ulaşan ve restorasyonu tamamlanmak üzere olan Kuseyri konağı maalesef yıkılmıştır. Kurutulan bölgede deprem sonrası tonozlu su kanalları açığa çıkmıştır.

a

b

c

Şekil 5.14. Akakir deresinin kurutulduğu alanda ortaya çıkan su kanalı ve yıkılan Kuseyri Konağı

- 1929 yılı Fransız Kadastrali
- Deprem sonrası enkazda açığa çıkan su kanalı, Fotoğraf: Instagram, <https://www.instagram.com/p/CtBzFN9uKYe/>, Video, 03.06.2023, Erişim: 17.06.2023.
- Instagram, <https://www.instagram.com/p/CsqOq1JAfVQ/>, Fotoğraf, 25.06.2023, Erişim: 17.06.2023.

5.1.7. Hünkâr Köşesi Kahvesinin Katmanlaşması

Fransız Mandası Döneminde 1930'larda açılan çetecilerin toplanma yeri olarak bilinen ünlü Hünkâr Köşesi Kahvesi, 1940'larda Şafak Kahvesi olarak, 2012 yılında Güteryüz Kırathanesi olarak hizmet vermiştir. Günümüzde ise bu alanda deprem öncesine kadar fırın ve elektirkçi dükkanı hizmet vermektedir.

Şekil 5.15. Hünkâr Köşesi Kahvesi'nin yerinde deprem öncesi hizmet veren fırın, 2022 yılı (Google Earth, Erişim:15.05.2023)

5.1.8. Antik Beyazıt Otel ve Hükümet Caddesi

Hükümet Caddesi üzerinde bulunan Turizm Oteli yanında yer alan Cemil Bereket Konağı olarak inşa edilen alanda, konak öncesinde; tarihi araştırmalarda elde edilen Şekil 5.16'da yer alan fotoğrafta anlaşıldığı üzere tek katlı bir yapı görünmektedir. 1939-1963 yılları arasında Adliye olarak hizmet veren yapı günümüzde deprem öncesine kadar Antik Beyazıt Otel olarak hizmet vermektedir (Nakib, 2012, sy.33). Şekil 5.16'da deprem öncesinde çekilen fotoğraflarda yapının tek katlı biçiminden günümüze kaldığı düşünülen yığma taş duvar izleri ve karo mozaik döşemeleri dikkat çekmektedir.

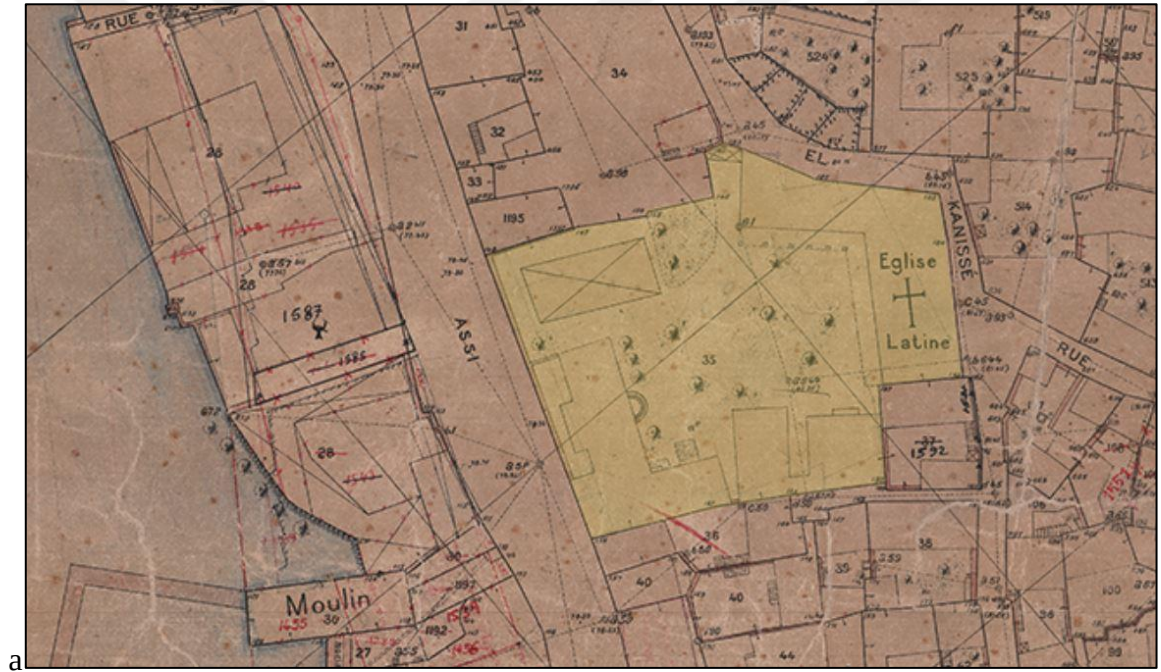

Şekil 5.16. Antik Beyazıt Otel

- a) Fransız Generali Lamothe'nin Antakya'yı Ziyareti, Saray Caddesi 1918 (T.C. Hatay Valiliği, 2015)
- b) Antik Beyazıt Otel (Kayış, T. 2022)
- c) Deprem öncesi çekilen 1918'e dair izler (Kayış, T. 2022)
- d) Deprem sonrası (Instagram, <https://www.instagram.com/p/CoomoItoIQ5/>, Fotoğraf, 14.02.2023, Erişim: 16.02.2023)

5.1.9. Gazi Paşa İşhanı'n katmanlaşması

1929 Fransız Kadastrallerinde Haç işaretinin yer alarak Latin Kilisesi (Eglise Latin) olarak görülen alanda 1929 yılında Frerler Mektebi (Sen Piyer Frerler Mektebi) olarak hizmet vermiş bir ilkokuldur (Nakib, 2012, sy.136). Fransız Kadastralinde parsel üzerinde yer alan haç işareti okulun aynı zamanda dini bir amaçla da kullanıldığını göstermektedir (Rifaioğlu, 2020, sy.83). 1939 kapanan Frerler Mektebi, Gazipaşa İlkokulu adıyla hizmet vermiş aynı zamanda bir süre Millî Eğitim Bakanlığı olarak kullanılmıştır (Nakib, 2012, sy.136). Daha sonra aynı alanda yapılan ve yapım tarihi bilinmeyen Gazipaşa İş Merkezi Şekil 5.17'de görüldüğü üzere depremde yıkılmıştır.

Şekil 5.17. Latin Kilisesi (Eglise Latin) olarak da bilinen Frerler Mektebi daha sonra Gazipaşa İlkokulu ve yerine yapılan Gazi İşhanı

- 1929 Fransız Kadastralinde Latin Kilisesinin bulunduğu alan
- Latin Kilisesi (Frerler Mektebi) (Nakib, 2012)
- Gazi Paşa İşhanı (Google Earth, Erişim:17.06.2023)
- Deprem sonrası (<https://atlas.harita.gov.tr/>, Erişim: 17.06.2023)
- Deprem sonrası (Instagram, <https://www.instagram.com/p/CsouBNMumiW/>, 24.05.2023, Video, Erişim:17.05.2023)

5.1.10. Mahalle isimlerinin değişimi

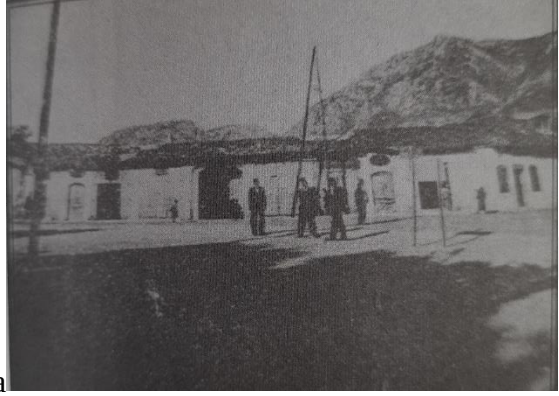
Çok kültürlü kent yapısına sahip farklı etnikten vatandaşların aynı mahallelerde ya da ayrı mahallelerde yoğunlaşsa da bir arada hoşgörü içerisinde yaşadığı Antakya'da gayrimüslim nüfus sayımı ilk olarak 1678 yılında gerçekleşmiştir (Hatay İl Yıllığı, 2011, sy.213). De Giorgie & Eger'in (2021) ortaya koyduğu Çizelge 5.1'de yeniden hazırlanmış olan mahalle isimlerinin Osmanlı Dönemi'nde, Fransız Mandası Dönemi'nde ve günümüzdeki katmanlardaki değişimi, günümüzde mahalle sayısının azaldığını ve etnik isimlerin mahalle isimlerinden kaldırıldığını göstermektedir.

Çizelge 5.1. Antakya kentinde mahallelerin Osmanlı Dönemi, Fransız Mandası dönemi ve günümüzdeki isimleri (De Giorgie & Eger, 2021, sy.495) (Araştırma kapsamında tablo yeniden oluşturulmuştur.)

Osmanlı	Sancak (1934)	Modern
Dörtayak	Orkhāniye, Dört Ayak Armini (Hristiyan/Arap, 30 hane halkı)	Orhanlı
Sofular/Sofuyan-i, Halveti	Şeyh Ali Süfilar Arab (Arap, 105 hane halkı)	Sofular
Sofular/Sofuyan-i, Halveti	Şeyh Ali Tābi Süfilar İslām (Türk, 63 hane halkı)	Sofular
Kanavāt	Qanawāt Arab	
Kanavāt	Qanawāt İslām (Türk, 125 hane halkı)	Aydınlıkevler
Meydan	Maydān (Türk, 215 hane halkı), Shakyh Muhammad/Dört Ayak Kabir/Orkhaniye (Türk, 170 hane halkı)	Meydan
Bıçaklılar	Sakkākīn, Jamāliye (Türk, 50 hane halkı), Shaykh Ali (Türk, 107 hane halkı), Aq Bābā (Türk, 50 hane halkı), Rakābiye (Türk, 75 hane halkı), Daqīq (Türk, 85 hane halkı), Koja Abdi (Türk, 180 hane halkı), Darbūs (Türk, 70 hane halkı), Umran (Türk, 70 hane halkı), Kūyū Bülükī (Türk, 65 hane halkı), Awrūj Bülükī (Türk, 70 hane halkı)	Şeyh Ali Barbaros ve Akbab İplik pazarı Yeni Cami Kocaabdi
Debbus	Darbūs (Türk, 70 hane halkı), Umrān (Türk, 70 hane halkı), Kūyū Bülükī (Türk, 65 hane halkı), Awrūj Bülükī (Türk, 70 hane halkı)	Kardeşler ve Kuyulu Şehitler
Şenbek (İbn Şenbek)	Shanbik (Türk, 100 hane halkı)	
Ulu Cami	Jami' Kabir (Türk, 120 hane halkı)	Ulu Cami
Kastel	Qastal (Türk, 30 hane halkı)	Zenginler
Mukbil (Mukbiloğlu)	Muqbil (Türk, 20 hane halkı)	
Saha	Sāha (Türk, 30 hane halkı), Qantara (Türk, 230 hane halkı)	Gazipaşa Kantara
Tut	Tūt Dībī, Kara 'Alī Bülükī (Türk, 70 hane halkı)	Çağılık ve Dütübi Karaali Bölüğü
Şirince	Shirīnje (Türk 90 hane halkı), Jinjī Bülükī (65 hane halkı)	Şirince
Kastel	Qastal Khristiyan (Hristiyan, 50 hane halkı)	
Mukbil	Muqbil Khristiyan (Hristiyan, 30 hane halkı), Janine (Hristiyan, 50 hane halkı)	Güllübahçe
Mahsen	Mahsan Khristiyan (Hristiyan, 80 hane halkı)	
Sarı Mahmud	Sāri Mahmūd Khristiyan (Hristiyan, 85 hane halkı), Ward /Hristiyan 145 hane halkı)	Güllübahçe Kışlasaray (muhtemelen)
Mahsan	Hamidiye (Hristiyan, 160 hane halkı), Mahsab Arab (Arap), Jadide (Arap), Kūnlık Khristiyan (28 hane halkı)	Fevzipaşa
Sarı Mahmud	Sāri Mahmūd (Arap), Kuaykhat (Arap)	
Muhacirin Osmaniye	Muhājirīn Osmāniye (Çerkes)	
Muhacirin Osmaniye	Yeni Mahalle (Çerkes)	

5.1.11. Meclis Kültür ve Sanat Merkezinin Katmanlaşması

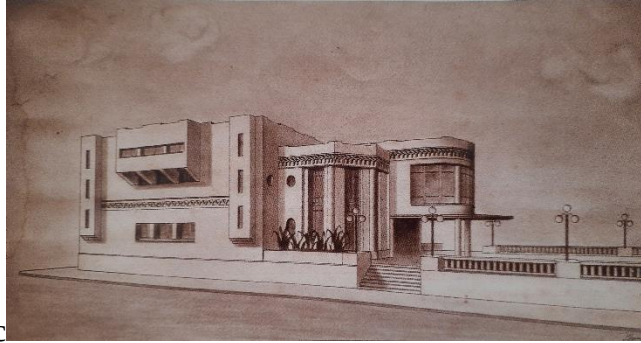
Kent hafızasında fiziksel katmanlaşma içerisinde yer alan mimari yapılar, kente hizmet etmiş değerleri barındırır. İşlev değişiklikleri ve yapısal müdahaleler sonucunda günümüze gelmiş bu yapılardan Meclis Kültür ve Sanat Merkezi'ni kente hizmet etmiş değerli bir yapı olarak örnek verebiliriz. Yapı, Cine Empire (Gündüz Sineması) adı ile 1935 yılında mimar Leon Benjuda tarafından sinema- gazino işlevine göre tasarlanmıştır (Demir, 2016, sy.134). 1939 yılında Hatay Devleti Meclis Binası olarak kullanılan yapı 2000'li yıllarda özel mülkiyette yer almasından kaynaklı olarak niteliksiz ve yanlış müdahalelere maruz kalmıştır. 2019 yılında kamulaştırılarak restore edilen ve Meclis Kültür ve Sanat Merkezi olarak işlev gören yapı kente tekrar kazandırılmıştır.

a

b

c

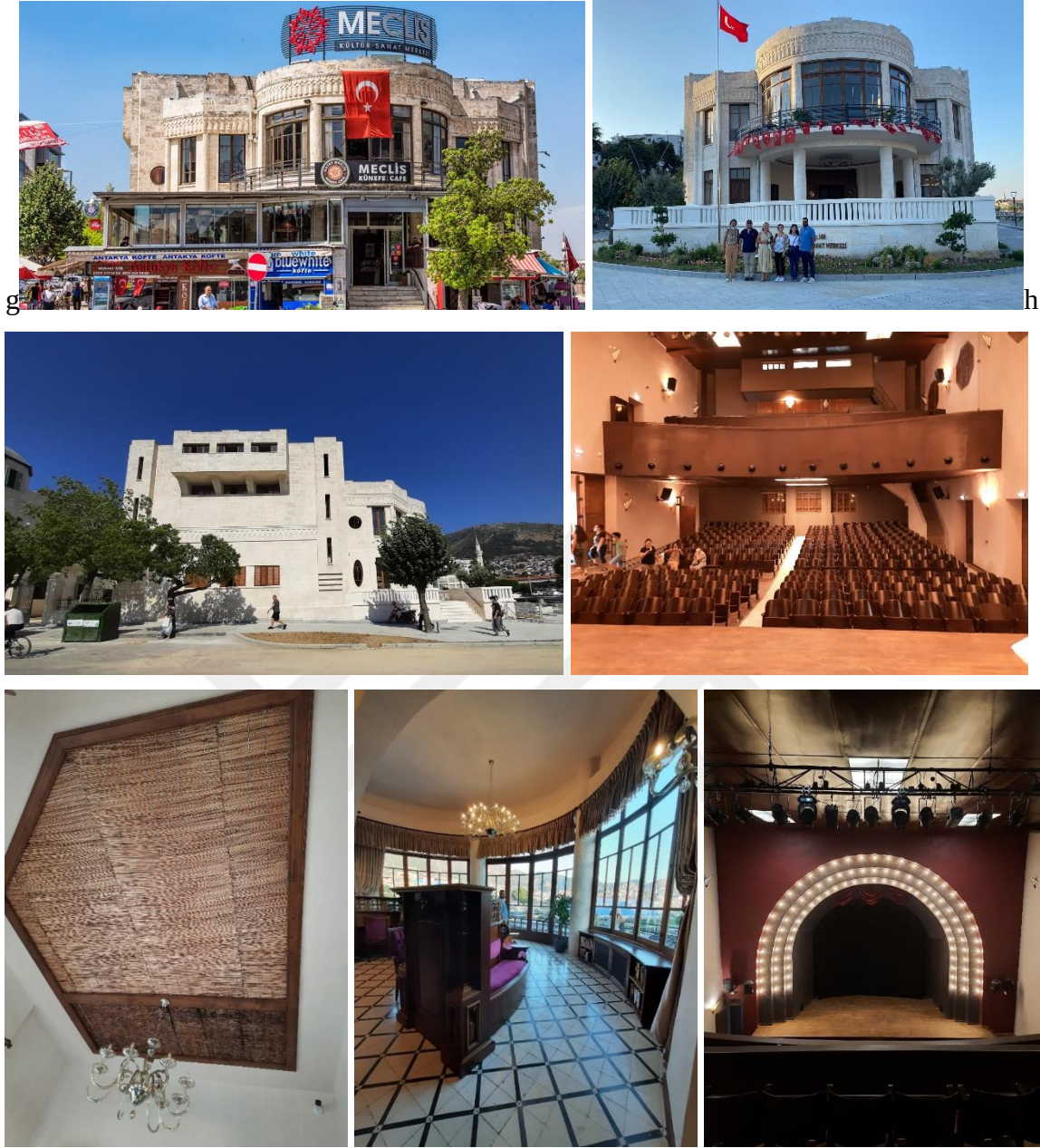
d

e

f

Şekil 5.18. Meclis Kültür ve Sanat Merkezi

Fotoğraf a, b: Nakib, 2012

Fotoğraf c, d, e, f: T.C. Hatay Valiliği, 2015

Fotoğraf g: <https://www.mecliskunefe.com/meclis-tarihi>, Erişim:18.06.2023

Fotoğraf h: Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv

5.1.12. Kilise ve Okullar

Farklı etnik grupların yer aldığı kentte Fransız Mandası Döneminde 1929 kadastrallerinde tespit edilen Protestan, Ortodoks, Latin kiliseleri Şekil 5.19'da gösterilmiştir. Şekil 5.20'de Eglise Greque Orthodoxe (Rum Ortodoks Kilisesi) b'de Eglise Latine (Latin Kilisesi), c'de Sörler Okulu olarak bilinen ancak ibadethane olarak da kullanılan (Rifaioğlu, 2020) Ecole de Soeurs, d'de Eglise Protestante (Protestan Kilisesi), e'de Eglise Arm Orthodoxe bulunmaktadır. Sofulare Arabe (Sofular Arap), Sofulare İslame (Sofular İslam), Sofulare Alaouite (Sofular Alevi) mahalleleri arasında kalan Şekil 5.20'de ki Ortodoks Kilisesiyle birlikte mezarlıkların yer aldığı görülmektedir. 1929 yılı sonrasında kilisenin ve mezarlığın yer aldığı parselin ifraz edildiği günümüzde ise konut ve bahçe olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 5.19. 1929 yılında Eglise Arm Orthodoxe'nin bulunduğu alanın günümüz hâli

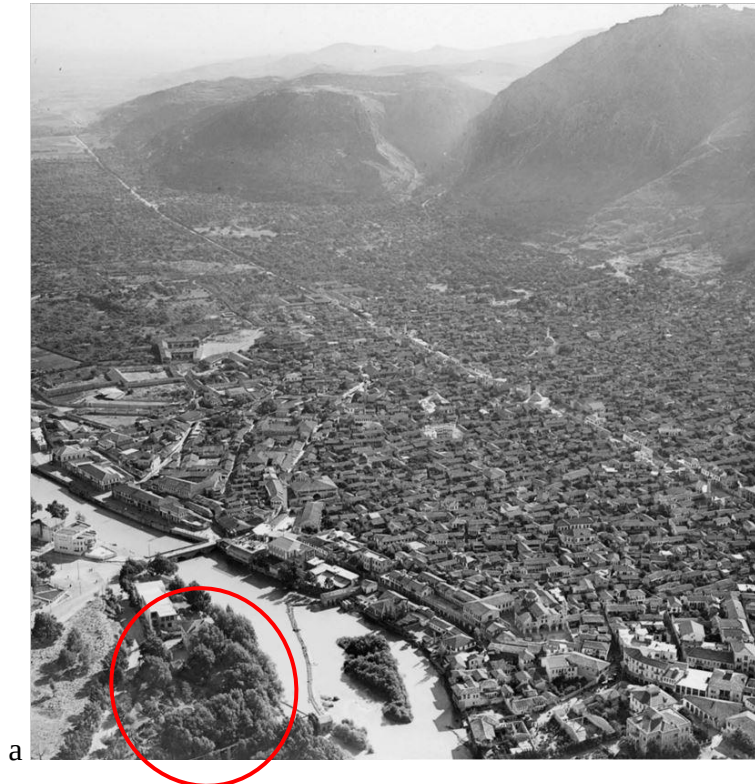
a. Hristiyan mezarlığının bulunduğu alanın günümüz hali (Google Earth görüntüsü, Erişim: 10.12.2022) b.Ortodoks Kilisenin bulunduğu alanın günümüz hali (Kayış, T. 2022, Kişisel Arşiv)

Şekil 5.20. 1929 yılında yer alan kilise ve okullar (Kayış,T.)

5.1.13. Ziraat Bahçesi'nin (millet bahçesinin) Antakya Parkına dönüşümü

Parkın yapım tarihi II. Abdulhamit Dönemi'ne denk geldiği tahmin edilmektedir (<https://hatay.ktb.gov.tr/TR-205529/dogal-kulturel-ve-tarihi-turizm-degerler.html> , Erişim: 17.06.2023). Halkın eskiden “Millet Bahçesi” ya da “Ziraat Bahçesi” olarak andığı çeşit çeşit bitkilerin yer aldığı dinlenme ve eğlence mekânı park, 20. yy. başlarında Belediye Bahçesi adıyla anılırdı (Nakib, 2012, sy.244). Belediye Bahçesi'nin 1930'lu yıllarda özel memurları ve bahçıvanları vardı ancak parkın sadece 9.00 ile 18.00 saatleri arasında halka açık olması ve yıllık kirasının 550 lira olması gibi sebeplerden halk ve parkı kiralamak isteyenler şikayetçiydi (Tekin, 1993, sy.60). Dönemin Belediye Başkanı Halefzâde Süreyya Bey, park işleyişi ile gerekli düzenlemeler yaparak halkın şikayetlerini azalttı, bunun yanı sıra park içerisinde yer alan “Selvili Yol” da aynı belediye başkanı zamanında oluşturulmuştu (Nakib, 2012, sy.244). Fransız Mandası Dönemi'nde Ziraat Bahçesi olarak oluşturulan park, 1950-1960'lı yıllarda, eğlence hayatının doruk noktaya ulaştığı dönemde parkta açılmış olan Yeşiltepe ve Aile Gazinoları büyük rağbet gören açık hava eğlence mekanlarını oluşturuyordu (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001). Geçmişten günümüze Antakyalının en büyük buluşma mekânı olan park; günümüzde çay bahçeleri ve çocuk oyun alanları ile kentli için büyük öneme sahiptir.

a

b

c

Şekil 5.21. Antakya Parkı

- a. Fotoğraf: 1930’larda Asi Nehri ve Büyük Antakya (Atatürk) Parkı (De Giorgi & Eger, 2021)
- b. Parkta gerçekleşen bir eğlence (Antakya Yerel Tarih Grubu, 2001)
- c. Asi nehri ve Büyük Antakya (Atatürk) Parkı (Kayış, T. 2022)

5.1.14. Hamamlardaki dini uygulamaların kaybolması

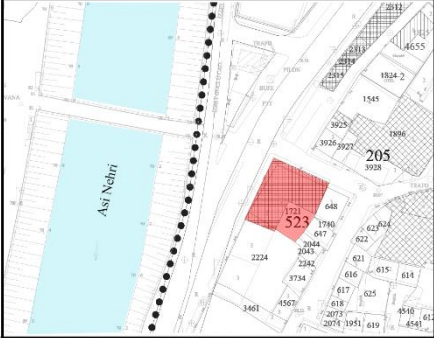
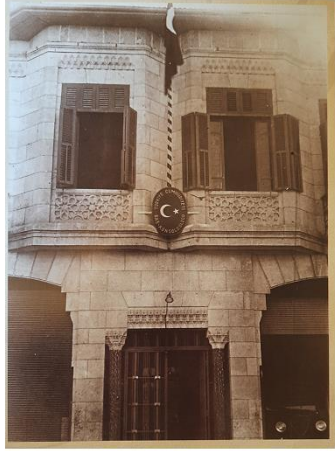
Beyseri Hamamı ve Yeni Hamam Musevi kadınların inançları gereği yer alan dalma havuzlarının günümüzde deprem öncesinde kaldırıldığı ve dönüştürüldüğü görülmektedir. Beyseri Hamam’da ayrıca ılıklik bölümünde taş bir sanduka yer almaktadır. Yeni Hamam’da ise mum yakılarak dua edilen bir niş bulunmaktadır. Saka hamamında farklı bir uygulama olarak ılıkliğin eyvanı türbeye dönüştürülmüştür (Arı, 2013). Memlûkler döneminden günümüze ulaşan hamamlar, sularını Asi Kenarındaki dolaplar vasıtasıyla ve dağdan gelen su yolu ile karşıarlardı (T.C. Hatay Valiliği, 2011). İnsanların adak adamak ve hayatlarını yoluna koymak hem de temizlik amacıyla gittikleri hamamlar, Antakya kent hafızasında büyük bir öneme sahiptir.

5.1.15. El sanatlarının günümüzde azalması

1935 yılında yapılan esnaf listesine göre kentte yer alan ve yaşamını sürdüren sanatlar arasında kuyumcular, taş yontmacıları, duvarcılar, tuğlacılar, kiretçiler, çimento ve döşeme levazımı yapanlar, çömlekçiler, değirmenciler, kasaplar, tel kadayıf yapanlar, zeytinyağcı ve sabuncular, humusiye vs. mahalli yemekler yapanlar, hamamcılar, hamallar, doğramacılar, bıçkıcılar, su dolabı yapanlar, hasırcılar, ipek dokuyucuları ve ipek çekenler, bez basmacıları, kumaş dokuyanlar, kilim dokuyanlar, kunduracılar, nakış işleyenler, demirciler, nalbantlar, bakırcılar, kalaycılar vs. olarak sıralanabilir (Tekin, 1993, sy.160). Birçok iş kolunda hizmet veren bu esnaflar, kent hafızasında önemli yerlere sahiptir. Kentlinin yaşam kültürünü, geçim kaynağını oluşturan mesleklerin bir kısmı zaman içerisinde değişmekte olsa günümüze kadar gelebilmiştir. Hatay El Sanatları Envanteri'nde (T.C. Hatay Valiliği, 2012, sy.148) belirtilene göre bakırcılık zanaatın tarihine bakıldığında, kentte ilk bakır ustalarının Ermeniler olduğu tespit edilmiştir. Daha sonraları Ermenilerle yakın ilişki içinde olan Müslümanlar tarafından öğrenilmiştir. Ancak Kurtuluş ve Anneplik Caddelerinde zanaatını sürdüren iki Ermeni bakırcı, zanaatını öğretecekleri kalfa ve çırak bulamadıklarından bahsederek gelecek kuşaklara aktarılmasındaki kaygılarını dile getirmişlerdir. Deprem sonrası oluşturulacak planlalamalarda kent hafızasında yer almış halkın yaşam biçimini oluşturan ve geçimini sağlayan tüm bu sanatların yeniden canlandırılması ve üretim mekanı ihtiyacının kent organizasyonundaki konumu büyük önem arz etmektedir.

Şekil 5.22. Bakırcılık (T.C. Hatay Valiliği, 2011)

Yapı: Mozaik Oteli ve Sultan Sofrası Restoran	Kategori: Ticari Yapı
Konum: 5.Mıntika 1721 Parsel Envanter No:523	
	 1 2
Kent Hafızasında Yeri: • 1938 yılındaki fotoğraftan anlayacağımız üzere yapı Hatay Devleti Döneminde Türkiye Cumhuriyeti Antakya Başkonsolosluğu olarak hizmet vermiştir. • Meydan Çarşısı girişinde yer alan yapı, deprem öncesine kadar nitelsiz müdahaleler ile zemin katı restoran ve döviz bürosu, üst katı ise otel olarak kullanılan yapı, ticari işlevde hizmet vermektedir. • Depremde büyük hasar alan yapı malesef yıkılmıştır.	
 3	 4

Fotoğraf 1: T.C. Hatay Valiliği, Bir Zamanlar Antakya

Fotoğraf 2: Kayış, T. 2022

Fotoğraf 3: T.C. Hatay Valiliği

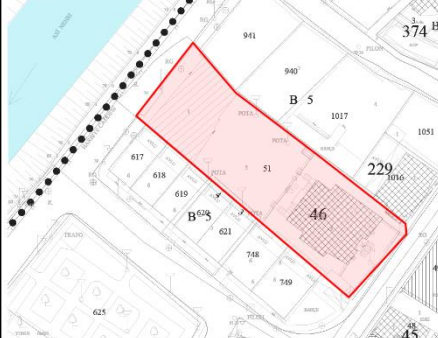
Fotoğraf 4: Deprem sonrası, <https://atlas.harita.gov.tr/>

Şekil 5.24. T.C. Antakya Başkonsolosluğu'nun Katmanlaşması

Yapı: Protestan Kilisesi (1929)	Kategori: Dini Yapı
Konum: 2.Mıntıka 44 Parsel Envanter No:44	
	
Kent Hafızasında Yeri: • 1929 Yılında Suriye ve Büyük Lübnan Bankası olarak inşa edilmiştir. • 1939'dan sonra Fransız Konsolosluğu hizmetinde bulunmuştur. Aynı zamanda Alman Konsolosluk Acentası olarak hizmet etmiştir. • Daha sonra Şeyhoğlu ailesi mülkiyetine girmiştir. • 1970'li yıllarda Toplum Polisi'nin merkez binası olarak kullanılmıştır. • Günümüzde Protestan Kilisesi olarak kullanılmaktadır. • Depremde büyük zarar görerek üst katlar zemin katta yer alan tonozların üzerine yıkılmıştır.	1
	

Fotoğraf 1: Kayış, T. 2023 Fotoğraf 2: Deprem sonrası, <https://atlas.harita.gov.tr/>, Erişim: 16.06.2023
 Fotoğraf 3: Yıkılan Protestan Kilisesi önünde düzenlenen ayin
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/enkazda-ayin-dualar-hatay-icin-42233203>, Erişim: 13.03.2023)

Şekil 5.25. Protestan Kilisesi'nin Katmanlaşması

Yapı: Ata Koleji	Kategori: Eğitim Yapısı
Konum: 2.Mıntıka 51 Parsel Envanter No:46	
 Kent Hafızasında Yeri: • 1900'lü yıllarda Rifat Bereket Konağı olarak inşa edilmiştir. • 1920-1960 yılları arasında Turizm Otelı olarak otel ve lokanta işlevinde hizmet vermiştir. • 1939 yılında Hatay Anavatan'a kavuşunca, bu bina aynı ad ile Antakya Belediyesi'ne devredilmiştir. • 3 Kasım 1931 yılında Antakya'da ilk elektriğin verildiği binadır. • Alt kat 1940'lara kadar bir müddet Halk Evi Matbaası olarak kullanılmıştır. • 1965 yılında, Antakya Ata Koleji kurucusu A.Samet Kuşçu tarafından Antakya Belediyesi'nden kiralanmıştır. • Deprem öncesine kadar Özel Ata Lisesi olarak hizmet vermeye devam eden yapı, depremde üst katın zemin kat üzerine yıkılması ile malesef büyük hasar almıştır.	 1 2 3
 4	 5

Fotoğraf 1: T.C. Hatay Valiliği, 2015

Fotoğraf 3: Kayış, T. 2022

Fotoğraf 5: Deprem sonrası, <https://atlas.harita.gov.tr/> Erişim: 16.06.2023

Fotoğraf 2: T.C. Hatay Valiliği, 2015

Fotoğraf 4: Deprem sonrası, Kayış, T. 10.02.2023

Şekil 5.26. Ata Koleji yapısının katmanlaşması

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bulunduğu konum itibari ile insan hareketliliklerine maruz kalan kent, katmanlı ve çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Tez çalışması kapsamında, çok katmanlı Antakya kent hafızasını ortaya çıkarmak ve tanımlamak adına yapılan alan çalışması, ülkemizde acı sonuçlara yol açan 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem öncesinde tamamlanmıştır. Bu anlamda deprem öncesinde yapılan analizler ile kentte izinsiz uygulamalar ve niteliksiz müdahaleler sonucu Osmanlı, Fransız Mandası ve Cumhuriyet Dönemi eserleri özgün kimliğinden uzaklaşarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Mimari, sanat, kültürel, tarihi, fiziki yönden tüm katmanları ve sahip oldukları özellikleriyle Antakya kenti özgün bir oluşuma sahiptir. Kent için belirlenen sit kararlarıyla birlikte tescil kararlı yapılarda uygulanan değişimlerin; kent yaşamıyla bütünleşen ve kent hafızasının sürekliliğini sağlayacak olan çok katmanlı yapısına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

Kent üzerinde yapılan çalışmalar; kentin tarihini, kültürünü, sosyal yaşantısını yansıttığı gibi geçmiş ve gelecek arasındaki bağları kuvvetlendirerek ülke genelindeki yöreden yöreye değişen zenginlikleri, özgünlükleri ortaya çıkarması bakımından büyük önem arz etmektedir. Fransız kadastrallerinde sokak isimlerinden ve yapılan nüfus sayımlarından anlaşılabileceği üzere seçilen çalışma alanında Hristiyan Arap, Alevi ve Müslümanların çoğunlukta yaşadığı görülmektedir. Çalışma alanında günümüzde cami, türbe, mescit gibi dini yapıların varlığı tespit edilmiş ancak Fransız kadastralinde yer alan Ortodoks Kilisesi ve Hristiyan mezarlıklarının günümüzde izlerinin var olmadığı, konut işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra farklı inançların hamamlarda uyguladığı dini uygulamaların günümüzde azaldığı tespit edilmiştir. Kent hafızasında yer alarak insanların yaşam biçimlerini oluşturan çeşitli mezhepten insanın gelir kapısını oluşturan geleneksel el sanatları, özellikle yaşanan deprem ve yıkılan dükkanlar etkisinde geleceğe taşıyamama kaygısını içermektedir.

Çalışma alanı özelinde yapılan analizler, kent kapsamında yaygın ve geçerli olmakla beraber küçük ve yanlış müdahaleler kent hafızasında büyük hasarlara yol açmaktadır. Tez kapsamında yapılan disiplinler arası araştırmalar ve analizler sonucunda ortaya konulan kent

hafızasında yer alan tarihi, fiziksel ve kültürel katmanlaşmayı yansıtan izlerin çalışma alanı özelinde mimari yansımalarını oluşturan yerleşim alanının kontrolsüz ve çarpık yerleşim alanına dönüşmesinin ve niteliksiz müdahalelerin önüne geçilmesi için kent kapsamında bu tür çalışmaların geliştirilmesi ve yayılması, halkın bilinçlendirilmesi, kentsel sit alanı içerisinde yer alan bölgede denetimlerin ve yapılaşmanın alınacak kararlar doğrultusunda gerçekleştirilecek yaptırımlar ile önüne geçilmesi önem arz etmektedir. Deprem sonrasında tarihi kent merkezinde verilecek yeni kararlar, yalnızca fiziksel yapı oluşumunu değil, yerin ruhunu ve kent hafızasını, kentlinin yaşam biçimini yansıtacak nitelik ve işlevleri içermelidir.

Kent hafızasıyla birlikte geçmişini anlayarak bugünü ve geleceği anlamlı kılama çabalarını içeren çalışma, kentin sahip olduğu somut ve somut olmayan değerlerin anlaşılması ve ortaya koyulmasını hedefleyerek kent için yapılacak yeni planların bu farkındalık ve referanslar ile yapılmasını sağlamaktadır. Antakya kent hafızası, kentin kuruluşundan itibaren katmanlaşarak günümüze somut ve somut olmayan değerlerle birlikte ulaşmıştır. Deprem sonrasında atılacak adımlarda verilen yanlış kararlar, çok katmanlı kentin yalnız geçmişteki Antakya kent hafızasına değil, gelecekteki kent hafızasına tarihsel, fiziksel, kültürel katmanları ışığında etki edeceğinden büyük önem arz etmektedir. Yaşanan üzücü deprem, çok katmanlı Antakya kentinde büyük kayıplara neden olmuştur. Antakya'nın tarihi kent merkezini oluşturan çalışma alanı özelinde yapılan tespit ve çalışmalar, tüm kenti ilgilendirmektedir. Kent hafızasında yer alan yaşam alanları, dini ve kamusal mekanlar, ticari mekanlar tarihsel süreç içerisinde günümüze ulaşan somut ve somut olmayan değerleri yansıtmaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Sadece tarihi kent merkezinde değil kentin genelinde verilecek kararlar tanımlanan kent hafızasını geleceğe taşıyacak nitelikte olmalıdır. Deprem sonrası alınacak kararlar yalnızca insanlar için yaşayacak yer planlamadan ziyade, kent hafızasında yer alan somut olmayan değerlerin ve yaşam biçimlerinin yansıtılmasını sağlamalıdır. Çok katmanlı kent hafızasına sahip Antakya kentinin geleceği için deprem sonrası atılacak planlama adımlarında, kentin sahip olduğu somut ve somut olmayan değerlerin sürdürülebilir kılınması esas alınmalıdır. Çok katmanlı kent hafızasının kentle ilişkilendirilmesi, yalnız kent planlamasıyla, yapısal ve fiziki gelişmeler ile değil, kentin ve kentlinin kültürünü, yaşam biçimini, geleneksel sanatlarıyla birlikte somut olmayan değerlerin tanımlanması ve geleceğe aktarılması ile mümkün kılınabilir. Kentte alelacele yapılacak sadece konut bazlı tekdüze bir yerleşim planı

ve yapısal yaklaşımlar, kent hafızasında yer alan kentlinin yaşam biçimlerini yansıtmayacağı kaygılarını içermektedir. Bu kaygılar doğrultusunda kalıcı hatalara yer vermemek için, çok katmanlı kent hafızasının tanımlanması ve bu değerlerin referansında yeni planlamaların yapılması gereklidir. Bu planlama, sadece tarihi kent merkezini değil tüm kenti ilgilendirmektedir.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı (2019)
- Akkaya, A. K. (2019). Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Antalya Akseki Çukurköy'ün Değerlendirilmesi. *Yüksek lisans tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Antakya Fevzi Çakmak Ortaokul Bülteni. (1984). 1(1).
- Antakya Yerel Tarih Grubu. (2001). Asi Kıyısından Bir Hoş Sâdâ. *Antakya'nın Sosyal Buluşma Mekânları Sergisi*.
- Arı, B. (2013). *Türk Kültüründe Hamam ve Antakya'da Hamam Geleneği*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Assmann, J. (2011). Communicative and cultural memory. *Cultural Memories, Knowledge and Space*, 4, s. 15-27.
- Atabay, Z. E. (2019). Çok Katmanlı Kültür Mirasının Tanımı ve Korunmasında Bellek-Değer-Mekan İlişkisi: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fındıklı Yerleşkesi. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Ateş, M. (2019). *Keşf-i Antakya*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Bastea, E. (2017). Atina-Sokağa İmgeler Koymak. Z. Çelik, D. Favro, & R. Ingersoll (Dü) içinde, *Şehirler ve Sokaklar* (B. Altınok, Çev., s. 35-53). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bazantay, P. (tarih yok). *Enquete sur L'Artisanat a Antioche*.
- Bedel, E. (2017). Çok Katmanlı Kentte Mekansal Süreklilik ve Sürdürülebilir Planlama Yaklaşımları: Tarihi Yarımada-Tahtakale, İstanbul. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bergson, H. (2022). *Madde ve Bellek* (2 b.). (I. Ergüden, Çev.) Ankara: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
- Bergson, H. P. (2004). *Matter and memory*. Courier Corporation.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal Düşünce Kent Kimliği. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 20-47.
- Camuz, D. (2016). Conservation Of Kuseyri Soap Factory As An Industrial Heritage İn Antakya . İzmir, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Childe, V. G. (2003). *Man Makes Himself*. Londra: Coronet Books.
- Childe, V. G. (2006). *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Cook, J. (1987). Op Arch. *Journal of Architectural Education*, 41(1), s. 62-64.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Creswell, J. (2005). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Siyasak Kitabevi.
- Çekmecelioğlu, E. (2016). Antakya Kentindeki Geleneksel Ticaret Mekanlarının Değişimi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Çelenk, M. Y. (1996). Antakya Sokollu Mehmet Paşa Hanı Restorasyonu. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Çelik, M. Y. (2020). Memlükler Döneminde Antakya (1268-1516). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Z., Favro, D., & İngersoll, R. (2017). *Şehirler ve Sokaklar* (4 b.). (B. Altınok, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- De Giorgi, A., & Eger, A. (2021). *Cities of the Ancient World, Antioch*. Newyork: Routledge.
- Deleuze, G. (1986). *Foucault*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Demir, A. (2016). *Çağlar İçinde Antakya*. Ankara: Dafne Kitap.
- Demir, İ. (2019). Çok Katmanlı Kentlerde Kırsal Mimarinin Korunması: Kütahya Çavdarhisar-Cereller Mahallesi Örnekleme. *Yüksek lisans tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Doğanay, A. (1999). Osmanlı Mimarisinde Tezyinat. *Osmanlı Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 324-333). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dokuzoğuz, O. (2001). *Güz Yağmuru*. İstanbul: Mehmet Tekin Yayınları.
- Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton: Princeton University Press.
- Etyemez, L. (2011). Assessing the integration of historical stratification with the current context in multi-layered towns. case study: Amasya (Master's thesis, Middle East Technical University).
- Faroghi, S. (2004). *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Generaldirektion der Presse, d. R. (1958). *Turkei*. İstanbul: Klisecilik ve Matbaacılık.
- Gür, Ş. Ö. (1996). *Mekan Örgütlenmesi*. Trabzon: Gür Yayıncılık.
- Güzelmansur, İ. (2000). *Uygarlıklar Şehri Antakya*. Hatay: Hatay Valiliği.
- Halbwachs, M. (2021). *Kolektif Hafıza* (3 b.). (B. Barış, Çev.) Ankara: Heretik.
- Hatay Büyükşehir Belediyesi. (2014). *Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya*. İstanbul: Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Ito, N. (2003). Intangible cultural heritage involved in tangible cultural heritage.
- Ito, N. (2003). Intangible Cultural Heritage Involved in Tangible Cultural Heritage. *14th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites'*. Victoria Falls, Zimbabwe.
- Kaçar, A. D. (2015). *Kültür/Mekan: Gazi Orman Çiftliği, Ankara*. Ankara: Koç Üniversitesi, Vekam Yayınları.
- Kara, A. (2005). *19.yy'da Bir Osmanlı Şehri Antakya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karakul, Ö. (2011). A Holistic Approach to Historic Environments Integrating Tangible and Intangible Values Case Study: İbrahimpaşa Village in Ürgüp.
- Kirk, W. (1935). Problems of Geography. *Geography* 47, 375-371.
- Kostof, S. (1992). *The City Assembled*. Boston.
- Kutlu, A. (2006). *Zaman Da Eskir*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Landa, M. D. (2013). *Çizgisel Olmayan Tarih Bin Yıkın Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Leach, A. (2015). *Mimarlık Tarihi Nedir?* (H. Doğan, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Levi, D. (1947). *Antioch Mosaic Pavements*. Princeton: Princeton University Press.
- Lynch, K. (1981). *A Theory of Good City Form*. MIT Press.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nakib, B. (2012). *Eski Antakya'dan Görünümler-Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler*. Antakya: Antakya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Nakib, B. (2019). Ne İdiler, Ne Oldular? *Güneyde Kültür Fikir ve Sanat Dergisi*, 28(207), 64-68.
- Norberg-Schulz, C. (1968). *Intentions in Architecture*. MIT press.
- ODTÜ TAÇDAM (Tarihi Çevre Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi). (2023 Mayıs). *Antakya'nın Çok Katmanlı Kültürel Mirasının Deprem Sonrası Belgelenmesi, Hasar Tespiti ve Değerlendirilmesi*. Ankara: ODTÜ.
- Özbay, E. (2012). Antakya'nın Tarihi Su Dolapları "Naura"lara Işık Tutan Alvan Su Kemerleri Kalıntısının Mimari-Tarihi Analizi ve Restitüsyonu. *Sanat Tarihi Dergisi*, 73-98.
- Özdemir, R. (1994). Osmanlı Dönemi'nde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860. *Belleten*, 58(221), s. 119-158.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Pamir, H. (2009). Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), s. 258-288.
- Pamir, H. (2014). Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı. *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları* (s. 251-274). içinde Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Pamir, H. (2014). Antakya ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar: 2002-12. S. Reford içinde, *Asideki Antakya* (s. 79-127). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Pamir, H. (2023). Antakya'da Yaşanan Yıkıcı Depremler. *Aktüel Arkeoloji*(91).
- Pirenne, H. (2005). *Ortaçağ Kentleri* (5 b.). (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. United States of America: Prentice Hall.
- Rapoport, A. (1987). On The Cultural Responsiveness of Architecture. *Journal of Architectural Education*, 41(1), 10-15.
- Rapoport, A. (1990). *The Meaning of The Built Environment*. University of Arizona Press.
- Rasmussen, S. E. (2020). *Şehirler ve Yapılar*. (D. Özden, Çev.) İstanbul: Arketon.
- Redford, S. (2014). *Asideki Antakya*. İstanbul: Koç Üniversite Yayınları.
- Rifaioğlu, M. N. (2012). An Equiry Into The Definition of Property Rights İn Urban Conservation: Antakya (Antioch) From 1929 Tittle Deeds and Cadastral Plans. *Doktora Tezi*. Ankara: ODTÜ.
- Rifaioğlu, M. N. (2015, Ocak-Şubat). Antakya Tarihî Kent Dokusu Çıkmaz Sokaklarının Mekânsal-Kültürel Değerleri ve Koruma Sorunsalı. *Mimarlık*(381).
- Rifaioğlu, M. N. (2018). Geleneksel Antakya Konutunda Katmanlaşma İzlerinin Değerlendirilmesi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(17), s. 161-175.
- Rifaioğlu, M. N. (2018). Memluk Dönemi Hamam Yapıları: Antakya Beyseri Hamamı Özelinde Yapısal-Mekânsal-İşlevsel Çözümleme. *Megaron*, 13(4), s. 545-558. doi:10.5505
- Rifaioğlu, M. N. (2020). Antakya'da Fransız Mandası Dönemi Eğitim Yapısının Oluşum ve Dönüşüm Sürecinin Mimari Analizi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(21), s. 73-89.
- Rifaioğlu, M. N. (2020). Ecole des Soeurs / Antakya Fevzi Çakmak İlkokulu'nun Korunması Gereken Kültür Mirası Değerleri. *Mimarlık*(415), s. 38-43.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Rifaioğlu, M. N. (2021). New or Transformed: Design Approaches of Antakya Houses in The French Mandate Period. *ODTÜ JFA*, 38(2), s. 67-90.
- Rifaioğlu, M. N. (2022). Tracing the cultural heritage values of a traditional Antakya house. *Cultural Heritage and Science*, 3(2), s. 60-72.
- Rifaioğlu, M. N., & Aykaç, P. (2018). The role of production in shaping the architectural character of an ottoman soap factory in Antakya (Antioch). *Journal of Architectural and Planning Research*, s. 25-46.
- Rossi, A. (1984). *The architecture of the city*. MIT press.
- Rossi, A. (1984). *The Architecture of The City*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT PRESS.
- Roth, L. M. (2000). *Mimarlığın Öyküsü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Runciman, S. (1951). *A History of the Crusades*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahillioğlu, H. (1991). Antakya. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde İstanbul.
- Sarı, Z. (2003). *Hatay'da Yer Adları ve Kuruluş Öyküleri*. Hatay: Şahıs Yayını.
- Sarı, Z. (2010). *Antakya'da Kaybolan El Sanatları*. Hatay: Expres Gazetecilik Matbaacılık.
- Sauvaget, J., MOUTERDE, R., & MOUTERDE, R. (1934). Le Plan de Laodicee-Sur-Mer. *JSTOR*, s. 81-116.
- Sauvaget, J., Mouterde, R., & Mouterde, R. (1934). Le plan de Laodicée-sur-Mer. *Bulletin d'études orientales*, 4, 81-116.
- Sjoberg, G. (1965). The Origin and Evoluation of Cities. *Scientific American*, Vol.213, No.3, 54-62.
- Şancı, F. (2006). Hatay İlinde Türk Mimarisi I. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Hatay Valiliği. (2011). *Hatay El Sanatları Envanteri*. Ankara: MRT Ajans.
- T.C. Hatay Valiliği. (2011). *Hatay İl Yıllığı*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- T.C. Hatay Valiliği. (2011). *Hatay Kültür Envanteri*. Ankara: Sistem Ofset.
- T.C. Hatay Valiliği. (2011). *Hatay-Konuşan Mozaikler*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- T.C. Hatay Valiliği. (2013). *Hatay Tarihi*. Ankara: Anıt Matbaa.
- T.C. Hatay Valiliği. (2013). Hatay Valilik Binası.
- T.C. Hatay Valiliği. (2015). *Bir Zamanlar Antakya*.
- Tekin, M. (1993). *Antakya Tarihinden Yapraklar*. Antakya: Kültür Ofset Basımevi.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Tekin, M. (1993). *Hatay Tarihi*. Antakya: Hatay Kültür ve Turizm Vakfı.
- Tekin, M. (2000). *Hatay Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Tekin, M. (2008, Nisan). *Habibi Neccar Camisi ve Türbesi*. www.hatay.gov.tr adresinden alındı
- Tekin, M. M. (2011). *Tarihi Antakya Evlerinde Taş ve Ahşap Süslemeleri*. Hatay/İskenderun: Color Ofset.
- Temiz, M., & Kolay, E. (2019). Fransız İşgali Altındaki Antakya'nın Değişen Mimari Çehresine Bir Örnek: Kuseyri Binası. *Hatay (Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı)*, s. 284-313.
- Tezer, S. T., & Bingöl, E. (2022). The Asi River in Mamlük (1268-1516) and Ottoman Periods (1516-1918). E. Bingöl, & V. Meoli (Dü) içinde, *Tale of a River City: Reading Urban Histories of Antakya Through the Asi (Orontes) River* (s. 59-78). Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Toprak, G. K. (2019). Anadolu'da Neolitik Dönem'de Mimarlığın Temel İlkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 5(1), s. 1-25.
- Türkmen, A. F. (1937). *Mufassal Hatay*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- UNESCO. (2001). UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris: UNESCO.
- Wycherley, R. (1993). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (N. Nirven, & N. Başgelen, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yenipınar, U. (2010). *Antiocheia-Hatay*. İzmir: Etki Yayınları.
- Yıldırım, O. (2005). *Antakya'ya Yağmur Yağıyor*. İstanbul: Arı Matbaa.